

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

1. The Collection of the Long Discourses -
Subcommentaries (1. Dīgha Nikāya - Tīkā)
5. New subcommentary on the Chapter on the Aggregate of
Morality-2 (5. Sīlakkhandhavagga-Abhinavaṭīkā-2)
2. Commentary on the Discourse on the Fruits of the Ascetic Life
(2. Sāmaññaṭṭhapaṇṇāsaṅgahita-suttavaṇṇanā)

PaliVerse

1.The Collection of the Long Discourses - Subcommentaries

5. New subcommentary on the Chapter on the Aggregate of Morality-2

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Dīghanikāye

Sīlakkhandhavaggaabhinavaṭṭikā-2

(Dutiyo bhāgo)

2. Sāmaññaphalasuttavaṇṇanā

Rājāmaccaṭṭhāvaṇṇanā

150. Idāni sāmaññaphalasuttassa saṃvaṇṇanākkamo anuppattoti dassetuṃ “evaṃ...pe... sutta”ntiādimāha. Tattha anupubbapadavaṇṇanāti anukkamena padavaṇṇanā, padaṃ padaṃ pati anukkamena vaṇṇanāti vuttaṃ hoti. Pubbe vuttañhi, uttānaṃ vā padamaññatra vaṇṇanāpi “anupubbapadavaṇṇanā” tveva vuccati. Evañca katvā “apubbapadavaṇṇanā”tipi paṭhanti, pubbe avaṇṇitapadavaṇṇanāti attho. Duggajanapadaṭṭhānavisesasampadādiyogato padhānabhāvena rājūhi gahitaṭṭhena evaṃnāmakam, na pana nāmamattenāti āha “tañhi”tiādi. Nanu mahāvagge mahāgovindasutte āgato esa purohito eva, na rājā, kasmā so rājasaddavacanīyabhāvena gahitoti? Mahāgovindena purohitena pariggahitampi cetam reṇunā nāma magadharājena pariggahitamevāti atthasambhavato evaṃ vuttaṃ, na pana so rājasaddavacanīyabhāvena gahito tassa rājābhāvato. Mahāgovindapariggahitabhāvakittanañhi tadā reṇuraññā pariggahitabhāvūpalakkhaṇam. So hi tassa sabbakiccakārako purohito, idampi ca loke samudāciṇṇam “rājakammapasutena katampi raññā kata”nti. Idaṃ vuttaṃ hoti - mandhāturaññā ceva mahāgovindaṃ bodhisattaṃ purohitamāṇāpetvā reṇuraññā ca aññehi ca rājūhi pariggahitattā rājagahanti. Keci pana “mahāgovindo”ti mahānubhāvo eko purātano rājāti vadanti. Pariggahitattāti rājadhānībhāvena pariggahitattā. Gayhatīti hi gahaṃ, rājūnaṃ, rājūhi vā gahanti rājagahaṃ. Nagarasaddāpekkhāya napuṃsakaniddeso.

Aññepettha pakāreti nagaramāpanena raññā kārītasabbagehattā rājagahaṃ, gijjhakūṭādīhi pañcahi pabbatehi parikkhittattā pabbatarājehi parikkhittagehasadisanti rājagahaṃ, sampannabhavanatāya rājamānaṃ gehanti rājagahaṃ, susaṃvihitārakkhatāya anattābhāvitukāmena upagatānaṃ paṭirājūnaṃ gahaṃ gahaṇabhūtanti rājagahaṃ, rājūhi disvā sammā patiṭṭhāpitattā tesam gahaṃ gehabhūtanti rājagahaṃ, āramarāmaṇeyyatādīhi rājati, nivāsasukhatādinā ca sattehi mamattavasena gayhati pariggayhatīti rājagahanti edise pakāre. Nāmamattameva pubbe vuttanayenāti attho. So pana padeso visesaṭṭhānabhāvena

ulārasattaparibhogoti āha “taṃ paneta”ntiādi. Tattha “buddhakāle, cakkavattikāle cā”ti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ aññadāpi kadāci sambhavato, “nagaraṃ hoti”ti ca idaṃ upalakkhaṇameva manussāvāsasseva asambhavato. Tathā hi vuttaṃ “sesakāle suññaṃ hoti”tiādi. Tesanti yakkhānaṃ. Vasanavananti āpānabhūmibhūtaṃ upavanaṃ.

Avisesenāti vihārabhāvasāmañña, saddantarāsannidhānasiddhaṃ visesaparāmasanamantarenāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti -
“pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati, paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhim upasampajja viharati”tiādīsu saddantarāsannidhānasiddhena visesaparāmasanena yathākkamaṃ iriyāpathavihārādivisesavihārasamaṅgīparidīpanaṃ, na evamidaṃ, idaṃ pana tathā visesaparāmasanamantarena aññataravihārasamaṅgīparidīpananti.

Satipi ca vuttanayena aññataravihārasamaṅgīparidīpane idha iriyāpathasaṅkhātavisesavihārasamaṅgīparidīpanameva sambhavatīti dasseti “idha panā”tiādīnā. Kasmā pana saddantarāsannidhānasiddhassa visesaparāmasanassābhāvepi idha visesavihārasamaṅgīparidīpanaṃ sambhavatīti? Visesavihārasamaṅgīparidīpanassa saddantarasāṅkhātavisesavacanassa abhāvato eva. Visesavacane hi asati visesamicchatā viseso payojitabboti. Apica iriyāpathasamāyogaparidīpanassa atthato siddhattā tathādīpanameva sambhavatīti. Kasmā cāyamattho siddhoti? Dibbavihārādīnampi sādharmaṇato. Kadāci hi iriyāpathavihārena vinā na bhavati tamantarena attabhāvapariharaṇābhāvatoti.

Iriyanaṃ pavattanaṃ iriyā, kāyikakiriyā, tassā pavattanupāyabhāvato pathoti iriyāpatho, ṭhānanisajjādayo. Na hi ṭhānanisajjādiavatthāhi vinā kañci kāyikaṃ kiriyāṃ pavattetuṃ sakkā, tasmā so tāya pavattanupāyoti vuccati. Viharati pavattati etena, viharāṇamattaṃ vā tanti vihāro, so eva vihāro tathā, atthato panesa ṭhānanisajjādiākārappavatto catusantatirūpappabandhova. Divi bhavo dibbo, tattha bahulaṃ pavattiyā brahmapārisajjādidevaloke bhavoti attho, yo vā tattha dibbānubhāvo, tadatthāya saṃvattatīti dibbo, abhiññābhinihārādivasena vā mahāgatikattā dibbo, sova vihāro, dibbabhāvāvaho vā vihāro dibbavihāro, mahaggatajjhānāni. Nettiyaṃ pana catasso āruppasamāpattiyo āneñjavihārāti visuṃ vuttaṃ, taṃ pana mettājjhānādīnaṃ brahmavihārātā viya tāsāṃ bhāvanāvisesabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Aṭṭhakathāsu pana dibbabhāvāvahasāmaññaṇato tāpi “dibbavihārā” tveva vuttā. Brahmānaṃ, brahmabhūtā vā hitūpasamhārādivasena pavattiyā seṭṭhabhūtā viharāti brahmavihārā, mettājjhānādivasena pavattā catasso appamaññaṇayo. Ariyā uttamā, anaññasādhāraṇattā vā ariyānaṃ viharāti ariyavihārā, catassopi phalasamāpattiyo. Idha pana rūpāvacaracatutthajjhānaṃ, tabbasena pavattā appamaññaṇayo, catutthajjhānikaaggaphalasamāpatti ca bhagavato dibbabrahmaariyavihārā.

Aññataravihārasamaṅgīparidīpananti tāsamekato appavattattā ekena vā dvīhi vā samaṅgibhāvaparidīpanaṃ, bhāvalopenāyaṃ bhāvappadhānena vā niddeso. Bhagavā hi lobhadosamohussanne loke sakapaṭipattiya veneyyānaṃ vinayanatthaṃ taṃ taṃ vihāre upasampajja viharati. Tathā hi yadā sattā kāmesu vipaṭipajjanti, tadā kira bhagavā dibbena vihārena viharati tesāṃ alobhakusalamūluppādanatthaṃ “appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā ettha rucimuppādetvā kāmesu virajjeyyu”nti. Yadā pana issariyatthaṃ sattesu vipaṭipajjanti, tadā brahmavihārena viharati tesāṃ

adosakusalamūluppādanatthaṃ “appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā ettha rucimuppādetvā adosena dosaṃ vūpasameyyu”nti. Yadā pana pabbajitā dhammādhikaraṇaṃ vivadanti, tadā ariyavihārena viharati tesāṃ amohakusalamūluppādanatthaṃ “appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā ettha rucimuppādetvā amohena moḥaṃ vūpasameyyu”nti. Evañca katvā imehi dibbabrahmaariyavihārehi sattānaṃ vividhaṃ hitasukhaṃ harati, iriyāpathavihārena ca ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṃ attabhāvaṃ haratīti vuttaṃ “aññataravihārasamaṅgīparidīpana”nti.

“Tenā”tiādi yathāvuttasamvaṇṇanāya guṇadassanaṃ, tasmāti attho, yathāvuttatthasamatthanaṃ vā. Tena iriyāpathavihārena viharatīti sambandho. Tathā vadamāno pana viharatīti ettha vi-saddo vicchedanattahajotako, “haratī”ti etassa ca neti pavattetīti atthoti ñāpeti “ṭhitopī”tiādinā vicchedanayanākārena vuttattā. Evañhi sati tattha kassa kena vicchindanaṃ, kathaṃ kassa nayananti antolīnacodanaṃ sandhāyāha. “So hī”tiādīti ayampi sambandho upapanno hoti. Yadi pi bhagavā ekeneva iriyāpathena cirataraṃ kālaṃ pavattetuṃ sakkoti, tathāpi upādinna kassa nāma sarīrassa ayaṃ sabhāvoti dassetuṃ “ekaṃ iriyāpathabādhana”ntiādi vuttaṃ. Aparipatantanti bhāvanapuṃsakaniddeso, apatamānaṃ katvāti attho. Yasmā pana bhagavā yattha katthaci vasanto veneyyānaṃ dhammaṃ desento, nānāsamāpattīhi ca kālaṃ vītināmento vasati, sattānaṃ, attano ca vividhaṃ sukhaṃ harati, tasmā vividhaṃ haratīti viharatīti evampettha attho veditabbo.

Gocaragāmanidassanatthaṃ “rājagahe”ti vatvā buddhāna manurūpanivāsaṭṭhānadassanatthaṃ puna “ambavane”ti vuttanti dassento “idamassā”tiādimāha. Assāti bhagavato. Tassāti rājagahasaṅkhātassa gocaragāmassa. Yassa samīpavasena “rājagahe”ti bhumma vacanaṃ pavattati, sopi tassa samīpavasena vattabboti dasseti “rājagahasamīpe ambavane”ti iminā. Samīpattheti ambavanassa samīpatthe. Etanti “rājagahe”ti vacanaṃ. Bhumma vacananti ādhāravacanaṃ. Bhavanti etthāti hi bhummaṃ, ādhāro, tadeva vacanaṃ tathā, bhumme pavattaṃ vā vacanaṃ vibhatti bhumma vacanaṃ, tena yuttaṃ tathā, sattamī vibhatti yuttapadanti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti - kāmaṃ bhagavā ambavaneyeva viharati. Tassamīpattā pana gocaragāmadassanatthaṃ bhumma vacanavasena “rājagahe”tipi vuttaṃ yathā taṃ “gaṇḍāyaṃ gāvo caranti, kūpe gaggakula”nti cāti. Aneneva yadi bhagavā rājagahe viharati, atha na vattabbaṃ “ambavane”ti. Yadi ca ambavane, evampi na vattabbaṃ “rājagahe”ti. Na hi “pāṭaliputte pāsāde vasatī”tiādīsu viya idha adhikaraṇādhikaraṇassa abhāvato adhikaraṇassa dvayaniddeso yutto siyāti codanā anavakāsā katāti daṭṭhabbaṃ. Kumārabhato eva komārabhacco sakatthavutti paccayena, niruttinayena vā yathā “bhisaggameva bhesajja”nti. “Yathāhā”tiādinā khandhakapālīvasena tadatthaṃ sādheti. Kasmā ca ambavanaṃ jīvaka sambandhaṃ katvā vuttanti anuyogena mūlato paṭṭhāya tamatthaṃ dassento “ayaṃ panā”tiādimāha.

Dosābhisannanti vātapittādivasena ussannadosaṃ. Virecetvāti dosappakopato vivecetvā. Siveyyakaṃ dussayuganti sivrattā jātāṃ mahaggaṃ dussayugaṃ. Divasassa dvattikkhattanti ekasseva divasassa dvivāre vā tivāre vā bhāge, bhummatthe vā etaṃ sāmivacanaṃ, ekasmiṃyeva divase dvivāraṃ vā tivāraṃ vāti attho. Tambapaṭṭavaṇṇenāti tambalohapaṭṭavaṇṇena. Sacīvarabhattenāti cīvarena, bhattenā ca. “Taṃ sandhāyā”ti iminā na bhagavā ambavanamatteyeva viharati, atha

kho evaṃ kate vihāre. So pana tadadhikaraṇatāya visuṃ adhikaraṇabhāvena na vuttoti sandhāyabhāsitaṃ matthaṃ dasseti. Sāmaññe hi sati sandhāyabhāsitaniddhāraṇaṃ.

Aḍḍhena teḷasa aḍḍhateḷasa. Tādisehi bhikkhusatehi. Aḍḍho panettha satasseva. Yena hi payutto tabbhāgavācako aḍḍhasaddo, so ca kho paṇṇāsāva, tasmā paññāsāya ūnāni teḷasa bhikkhusatānīti atthaṃ viññāpetuṃ “aḍḍhasatenā”tiādi vuttaṃ. Aḍḍhameva satam satassa vā aḍḍhaṃ tathā.

Rājatīti attano issariyasampattiyā dibbati sobhati ca. Rañjetīti dānādinā, sassamedhādinā ca catūhi saṅgahavatthūhi rameti, attani vā rāgaṃ karotīti attho. Ca-saddo cettha vikappanattho. Janapadavācino puthuvacanaparattā “magadhāna”nti vuttaṃ, janappadāpadesena vā tabbāsikānaṃ gahitattā. Raññoti pitu bimbisārarañño. Sasati hiṃsatīti sattū, verī, ajātoyeva sattū ajātasattu. “Nemittakehi niddiṭṭho”ti vacanena ca ajātassa tassa sattubhāvo na tāva hoti, sattubhāvassa pana tathā niddiṭṭhattā evaṃ vohariyatīti dasseti. Ajātasseeva pana tassa “rañño lohitaṃ piveyya”nti deviyā dohaḷassa pavattattā ajātoyevessa rañño sattūtipi vadanti.

“Tasmi”ntiādinā tadatthaṃ vivarati, samattheti ca. Dohaḷoti abhilāso. Bhāriyeti garuke, aññesaṃ asakkuṇeyye vā. Asakkontīti asakkuṇamānā. Akathentīti akathayamānā samānā. Nibandhitvāti vacasā bandhitvā. Suvaṇṇasatthakenāti suvaṇṇamayena satthakena, ghanasuvaṇṇakatenāti attho. Ayomayañhi rañño sarīraṃ upanetuṃ ayuttanti vadanti. Suvaṇṇaparikkhatena vā ayomayasatthenāti atthepi ayamevādhippāyo. Bāhuṃ phālāpetvāti lohitasirāvedhavasena bāhuṃ phālāpetvā. Kevalassa lohitaṃ gabbhiniyā dujjīrabhāvato udakena sambhinditvā pāyesi. Haññissatīti haññissate, āyatim hanīyateti attho. Nemittakānaṃ vacanaṃ tathaṃ vā siyā, vitathaṃ vāti adhippāyena “puttoti vā dhītāti vā na paññāyati”ti vuttaṃ. “Attano”tiādinā aññampi kāraṇaṃ dassetvā nivāresi. Rañño bhāvo rajjaṃ, rajjassa samīpe pavattatīti oparajjaṃ, ṭhānantaraṃ.

Mahāti mahatī. Samāse viya hi vākyepi mahantasaddassa mahādeso. Dhurāti gaṇassa dhurabhūtā, dhorayhā jeṭṭhakāti attho. Dhuraṃ nīharāmīti gaṇadhuramāvahāmi, gaṇabandhiyaṃ nibbattessāmīti vuttaṃ hoti. “So na sakkā”tiādinā puna cintanākāraṃ dasseti. Iddhipāṭihāriyenāti ahimekhalikakumāravaṇṇavikubbaniddhinā. Tenāti appāyukabhāvena. Hīti nipātamattaṃ. Tena hīti vā uyyojanatthe nipāto. Tena vuttaṃ “kumāraṃ...pe... uyyojesi”ti. Buddho bhavissāmīti ettha iti-saddo idamattho, iminā khandhake āgatanayenāti attho. Pubbe khotiādhipi khandhakapāḷiyeva.

Potthaniyanti churikaṃ. Yaṃ “nakhara”ntipi vuccati, divā divaseti divasassapi divā. Sāmyatthe hetam bhumavacanaṃ “divā divasassā”ti aññattha dassanato. Divassa divasetipi vaṭṭati akārantassapi divasaddassa vijjamānattā. Nepātikampi divāsaddamicchanti saddavidū, majjhanhikavelāyanti attho. Sā hi divasassa viseso divasoti. “Bhīto”tiādi pariyāyo, kāyathambhanena vā bhīto. Hadayamaṃsacalanena ubbiggo. “Jāneyyūṃ vā, mā vā”ti parisāṅkāya ussaṅkī. Ñāte sati attano āgacchamānabhayavasena utraṃ. Vuttappakāraṃti devadattena vuttākāraṃ vipakāraṃti apakāraṃ anupakāraṃ, viparītakiccaṃ vā. Sabbe bhikkhūti devadattaparisaṃ sandhāyāha.

Acchinditvāti apanayanavasena vilumpitvā. Rajjenāti vijitena. Ekassa rañño

āṇāpavattiṭṭhānaṃ “rajjā”nti hi vuttaṃ, rājabhāvena vā.

Manaso attho icchā manoratho ra-kārāgamaṃ, ta-kāralopañca katvā, cittassa vā nānārammaṇesu vibbhamakaraṇato manaso ratho iva manoratho, mano eva ratho viyāti vā manorathotipi neruttikā vadanti. Sukiccakārimhīti sukiccakārī amhi. Avamānanti avamaññaṇaṃ anādaraṃ. Mūlaghaccanti jīvitā voropanaṃ sandhāyāha, bhāvanapūṃsakametaṃ. Rājakulānaṃ kira satthena ghātanaṃ rājūnāmanāciṇṇaṃ, tasmā so “nanu bhante”tiādīmāha. Tāpanagehaṃ nāma uṇhagahāpanagehaṃ, taṃ pana dhūmeneva acchinnā. Tena vuttaṃ “dhūmaghara”nti. Kammakaraṇatthāyāti tāpana kammakaraṇatthameva. Kenaci chāditattā ucco aṅgoti uccaṅgo, yassa kassaci gahaṇatthaṃ paṭicchanno unnataṅgoti idha adhippeto. Tena vuttaṃ “uccaṅgaṃ katvā pavisitum mā dethā”ti. “Uccaṅge katvā”tipi pāṭho, evaṃ sati majjhimaṅgo, uccaṅge kiñci gahetabbaṃ katvāti attho. Moḷiyanti cūḷāyaṃ “chetvāna moḷiṃ varagandhavāsita”ntiādīsu viya. Tenāha “moḷiṃ bandhitvā”ti. Catumadhurenāti sappisakkaramadhunāḷikerasnehasaṅkhātehi catūhi madhurehi abhisaṅkhatapānavisesenāti vadanti, taṃ mahādhammasamādānasuttaṃ pāḷiyā na sameti. Vuttañhi tattha “dadhi ca madhu ca sappi ca phāṇitañca ekajjhaṃ saṃsaṭṭha”nti, tadaṭṭhakathāyañca vuttaṃ “dadhi ca madhu cāti suparisuddhaṃ dadhi ca sumadhuraṃ madhu ca. Ekajjhaṃ saṃsaṭṭhanti ekato katvā missitaṃ āluḷitaṃ. Tassa tanti tassa taṃ catumadhurabhesajjaṃ pivato”ti “attupakkamena maraṇaṃ na yutta”nti manasi katvā rājā tassā sarīraṃ lehitvā yāpeti. Na hi ariyā attānaṃ vinipātenti.

Maggaphalasukhenāti maggaphalasukhavatā, sotāpattimaggaphalasukhūpasañhitena caṅkamaṇa yāpetīti attho. Hāressāmīti apanessāmi. Vītaccitehīti vigataaccitehi jālavigatehi suddhaṅgārehi. Kenaci saññattoti kenaci sammā ñāpito, ovaditoti vuttaṃ hoti. Massukaraṇatthāyāti massuvisodhanatthāya. Manaṃ karoṭhāti yathā rañño manaṃ hoti, tathā karoṭha. Pubbeti purimabhava. Cetiyaṅgaṇeti gandhapupphādīhi pūjanaṭṭhānabhūte cetiyassa bhūmitale. Nisajjanatthāyāti bhikkhusaṅghassa nisīdanatthāya. Paññattakaṭasārakanti paññapetabbauttamakilañjaṃ. Tathāvidho kilañjo hi “kaṭasārako”ti vuccati. Tassāti yathāvuttassa kammadvayassa. Taṃ pana manopadosavaseneva tena katanti daṭṭhabbaṃ. Yathāha -

“Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā;
Manasā ce paduṭṭhena, bhāsati vā karoti vā;
Tato naṃ dukkhamanveti, cakkamva vahato pada”nti.

Paricārakoti sahāyako. Abhedepi bhedamiva vohāro loke pākaṭoti vuttaṃ “yakkho hutvā nibbattī”ti. Ekāyapi hi uppādakiriyāya idha bhedavohāro, paṭisandhivasena hutvā, pavattivasena nibbattīti vā paccekaṃ yojetabbaṃ, paṭisandhivasena vā pavattanasāṅkhātāṃ sātisaṇṇanibbattanaṃ ñāpetum ekāyeva kiriyā padadvayena vuttā. Tathāvacanañhi paṭisandhivasena nibbattaneyeva dissati “makkaṭako nāma devaputto hutvā nibbatti kaṇṭako nāma...pe... nibbatti, maṇḍūko nāma...pe... nibbatti”tiādīsu viya. Dvinnaṃ vā padānaṃ bhāvatthamapekkhitvā “yakkho”tiādīsu sāmīatthe paccattavacanaṃ kataṃ purimāya pacchimavisesanato, paricārakassa...pe... yakkhassa bhāvena nibbattīti attho, hetvatthe vā ettha tvā-saddo yakkhassa bhāvato pavattanaṃ hetūti. Assa pana rañño mahāpuññaṇaṃ samānassa tattha bahulaṃ nibbattapubbatāya ciraparicitanikanti vasena tattheva nibbatti veditabbā.

Taṃ divasamevāti rañño maraṇadivaseyeva. Khobhetvāti puttāsnehassa balavabhāvato, taṃsahajātapīti vegassa ca savipphāratāya taṃ samuṭṭhānarūpadhammehi pharaṇavasena sakalasarīraṃ āloṭevā. Tenāha “aṭṭhimiṇjaṃ āhacca aṭṭhāsī”ti. Pituguṇanti pituno attani sinehaguṇaṃ. Tena vuttaṃ “mayi jātepi”tiādi. Vissajjetha vissajjethāti turitavasena, sokavasena ca vuttaṃ.

Anuṭṭhubhitvāti achaḍḍetvā.

Nāḷāgirihaṭṭhiṃ muñcāpetvāti ettha iti-saddo pakārattho, tena “abhimārakapurisapesenādippakārenā”ti pubbe vuttappakāratṭayaṃ paccāmasati, katthaci pana so na diṭṭho. Pañca vatthūnīti “sādhū bhante bhikkhū yāvajīvaṃ āraññikā assū”tiādinā vinaye vuttāni pañca vatthūni. Yācitvāti ettha yācanaṃ viya katvāti attho. Na hi so paṭipajjitukāmo yācatīti ayamatto vinaye vuttoyeva. Saññāpessāmīti cintevā saṅghabhedāṃ katvāti sambandho. Idañca tassa anikkhattadhuratādassanavasena vuttaṃ, so pana akatepi saṅghabhede tehi saññāpetiyeva. Uṇhalohitanti balavasokasamuṭṭhitaṃ uṇhabhūtaṃ lohitaṃ. Mahānirayeti avāciniraye. Vitthārakathānayoti ajātasattupasādanādivasena vitthārato vattabbāya kathāya nayamattaṃ. Kasmā panettha sā na vuttā, nanu saṅgītikathā viya khandhake āgatāpi sā vattabbāti codanāya āha “āgatattā pana sabbaṃ na vutta”nti, khandhake āgatattā, kiñcimattassa ca vacanakkamassa vuttattā na ettha koci virodhoti adhippāyo. “Eva”ntiādi yathānusandhinā nigamanaṃ.

Kosalaraññoti pasenadikosalassa pitu mahākosalarañño. Nanu videhassa rañño dhītā vedehīti attho sambhavatīti codanamapaneti “na videharañño”ti iminā. Atha kenaṭṭhenāti āha “paṇḍitādhivacanameta”nti, paṇḍitavevacanaṃ, paṇḍitanāmanti vā attho. Ayaṃ pana padattho kena nibbacanenāti vuttaṃ “tatrāya”ntiādi. Vidantīti jānanti. Vedenāti karaṇabhūtena ñāṇena. “Īhatī”ti etassa pavattatītipi attho ṭīkāyaṃ vutto. Vedehīti idha nadādigaṇoti āha “vedehiyā”ti.

Soyeva aho tadaho, sattamīvacanena pana “tadahū”ti padasiddhi. Etthāti etasmiṃ divase. Upasaddena visiṭṭho vasasaddo upavasaneveva, na vasanamatte, upavasanañca samādhānamevāti dassetuṃ “sīlenā”tiādi vuttaṃ. Ettha ca sīlenāti sāsane ariyuposathaṃ sandhāya vuttaṃ. Anasanenāti abhuñjanamattasañkhātaṃ bāhiruposathaṃ. Vā-saddo cettha aniyamattho, tena ekaccaṃ manoduccaritaṃ, dussīlyādiñca saṅgaṇhāti. Tathā hi gopālakuposatho abhijjhāsahagatassa cittassa vasena vutto, nigaṇṭhuposatho mosavajjādivasena. Yathāha visākhuposathe “so tena abhijjhāsahagatena cetasā divasaṃ atināmetī”ti, “iti yasmiṃ samaye sacce samādapetabbā, musāvāde tasmīṃ samaye samādapetī”ti ca ādi.

Evaṃ adhippetatthānurūpaṃ nibbacanaṃ dassetvā idāni atthuddhāravasena nibbacanānurūpaṃ adhippetatthaṃ dassetuṃ “ayaṃ panā”tiādimāha. Etthāti uposathasaddhe. Samānasaddavacanīyānaṃ anekappabhedānaṃ atthānamuddharaṇaṃ atthuddhāro samānasaddavacanīyesu vā atthesu adhippetasseva atthassa uddharaṇaṃ atthuddhārotipi vaṭṭati. Anekattadassanañhi adhippetatthassa uddharaṇatthameva. Nanu ca “atthamattaṃ pati saddā abhinivisanti”tiādinā atthuddhāre codanā, sodhanā ca heṭṭhā vuttāyeva. Apica visesasaddassa avācakabhāvato pātimokkhuḍdesādivisayopi uposathasaddo sāmāññarūpo eva, atha kasmā pātimokkhuḍdesādivisesavisayo vuttoti? Saccametaṃ, ayaṃ panattho tādisaṃ saddasāmāññamanādiyitvā tattha tattha sambhavatthadassanavaseneva vuttoti, evaṃ sabbattha. Sīladiṭṭhivasena upetehi

samaggehi vasīyati na utthīyatīti uposatho, pātimokkhuddeso. Samādānavasena, adhiṭṭhānavasena vā upecca ariyavāsādiatthāya vasitabbo āvasitabboti uposatho, sīlaṃ. Anasanādivasena upecca vasitabbo anuvasitabboti uposatho, vatasamādānasaṅkhāto upavāso. Navamahatthikulapariyāpanne hatthināge kiñci kiriyaṃanapekkhitvā taṃkulasambhūtatāmattaṃ pati ruḥhivaseneva uposathoti samañña, tasmā tattha nāmapaññatti veditabbā. Arayo upagantvā useti dāhetīti uposatho, usasaddo dāhetipi saddavidū vadanti. Divase pana uposatha saddapavatti aṭṭhakathāyaṃ vuttāyeva. “Suddhassa ve sadāphaggū”tiādīsu suddhassāti sabbaso kilesamalābhāvena parisuddhassa. Vetī nipātamattaṃ, byattanti vā attho. Sadāti niccakālampi. Phaggūti phagguṇīnakkhattameva yuttaṃ bhavati, niruttinayena cetassa siddhi. Yassa hi sundarikabhāradvājassa nāma brāhmaṇassa phagguṇamāse uttaraphagguṇiyuttadivase titthanhānaṃ karontassa saṃvaccharampi katapāpapavāhanaṃ hotīti laddhi. Tato taṃ vivecetum idaṃ majjhimāgamāvare mūlapaṇṇāsake vatthasutte bhagavatā vuttaṃ. Suddhassuposatho sadāti yathāvuttakilesaṃmalasuddhiyā parisuddhassa uposathāṅgāni, vatasamādānāni ca asamādiyatopi niccakālaṃ uposathavāso eva bhavatīti attho. “Na bhikkhave”tiādīsu “abhiikkhuo āvāso na gantabbo”ti nīharitvā sambandho. Upavasitabbadivasoti upavasanaṃkaraṇadivaso, adhikaraṇe vā tabbasaddo daṭṭhabbo. Evañhi aṭṭhakathāyaṃ vuttanibbacaṇena sameti. Antogadhāvadhāraṇena, aññatthāpohanena ca nivāraṇaṃ sandhāya “sesadvayanivāraṇattha”nti vuttaṃ. “Pannarase”ti padamārabba divasavasena yathāvuttanibbacaṇaṃ katanti dassento “teneva vutta”ntiādīmāha. Pañcadasannaṃ tithīnaṃ pūraṇavasena “pannaraso”ti hi divaso vutto.

“Tāni ettha santī”ti ettakeyeva vutte nanvetāni aññatthāpi santīti codanā siyāti taṃ nivāretum “tadā kirā”tiādi vuttaṃ. Anena bahuso, atisayato vā ettha taddhitavisayo payuttoti dasseti. Cātumāsī, cātumāsīnīti ca paccayavisesena itthilīṅgeyeva pariyaṃavacaṇaṃ. Pariyosānabhūtāti ca pūraṇabhāvameva sandhāya vadati tāya saheva cātumāsaparipuṇṇabhāvato. Idhāti pālīyaṃ. Tīhi ākārehi pūretīti puṇṇāti atthaṃ dasseti “māsapuṇṇatāyā”tiādīnā. Tattha tadā kattikamāsassa puṇṇatāya māsapuṇṇatā. Purimapuṇṇamito hi paṭṭhāya yāva aparā puṇṇamī, tāva eko māsoti tattha vohāro. Vassānassa utuno puṇṇatāya utupuṇṇatā. Kattikamāsalakkhitassa saṃvaccharassa puṇṇatāya saṃvaccharapuṇṇatā. Purimakattikamāsato pabhuti yāva aparakattikamāso, tāva eko kattikasamvaccharoti evaṃ saṃvaccharapuṇṇatāyāti vuttaṃ hoti. Lokikānaṃ matena pana māsavasena saṃvaccharasamañña lakkhitā. Tathā ca lakkhaṇaṃ garusaṅkativasena. Vuttañhi jotisatthe -

“Nakkhattena sahodaya-matthaṃ yāti sūramanti;
Tassa saṅkaṃ tatra vattabbaṃ, vassaṃ māsakamenevā”ti.

Minīyati divaso etenāti mā. Tassa hi gatiyā divaso minitabbo “pāṭipado dutiyā, tatiyā”tiādīnā. Ettha puṇṇoti etissā rattiyā sabbakālāpāripūriyā puṇṇo. Candassa hi soḷasamo bhāgo “kalā”ti vuccati, tadā ca cando sabbāsampi soḷasannaṃ kalānaṃ vasena paripuṇṇo hutvā dissati. Ettha ca “tadahuposathe pannarase”ti padāni divasavasena vuttāni, “komudiyā”tiādīni tadekadesarattivasena.

Kasmā pana rājā amaccaparivuto nisinno, na ekakovāti codanāya sodhanālesam dassetum pālīpadatthameva avatvā “evarūpāyā”tiādīnīpi vadati. Etehi cāyaṃ sodhanāleso dassito “evaṃ ruciyamānāya rattiyā tadā pavattattā tathā parivuto

nisinno''ti. Dhoviyamānadisābhāgāyāti etthāpi viyasaddo yojetabbo. Rajatavimānaniccharitehīti rajatavimānato nikkhantehi, rajatavimānappabhāya vā vipphuritehi. ''Visaro''ti idaṃ muttāvaḷḷādīnampi visesanapadaṃ. Abbhaṃ dhūmo rajo rāhūti ime cattāro upakkilesā pāḷinayena. Rājāmaccehīti rājakulasamudāgatehi amaccehi. Atha vā anuyuttakarājūhi ceva amaccehi cāti attho. Kañcānāsaneti sīhāsane. ''Raññaṃ tu hemamāsanam, sīhāsanamatho vāḷabījanitthī ca cāmara''nti hi vuttaṃ. Kasmā nisinnoti nisīdanamatte codanā. Eta nti kandanaṃ, pabodhanaṃ vā. Itīti iminā hetunā. Nakkhatta nti kattikānakkhattaṇaṃ. Sammā ghoṣitabbaṃ etarahi nakkhattanti saṅghuṭṭhaṃ. Pañcavaṇṇakusumehi lājena, puṇṇaghaṭṭehi ca paṭimaṇḍitaṃ gharesu dvāraṃ yassa tadetaṃ nagaraṃ pañca...pe... dvāraṃ. Dhajo vaṭo. Paṭāko paṭṭoti sīhaḷiyā vadanti. Tadā kira padīpujjalanasīsena katanakkhattaṃ. Tathā hi ummādantijātakādīsipi kattikamāse evameva vuttaṃ. Tenāha ''samujjalitadīpamālālaṅkatasabbadisābhāga''nti. Vīthi nāma rathikā mahāmaggo. Racchā nāma anibbiddhā khuddakamaggo. Tattha tattha nisinnavasena samānabhāgena pāṭiyekkaṃ nakkhattakīlaṃ anubhavamānena samabhikiṇṇanti vuttaṃ hoti. Mahāaṭṭhakathāyaṃ evaṃ vatvāpi tattheva iti sannitṭhānaṃ katanti attho.

Udānaṃ udāhāroti atthato ekaṃ. Mānanti mānapattaṃ kattubhūtaṃ. Chaḍḍanavasena avaseko. Sotavasena oggho. Pītivacananti pītisamutṭhānavacanaṃ kammabhūtaṃ. Hadayanti cittaṃ kattubhūtaṃ. Gahetunti bahi aniccharaṇavasena gaṇhituṃ, hadayantoyeva ṭhapetuṃ na sakkotīti adhippāyo. Tena vuttaṃ ''adhikaṃ hutvā''tiādi. Idaṃ vuttaṃ hoti - yaṃ vacanaṃ paṭiggāhaka nirapekkhaṃ kevalaṃ ulārāya pītiyā vasena sarasato sahasāva mukhato niccharati, tadevidha ''udāna''nti adhippetanti.

Dosehi itā gatā apagatāti dosinā ta-kārassa na-kāraṃ katvā yathā ''kilese jito vijitāvīti jino''ti āha ''dosāpagatā''ti. Yadiapi sutte vuttaṃ ''cattārome bhikkhave candimasūriyānaṃ upakkilesā, yehi upakkilesehi upakkiliṭṭhā candimasūriyā na tapanti na bhāsanti na virocanti. Katame cattāro? Abbhā bhikkhave...pe... mahikā. Dhūmo rajo. Rāhu bhikkhave candimasūriyānaṃ upakkilesa''ti, tathāpi tatiyupakkilesassa pabhedadassana vasena aṭṭhakathānayaena dassetuṃ ''pañcahi upakkilesehi''ti vuttaṃ. Ayamatto ca ramaṇīyādisaddayogato ñāyatīti āha ''tasmā''tiādi. Anīya-saddopi bahulā katvatthābhidhāyako yathā ''niyyānikā dhammā''ti dasseti ''ramayati''ti iminā. Juṇhāvasena rattiyā surūpattamāha ''vuttadosavimuttāyā''tiādinā. Abbhādayo cettha vuttadosā. Ayañca hetu ''dassituṃ yuttā''ti etthāpi sambajjhitaṃ. Tena kāraṇena, utusampattiyā ca pāsādikatā daṭṭhabbā. Īdisāya rattiyā yutto divaso māso utu saṃvaccharoti evaṃ divasamāsādīnaṃ lakkhaṇā sallakkhaṇupāyā bhavituṃ yuttā, tasmā lakkhitabbāti lakkhaṇiyā, sā eva lakkhaṇā ya-vato ṇa-kārassa ña-kārādesavasena yathā ''pokkharaṇṇo sumāpitā''ti āha ''divasamāsādīna''ntiādi.

''Yaṃ no payirupāsato cittaṃ pasīdeyyā''ti vacanato samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vāti ettha paramatthasamaṇo, paramatthabrāhmaṇo ca adhippeto, na pana pabbajjāmatthasamaṇo, na ca jātimattabrāhmaṇoti vuttaṃ ''samitapāpatāyā''tiādi. Bahati pāpe bahi karotīti brāhmaṇo niruttinayena. Bahuvacane vattabbe ekavacanaṃ, ekavacane vā vattabbe bahuvacanaṃ vacanabyattayo vacanavipallāsoti attho. Idha pana ''payirupāsata''nti vattabbe ''payirupāsato''ti vuttattā bahuvacane vattabbe ekavacanavasena vacanabyattayo dassito. Attani,

garuṭṭhāniye ca hi ekasmimpi bahuvacanappayogo niruḷho. Payirupāsatoṭi ca vaṇṇavipariyāyaniddeso esa yathā “payirudāhāsī”ti. Ayañhi bahulaṃ diṭṭhapayogo, yadidaṃ parisadde ya-kārapare vaṇṇavipariyāyo. Tathā hi akkharacintakā vadanti “pariyādīnaṃ rayādivaṇṇassa yarādīhi vipariyāyo”ti. Yanti samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā. Iminā sabbenapi vacanenāti “ramaṇīyā vatā”tiādivacanena. Obhāsanimittakammanti obhāsabhūtaṃ nimittakammaṃ, paribhayaṃ nimittakaraṇanti attho. Mahāparādhatāyāti mahādosatāya.

“Tena hī”tiādi tadatthavivaraṇaṃ. Devadatto cāti ettha ca-saddo samuccayavasena atthupanayane, tena yathā rājā ajātasattu attano pitu ariyasāvakassa satthu upaṭṭhākaṃ ghātanena mahāparādho, evaṃ bhagavato mahānatthakarassa devadattassa apassayabhāvenāpīti imamatthaṃ upaneti. Tassa piṭṭhichāyāyāti vohāramattaṃ, tassa jīvakaṃ piṭṭhiapassayena, taṃ pamukhaṃ katvā apassāyāti vuttaṃ hoti. Vikkhepapaccchedanatthanti vakkhamānāya attano kathāya uppajjanakavikkhepassa pacchindanatthaṃ, anuppajjanatthanti adhippāyo. Tenāha “tassaṃ hī”tiādi. Asikkhitānanti kāyavacīsaṃyamane vigatasikkhānaṃ. Kulūpaketi kulamupagate satthāre. Gahitāsāratāyāti gahetabbaguṇasāravigatatāya. Nibbikkhepanti aññesamapanayanavirahitaṃ.

Bhaddanti avassayasampannatāya sundaraṃ.

151. Ayañcattho imāya pāḷicchāyāya adhigato, imamatthameva vā antogadhaṃ katvā pāḷiyamevaṃ vuttanti dasseti “tenāhā”tiādinā. Asatthāpi samāno satthā paṭiññāto yenāti satthupaṭiññāto, tassa abuddhassāpi samānassa buddhapaṭiññātassa “ahameko loke atthadhammānusāsako”ti ācariyapaṭiññātabhāvaṃ vā sandhāya evaṃ vuttaṃ. “So kirā”tiādinā anussutimattaṃ pati porāṇaṭṭhakathānaya vā kirasaddena vutto. Esa nayo parato makkhalipadanibbācanepi. Ekūnadāsaṃsatāṃ pūrayamānoti ekenūnadāsaṃsatāṃ attanā saddhiṃ anūnadāsaṃsatāṃ katvā pūrayamāno. Evaṃ jāyamāno cesa maṅgaladāso jāto. Jātarūpenevāti mātukucchito vijātaveseneva, yathā vā sattā anivattā apārutā jāyanti, tathā jātarūpeneva. Upasaṅkamantīti upagatā bhajantā honti. Tadeva pabbajjaṃ aggahesīti tadeva naggarūpaṃ “ayameva pabbajjā nāma siyā”ti pabbajjaṃ katvā aggahesi. Pabbajjimsūti taṃ pabbajitamanupabbajjimsu.

“Pabbajitasamūhasaṅkhāto”ti etena pabbajitasamūhatāmattena saṅgho, na niyyānikadiṭṭhivissuddhasīlasāmaññavasena saṃhatattāti dasseti. Assa atthīti assa satthupaṭiññātassa parivārabhāvena atthi. “Saṅghī gaṇī”ti cedāṃ pariyāyavacanāṃ, saṅketamattato nānanti āha “svevā”tiādi. Svevāti ca pabbajitasamūhasaṅkhāto eva. Keci pana “pabbajitasamūhasasena saṅghī, gahaṭṭhasamūhasasena gaṇī”ti vadanti, taṃ tesāṃ matimattaṃ gaṇe eva loke saṅgha-saddassa niruḷhattā.

Acelakavatacarīyādi attanā parikappitamattaṃ ācāro. Paññāto pākāṇo saṅghīdibhāvena. Appiccho santuṭṭhoti atthato ekaṃ. Tattha labbhamānāppicchataṃ dassetuṃ “appicchatāya vatthampi na nivāsetī”ti vuttaṃ. Na hi tasmiṃ sāsānīke viya santaguṇaniggūhaṇalakkhaṇā appicchatā labbhati. Yasoti kittisaddo. Taranti etena saṃsāroghanti evaṃ sammatatāya laddhi titthaṃ nāma “sādhū”ti sammato, na ca sādhūhi sammatoti atthamāha “aya”ntiādinā. Na hi tassa sādhūhi sammatatā labbhati. Sundaro sappurisoti dvidhā attho. Assutavatoti assutāriyadhammassa, kattutthe cetāṃ sāmivacanāṃ. “Imāni me vatasamādānāni ettakaṃ kālāṃ suciṇṇānī”ti bahū rattiyo jānāti. Tā panassa rattiyo cirakālabhūtāti katvā “ciraṃ pabbajitassā”tiādi vuttaṃ, antatthaaññapadatthasamāso cesa yathā

“māsajāto”ti. Atha tassa padadvayassa ko visesoti ce? Cirapabbajitaggahaṇenassa buddhisīlatā, rattaññūgahaṇena tattha sampajānatā dassitā, ayametassa visesoti. Kiṃ pana atthaṃ sandhāya so amacco āhāti vuttaṃ “acirapabbajitassā”tiādi. Okappanīyāti saddahanīyā. Addhānanti dīghakālaṃ. Kittako pana soti āha “dve tayo rājaparivaṭṭe”ti, dvinnam, tiṇṇam vā rājūnam rajjānusāsanapaṭipāṭiyoti attho. “Addhagato”ti vatvāpi puna kataṃ vayaggahaṇam osānavayāpekkham padadvayassa atthavisesasambhavatoti dasseti “pacchimavaya”nti iminā. Ubhayanti “addhagato, vayoanuppatto”ti padadvayaṃ.

Kājaro nāma eko rukkhaviseso, yo “paṇṇakarukkho”tipi vuccati. Disvā viya anattamanoti sambandho. Pubbe pitarā saddhiṃ satthu santikaṃ gantvā desanāya sutapubbataṃ sandhāyāha “jhānā...pe... kāmo”ti. Tilakkhaṇabbhāhatanti tīhi lakkhaṇehi abhiggaṭṭitaṃ. Dassanena nīdassanamattaṃ. So hi disvā tena saddhiṃ allāpasallāpaṃ katvā, tato akiriyavādaṃ sutvā ca anattamano ahoṣi. Guṇakathāyāti abhūtaguṇakathāya. Tenāha “sutthutaram anattamano”ti. Yadi anattamano, kasmā tuṇhī ahoṣīti codanaṃ visodheti “anattamano samānopī”tiādinā.

152. Gosālāyāti evaṃnāmake gāmeti vuttaṃ. Vassānakāle gunnaṃ paṭiṭṭhitasālāyāti pana atthe tabbasena tassa nāmaṃ sātisayamupapannaṃ hoti bahulamanaññasādhāraṇattā, tathāpi so porāṇehi ananussutoti ekaccavādo nāma kato. “Mā khalīti sāmiko āhā”ti iminā tathāvacanamupādāya tassa ākhyātapadena samaññāti dasseti. Saññāya hi vattumicchāya ākhyātapadampi nāmikaṃ bhavati yathā “aññāsikoṇḍaño”ti. Sesanti “so paṇṇena vā”tiādivacanam.

153. Dāsādīsu sirivaḍḍhakādināmamiva ajitoti tassa nāmamattaṃ. Kesehi vāyito kambalo yassātipi yujjati. Paṭikiṭṭhataranti nihīnataram. “Yathāhā”tiādinā aṅguttarāgame tikanipāte makkhalisutta māhari. Tantāvutānīti tante vītāni. “Sīte sīto”tiādinā chahākārehi tassa paṭikiṭṭhataram dasseti.

154. Pakujjhati sammādiṭṭhikesu byāpajjati pakudho. Vaccaṃ katvāpīti ettha pi-saddena bhojanaṃ bhuñjitvāpi kenaci asucinā makkhitvāpīti imamatthaṃ sampiṇḍeti. Vālikāthūpaṃ katvāti vatasamādānasīsenā vālikāsañcayam katvā, tathārūpe anupagamanīyaṭṭhāne puna vataṃ samādāya gacchatīti vuttaṃ hoti.

156. “Gaṇṭhanakilesa”ti etassa “palibundhanakilesa”ti atthavacanam, saṃsāre paribundhanakicco khattavatthuputtadārādivisayo rāgādikilesoti attho. “Evaṃvādītāyā”ti iminā laddhivasenassa nāmaṃ, na panatthatotī dasseti. Yāva hi so maggena samugghāṭito, tāva atthiyeva. Ayaṃ pana vacanattho - “natthi mayhaṃ gaṇṭho”ti gaṇṭhātīti nigaṇṭhoti. Nāṭassāti evaṃnāmakassa.

Komārabhaccajīvakakathāvaṇṇanā

157. Sabbathā tuṇhībhūtabhāvaṃ sandhāya “esa nāga...pe...viyā”ti vuttaṃ. Supaṇṇoti garuḷo, garuḍo vā sakkaṭamatena. “Ḍa-lāna”maviseso”ti hi tattha vadanti. Yathādhippāyaṃ na vattatīti katvā “anatto vata me”ti vuttaṃ. Upasantassāti sabbathā saññāmena upasamaṃ gatassa. Jīvakassa tuṇhībhāvo mama adhippāyassa maddanasadiso, tasmā tadeva tuṇhībhāvaṃ pucchitvā kathāpanena mama adhippāyo sampādetabboti ayamettha rañño adhippāyoti dassento “hatthimhi kho panā”tiādimāha. Kinti kāraṇapucchāyaṃ nipātoti dasseti “kena kāraṇenā”ti iminā, yena tuvaṃ tuṇhī, kiṃ taṃ kāraṇanti vā atthaṃ dasseti. Tattha yathāsambhavaṃ

kāraṇaṃ uddharitvā adhippāyaṃ dassetuṃ “imesa”ntiādi vuttaṃ. Yathā etesanti etesaṃ kulūpako atthi yathā, imesaṃ nu kho tiṇṇaṃ kāraṇānaṃ aññatarena kāraṇena tuṇhī bhavasīti pucchatīti adhippāyo.

Kathāpetīti kathāpetukāmo hoti. Pañcapatīṭṭhitenāti ettha pañcahi aṅgehi abhimukhaṃ ṭhitenāti attho, pādajāṇu kappara hattha sīsasaṅkhātāni pañca aṅgāni samaṃ katvā onāmetvā abhimukhaṃ ṭhitenā paṭhamāṃ vanditvāti vuttaṃ hoti. Yampi vadanti “navakatarenupāli bhikkhunā vuḍḍhatarassa bhikkhuno pāde vandantena ime pañca dhamme ajjhattaṃ upaṭṭhāpetvā pādā vanditabbā”tiādikāṃ vinayapāḷimāharitvā ekamaṣakaraṇaañjalipaggahaṇapādasambāhanapemagāravupaṭṭhāpanavasena pañcapatīṭṭhitavandanā”ti, tametthānadhīpettaṃ dūrato vandane yathāvuttapañcaṅgassa aparipuṇṇatā. Vandanā cettha paṇamanā añjalipaggahaṇakarapuṭasamāyogo. “Pañcapatīṭṭhitena vanditvā”ti ca kāyapaṇāmo vutto, “mama satthuno”tiādinā pana vacīpaṇāmo, tadubhayapurecarānucaravasena manopaṇāmoti. Kāmaṃ sabbāpi tathāgatassa paṭipatti anaññasādhāraṇā acchariyabbhutarūpāva, tathāpi gabbhokkanti abhijāti abhinikkhamana abhisambodhi dhammacakkappavattana yamakapaṭīhāriyadevorohanāni sadevake loke ativiya supākaṭāni, na sakkā kenaci paṭibāhitunti tāniyevettha uddhaṭāni.

Itthaṃ imaṃ pakāraṃ bhūto pattoti itthambhūto, tassa ākhyānaṃ itthambhūtākhyānaṃ, soyevattho itthambhūtākhyānattho. Atha vā itthaṃ evaṃpakāro bhūto jātoti itthambhūto, tādīsoti ākhyānaṃ itthambhūtākhyānaṃ, tadevattho itthambhūtākhyānattho, tasmim upayogavacananti attho. Abbhuggatoti ettha hi abhisaddo padhānavasena itthambhūtākhyānatthajotako kammappavacanīyo abhibhavitvā uggamanakiriyāpakārassa dīpanato, tena payogato “taṃ kho pana bhagavanta”nti idaṃ upayogavacanaṃ sāmīatthe samānampi appadhānavasena itthambhūtākhyānatthadīpanato “itthambhūtākhyānatthe”ti vuttaṃ. Tenevāha “tassa kho pana bhagavatoti attho”ti. Nanu ca “sādhū devadatto mātaramabhī”ti ettha viya “taṃ kho pana bhagavanta”nti ettha abhisaddo appayutto, kathamettha taṃpayogato upayogavacanaṃ siyāti? Atthato payuttattā. Atthasaddapayogesū hi atthapayogoyeva padhānoti. Idaṃ vuttaṃ hoti - yathā “sādhū devadatto mātaramabhī”ti ettha abhisaddapayogato itthambhūtākhyāne upayogavacanaṃ kataṃ, evamidhāpi “taṃ kho pana bhagavantaṃ abhi evaṃ kalyāṇo kittisaddo uggato”ti abhisaddapayogato itthambhūtākhyāne upayogavacanaṃ katanti. Yathā hi “sādhū devadatto mātaramabhī”ti ettha “devadatto mātaramabhī mātuvīsaye, mātuyā vā sādhū”ti evaṃ adhikaraṇatthe, sāmīatthe vā bhumavacanassa, sāmivacanassa vā pasaṅge itthambhūtākhyānajotakena kammappavacanīyena abhisaddena payogato upayogavacanaṃ kataṃ, evamidhāpi sāmīatthe sāmivacanappasaṅge yathā ca tattha “devadatto mātuvīsaye, mātu sambandhī vā sādhutappakārappatto”ti ayamatto viññāyati, evamidhāpi “bhagavato sambandhī kittisaddo abbhuggato abhibhavitvā uggamanappakārappatto”ti ayamatto viññāyati. Tattha hi devadattaggahaṇaṃ viya idha kittisaddaggahaṇaṃ, “mātara”nti vacanaṃ viya “bhagavanta”nti vacanaṃ, sādhusaddo viya uggatasaddo veditabbo.

Kalyāṇoti bhaddako. Kalyāṇabhāvo cassa kalyāṇaguṇavisayatāyāti āha “kalyāṇaguṇasamannāgato”ti, kalyāṇehi guṇehi samannāgato tabbisayatāya yuttoti attho. Taṃ visayatā hettha samannāgamo, kalyāṇaguṇavisayatāya tannissitoti

adhippāyo. Setṭhoti pariyāyavacanepi eseva nayo. Setṭhaguṇavisayatā eva hi kittisaddassa setṭhatā “bhagavāti vacanaṃ setṭhaṃ, bhagavāti vacanamuttama”ntiādīsu viya. “Arahaṃ sammāsambuddho”tiādīnā guṇānaṃ saṃkittanato, saddanīyato ca vaṇṇoyeva kittisaddo nāmāti āha “kittiyevā”ti. Vaṇṇo eva hi kittetabbato kitti, saddanīyato saddoti ca vuccati. Kittipariyāyo hi saddasaddo yathā “uḷārasaddā isayo, guṇavanto tapassino”ti. Kittivasena pavatto saddo kittisaddoti bhinnādhikaraṇataṃ dasseti “thutighoso”ti iminā. Kittisaddo hettha thutipariyāyo kittanamabhitthavanaṃ kittīti. Thutivasena pavatto ghoso thutighoso, abhitthavudāhāroti attho. Abhisaddo abhibhavane, abhibhavanañcettha ajjhottharaṇamevāti vuttaṃ “ajjhottharivā”ti, anaññasādhāraṇe guṇe ārabha pavattattā abhibyāpetvāti attho. Kinti-saddo abbhuggatoti codanāya “itipi so bhagavā”tiādīmāhāti anusandhiṃ dassetuṃ “kintī”ti vuttaṃ.

Padānaṃ sambajjhanaṃ padasambandho. So bhagavāti yo so samatiṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānamatidevo sakkānamatisakko brahmānamatibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi sadevake loke “bhagavā”ti patthaṭakittisaddo, so bhagavā. Yaṃ taṃ-saddā hi niccasambandhā. “Bhagavā”ti ca idamādipadaṃ satthu nāmakittanaṃ. Tenāha āyasmā dhammasenāpati “bhagavāti netāṃ nāmaṃ mātaraṃ kataṃ, na pitarā kata”ntiādi. Parato pana “bhagavā”ti padaṃ guṇakittanaṃ. Yathā kammaṭṭhānikena “araha”ntiādīsu navasu ṭhānesu paccekāṃ itipisaddaṃ yojetvā buddhaguṇā anussarīyanti, evamidha buddhaguṇasaṃkittakenāpīti dassento “itipi arahaṃ...pe... itipi bhagavā”ti āha. Evañhi sati “araha”ntiādīhi navahi padehi ye sadevake loke ativiya pākaṭā paññatā buddhaguṇā, te nānappakārato vibhāvitā honti “itipī”ti padadvayena tesāṃ nānappakāratādīpanato. “Itipetaṃ bhūtaṃ, itipetaṃ taccha”ntiādīsu viya hi iti-saddo idha āsannapaccakkhakarāṇattho, pi-saddo sampiṇḍanattho, tena ca nesāṃ nānappakārabhāvo dīpito, tāni ca guṇasallakkhaṇakāraṇāni saddhāsampannānaṃ viññujātikānaṃ paccakkhāni honti, tasmā tāni saṃkittentena viññunā cittassa sammukhībhūtāneva katvā saṃkittetabbānīti dassento “iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hotī”ti āha. Evañhi nirūpetvā kittente yassa saṃkitteti, tassa bhagavati ativiya pasādo hoti.

Ārakattāti kilesehi suvidūrattā. Arānanti kilesārīnaṃ. Arānanti saṃsāracakkassa arānaṃ. Hatattāti viddhaṃsitattā. Paccayādīnanti cīvarādīpaccayānañceva pūjā visesānañca. Rahābhāvāti cakkhuraḥādīnamabhāvato. Rahopāpakaraṇābhāvo hi padamanatikkamma rahābhāvoti vuttaṃ. Evampi hi yathādhīppetamattho labbhatīti. Tatoti visuddhimaggato. Yathā ca visuddhimaggato, evaṃ taṃsaṃvaṇṇanāya paramatthamañjūsāyaṃ nesāṃ vitthāro gahetabbo.

Yasmā jīvako bahuso satthu santike buddhaguṇe sutvā ṭhito, diṭṭhasaccatāya ca satthusāsane vigatakathaṃkatho, satthuguṇakathane ca vesārajjappatto, tasmā so evaṃ vitthārato eva āhāti vuttaṃ “jīvako panā”tiādi. “Ettha cā”tiādīnā sāmattiyaatthamāha. Thāmo desanāññāmeva, balaṃ pana dasabalaññānaṃ. Vissatthanti bhāvanapuṃsakapadaṃ, anāsāṅkanti attho.

Pañcavaṇṇāyāti khuddikādivasena pañcapakārāya. Nirantaraṃ phuṭaṃ ahosi katādhikārabhāvato. Kammantarāyavasena hissa rañño guṇasarīraṃ khatūpahataṃ hoti. Kasmā panesa jīvakameva gamanasajjāya āṇāpetīti āha “imāyā”tiādi.

mahārājā”tiādi jaya paṭibaddhaṃ saddhaṃ. Dhanupantiparikkhepoti dhanupantiparivāro. Sabbattha taṃgāhakavasena veditabbo. Hatthighaṭṭāti hatthisamūhā. Paharamānāti phusamānā. Aññamaññasaṅghaṭṭanāti avicchedagamanena aññamaññasambandhā. Seṇiyoti gandhikaseṇīdussikaseṇīādayo “anapaloketvā rājānaṃ vā saṅghaṃ vā gaṇaṃ vā pūgaṃ vā seṇiṃ vā aññatra kappā vuṭṭhāpeyyā”tiādīsu viya. “Aṭṭhārasa akkhobhiṇī seniyo”ti katthaci likhanti, so anekesupī potthakesu na diṭṭho. Anekasaṅkhyā ca senā heṭṭhā gaṇitāti ayuttoyeva. Tadā sabbāvudhato sarova dūragāmīti katvā sarapatanātikkamappamāṇena rañño parisam saṃvidahati. Kimatthanti āha “sace”tiādi.

Sayaṃ bhāyanaṭṭhena cittutrāso bhayaṃ yathā tathā bhāyatīti katvā. Bhāyitabbe eva vatthusmiṃ bhayato upaṭṭhite “bhāyitabbamida”nti bhāyitabbākārena tīraṇato ñāṇaṃ bhayaṃ bhayato tīretīti katvā. Tenevāha visuddhimagge “bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ pana bhāyati, na bhāyatīti? Na bhāyati. Tañhi ‘atītā saṅkhārā niruddhā, paccuppannā nirujjhanti, anāgatā nirujjhissantī”ti tīraṇamattameva hotī”ti. Bhāyanaṭṭhānaṭṭhena ārammaṇaṃ bhayaṃ bhāyati etasmāti katvā. Bhāyanahetuṭṭhena ottappaṃ bhayaṃ pāpato bhāyati etenāti katvā. Bhayānakanti bhāyanākāro. Tepīti dīghāyukā devāpi. Dhammadesananti pañcasu khandhesu pannarasalakkhaṇapaṭimaṇḍitaṃ dhammadesanaṃ. Yebhuyyenāti ṭhapetvā khīṇāsavadeve tadaññesaṃ vasena bāhullato. Khīṇāsavattā hi tesam cittutrāsabhayaṃpi na uppajjati. Kāmaṃ sīhopamasuttaṭṭhakathāyaṃ cittutrāsabhayaṃpi tadatthabhāvena vuttaṃ, idha pana pakaraṇānurūpato ñāṇabhayaṃeva gahitaṃ. Saṃveganti sahottappañāṇaṃ. Santāsanti sabbaso ubbijjanaṃ. Bhāyitabbaṭṭhena bhayaṃeva bhīmabhāvena bheravanti bhaya bheravaṃ, bhītabbavatthu. Tenāha “āgacchatī”ti, etaṃ naraṃ taṃ bhaya bheravaṃ āgacchati nūnāti attho.

Bhīruṃ pasaṃsantīti pāpato bhāyanato utrāsanato bhīruṃ pasaṃsanti paṇḍitā. Na hi tattha sūranti tasmiṃ pāpakaraṇe sūraṃ pagabbhadhaṃsinaṃ na hi pasaṃsanti. Tenāha “bhayā hi santo na karonti pāpa”nti. Tattha bhayāti pāputrāsato, ottappahetūti attho.

Chambhitassāti thambhitassa, tha-kārassa cha-kārādeso. Tadatthamāha “sakalasārīracalana”nti, bhayavasena sakalakāyapakampananti attho. Uyyodhanaṃ sampahāro.

Eketi uttaravīhāravāsino. “Rājagahe”tiādi tesam adhippāyavivaraṇaṃ. Ekekasmim mahādvāre dve dve katvā catusaṭṭhi khuddakadvārāni. “Tadā”tiādinā akāraṇabhāve hetuṃ dasseti.

Idāni sakavādaṃ dassetuṃ “ayaṃ panā”tiādi vuttaṃ. “Jīvako kirā”tiādi āsaṅkanākāradassanaṃ. Assāti ajātasatturañño. Ukkaṇṭhitoti anabhirato. Chatthaṃ ussāpetukāmo maññeti sambandho. Bhāyitvāti bhāyanahetu. Tassāti jīvakassa. Sammasaddo samānattho, samānabhāvo ca vāyenaṭṭhi āha “vayassābhilāpo”ti. Vayena samāno vayasso yathā “ekarājā harissavaṇṇo”ti. Samānasaddassa hi sadesamicchanti saddavidū, tena abhilāpo ālapanam tathā, ruḥhīniddeso esa, “mārisā”ti ālapanamiva. Yathā hi mārisāti niddukkhatābhilāpo sadukkhepi nerayike vuccati “yadā kho te mārisa saṅkunā saṅku hadaye samāgaccheyyā”tiādīsu, evaṃ yo koci sahāyo asamānavayopi “sammā”ti vuccatīti, tasmā sahāyābhilāpo icceva

attho. Kacci na vañcesīti pāḷiyā sambandho. “Na palambhesī”ti vuttepi idha parikkappatthova sambhavatīti vuttaṃ “na vippalambheyyāsī”ti, na palobheyyāsīti attho. Kathāya sallāpo, so eva nigghoso tathā.

Vinasseyyāti cittavighātena vihaññeyya. “Na taṃ devā”tiādivacanaṃ sandhāya “daḷhaṃ katvā”ti vuttaṃ. Turitavasenidamāmedītanti dasseti “taramānovā”ti iminā. “Abhikkama mahārājā”ti vatvā tattha kāraṇaṃ dassetuṃ “ete”tiādi vuttanti sasambandhamatthaṃ dassento “mahārāja corabalaṃ nāmā”tiādimāha.

Sāmaññaphalapucchāvaṇṇanā

160. Ayaṃ bahidvārakoṭṭhakokāso nāgassa bhūmi nāma. Tenāha “vihārassā”tiādi. Bhagavato tejoti buddhānubhāvo. Rañño sarīraṃ phari yathā taṃ soṇadaṇḍassa brāhmaṇassa bhagavato santikaṃ āgacchantassa antovanasaṇḍagatassa. “Attano aparādhaṃ saritvā mahābhayaṃ uppajjī”ti idaṃ sedamuñcanaṃ kāraṇadassanaṃ. Na hi buddhānubhāvato sedamuñcanaṃ sambhavati kāyacittapassaddhihetubhāvato.

Eketi uttaravihāravāsinoyeva. Tadayuttamevāti dasseti “iminā”tiādinā. Abhimāreti dhanuggahe. Dhanapālanti nāḷagiriṃ. So hi tadā nāgarehi pūjitadhanarāsino labbhanato “dhanapālo”ti voharīyati. Na kevalaṃ diṭṭhapubbatoyeva, atha kho pakatiyāpi bhagavā saññātoti dassetuṃ “bhagavā hī”tiādimāha. Ākiṇṇavaralakkhaṇoti battiṃsa mahāpurisalakkhaṇe sandhāyāha. Anubyañjanapaṭimaṇḍitoti asītānubyañjane. Chabbaṇṇāhi rasmīhīti tadā vattamānā rasmiyo. Issariyalīlāyāti issariyavilāsena. Nanu ca bhagavato santike issariyalīlāya pucchā agāravoyeva siyāti codanāya “pakati hesā”tiādimāha, pakatiyā pucchanato na agāravoti adhippāyo. Parivāretvā nisinnena bhikkhusaṅghena pure katepi atthato tassa purato nisinno nāma. Tenāha “parivāretvā”tiādi.

161. Yena, tenāti ca bhummatthe karaṇavacananti dasseti “yattha, tatthā”ti iminā. Yena maṇḍalassa dvāraṃ, tenūpasaṅkamīti sampattabhāvassa vuttattā idha upagamanaṃ yuttanti āha “upagato”ti. Anucchavike ekasmiṃ padeseti yattha viññujātikā aṭṭhaṃsu, tasmīṃ. Ko panesa anucchavikapadeso nāma? Atidūratādichanisajjadosavirahito padeso, napacchatādiatṭhanisajjadosavirahito vā. Yathāhu aṭṭhakathācariyā -

“Na pacchato na purato, nāpi āsannadūrato;
Na kacche no paṭivāte, na cāpi onatunnate;
Ime dose vissajjetvā, ekamantaṃ ṭhitā ahū”ti.

Tadā bhikkhusaṅghe tuṇhībhāvassa anavasesato byāpitabhāvaṃ dassetuṃ “tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūta”nti vicchāvacanaṃ vuttanti āha “yato...pe... mevā”ti, yato yato bhikkhutoti attho. Hatthena, hatthassa vā kukatabhāvo hatthakukkuccaṃ, asaṇṇamo, asampajaññakiriyā ca. Tathā pādakukkuccanti etthāpi. Vā-saddo avuttavikappane, tena tadaññopi cakkhusotādiasaṇṇamo natthīti vibhāvito. Tattha pana cakkhuasaṃyamo sabbapaṭhamo dunnivārito cāti tadabhāvaṃ dassetuṃ “sabbālaṅkārapaṭimaṇḍita”ntiādi vuttaṃ.

Vippasannarahadamivāti anāvilodakasaramiva. Yenetarahi...pe... iminā me...pe... hotūti sambandho. Añño hi atthakkamo, añño saddakkamoti āha “yenā”tiādi. Tattha kāyika-vācasikena upasamena laddhena mānasikopi upasamo anumānato laddho

evāti katvā “mānasikena cā”ti vuttaṃ. Sīlūpasamenāti sīlasaññaṃena.
Vuttamatthaṃ lokapakatiyā sādheṇṇa “dullabhañhi”tiādimāha. Laddhāti labhitvā.

Upasamanti ācārasampattisaṅkhātāṃ saṃyamaṃ. “Eva”ntiādinā tathā icchāya
kāraṇaṃ dasseti. Soti ayyako, udayabhaddo vā. “Kiñcāpi”tiādi tadattha-
samatthanaṃ. Ghāteṣṭiye vāti taṃkālāpekkhāya vuttaṃ. Tenāha “ghāteṣi”ti. Idañhi
sampaṭipekkhavaṇṇaṃ. Pañcaparivaṭṭoti pañcarājaparivaṭṭo.

Kasmā evamāha, nanu bhagavantamuddissa rājā na kiñci vadatīti adhippāyo.
Vacībhedeṭi yathā vuttaudānavacībhede. Tuṇhī niravoti pariyāyavaṇṇametaṃ.
“Aya”ntiādi cittaajānanākāradassanaṃ. Ayaṃ...pe... na sakkhissatīti ṇatvāti
sambandho. Vacanānantaranti udānavacanānantaraṃ. Yenāti yattha padese, yena vā
sotapathena. Yena pemanti etthāpi yathārahameṣa nayo.

Katāparādhassa ālapanāṃ nāma dukkaranti sandhāya “mukhaṃ nappahotī”ti
vuttaṃ. “Āgamā kho tvaṃ mahārāja yathāpema”nti vacanāniditthaṃ vā tadā
tadatthadīpanākārena pavattaṃ nānāyavicittaṃ bhagavato madhuravaṇṇampi
sandhāya evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Ekampi hi atthaṃ bhagavā yathā sotūnaṃ
ñāṇaṃ pavattati, tathā deseti. Yaṃ sandhāya atṭhakathāsu vuttaṃ “bhagavatā
abyākataṃ tantipadaṃ nāma natthi, sabbesaññeva atthopi bhāsito”ti.
Pañcahākārehi itṭhānīṭṭhesu samabhāvādisaṅkhātehi pañcahi kāraṇehi.
Vuttañhetuṃ mahāniddese -

“Pañcahākārehi tādi itṭhānīṭṭhe tādi, cattāvīti tādi, tiṇṇāvīti tādi, muttāvīti tādi,
taṃniddesā tādi.

Kathaṃ arahā itṭhānīṭṭhe tādi? Arahā lābhēpi tādi, alābhēpi, yasepi, ayasepi,
paṣaṃsāyapi, nindāyapi, sukhepi, dukkhepi tādi, ekaṃ ce bāhaṃ gandhena
limpeyyuṃ, ekaṃ ce bāhaṃ vāsiyā taccheyyuṃ, amusmiṃ natthi rāgo,
amusmiṃ natthi paṭighaṃ, anuṇayaṇṇapaṭighavippahīno, ugghātinighātivivatto,
anurodhavirodhasamatikkanto, evaṃ arahā itṭhānīṭṭhe tādi.

Kathaṃ arahā cattāvīti tādi? Arahato...pe... thambho, sārāmbho, māno,
atimāno, mado, pamādo, sabbe kilesā, sabbe duccharitā, sabbe darathā, sabbe
pariḷāhā, sabbe santāpā, sabbā kusalābhisaṅkhārā cattā vāntā muttā pahīnā
paṭinissatṭhā, evaṃ arahā cattāvīti tādi.

Kathaṃ arahā tiṇṇāvīti tādi? Arahā kāmoghaṃ tiṇṇo, bhavoghaṃ tiṇṇo,
diṭṭhoghaṃ tiṇṇo, avijjoghaṃ tiṇṇo, sabbāṃ saṃsārapathaṃ tiṇṇo uttiṇṇo
nittiṇṇo atikkanto samatikkanto vītivatto, so vuṭṭhavāso ciṇṇacaraṇo
jātimaraṇasaṅkhayo, jātimaraṇasaṃsāro natthi tassa punabbhavoti, evaṃ
arahā tiṇṇāvīti tādi.

Kathaṃ arahā muttāvīti tādi? Arahato rāgā cittaṃ muttaṃ vimuttaṃ
suvimuttaṃ, dosā, mohā, kodhā, upanāhā, makkhā, paḷāsā, issāya,
macchariyā, māyāya, sāṭṭheyyā, thambhā, sārāmbhā, mānā, atimānā, madā,
pamādā, sabbakilesehi, sabbaduccharitehi, sabbadarathehi, sabbapariḷāhehi,
sabbasantāpehi, sabbākusalābhisaṅkhārehi cittaṃ muttaṃ vimuttaṃ
suvimuttaṃ; evaṃ arahā muttāvīti tādi.

Kathaṃ arahā taṃniddesā tādi? Arahā ‘sīle sati sīlavā’ti taṃniddesā tādi,

‘saddhāya sati saddho’ti, ‘vīriye sati vīriyavā’ti, ‘satiyā sati satimā’ti,
‘samādhimhi sati samāhito’ti, ‘paññāya sati paññavā’ti, ‘vijjāya sati tevijjo’ti,
‘abhiññāya sati chaḷabhiñño’ti taṃniddeśā tādī, evaṃ arahā taṃniddeśā
tādī’ti.

Bhagavā pana sabbesampi tādīnamatisayo tādī. Tenāha “suppatiṭṭhito”ti. Vuttampi
cetaṃ bhagavatā kāḷakārāmasuttante “iti kho bhikkhave tathāgato
diṭṭhasutamutaviññātabbesu dhammesu tādīyeva tādī, tamhā ca pana tādīmhā añño
tādī uttaritaro vā paṇītataro vā natthīti vadāmī”ti. Atha vā
pañcavidhāriyiddhisiddhehi pañcahākārehi tādīlakkaṇe suppatiṭṭhitoti attho.
Vuttañhetam āyasmata dhammasenāpatinā paṭisambhidāmagge -

“Katamā ariyā iddhi? Idha bhikkhu sace ākaṅkhati ‘paṭikūle appaṭikūlasaññī
vihareyya’nti, appaṭikūlasaññī tattha viharati, sace ākaṅkhati ‘appaṭikūle
paṭikūlasaññī vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati, sace ākaṅkhati
‘paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī vihareyya’nti, appaṭikūlasaññī
tattha viharati, sace ākaṅkhati ‘appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī
vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati, sace ākaṅkhati ‘paṭikūle ca
appaṭikūle ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako vihareyyaṃ sato
sampajāno’ti, upekkhako tattha viharati sato sampajāno”ti.

Bahiddhāti sāsanato bahisamaye.

162. Esāti bhikkhusaṅghassa vandanākāro. Tamatthaṃ lokasiddhāya upamāya
sādhetaṃ “rājāna”ntiādi vuttaṃ. Okāsanti pucchitabbatṭhānaṃ.

Na me pañhavissajjane bhāro atthīti satthu sabbattha appaṭihataññānacāratāya
atthato āpannāya dassanaṃ. “Yadi ākaṅkhasī”ti vuttheyeva hi esa attho āpanno hoti.
Sabbam te vissajjessāmīti etthāpi ayaṃ nayo. “Yaṃ ākaṅkhasi, taṃ pucchā”ti
vacaneneva hi ayamattho sijjhati. Asādhāraṇaṃ sabbaññupavāraṇanti sambandho.
Yadi “yadākaṅkhasī”ti na vadanti, atha kathaṃ vadantīti āha “sutvā”tiādi.
Padesaññeyeva ṭhitattā tathā vadantīti veditabbaṃ. Buddhā pana
sabbaññupavāraṇaṃ pavārentīti sambandho.

“Pucchāvuso yadākaṅkhasī”tiādīni suttapadāni yesaṃ puggalānaṃ vasena āgatāni,
taṃ dassanatthaṃ “yakkhanarindadevasamaṇabrāhmaṇaparibbājakāna”nti vuttaṃ.
Tattha hi “pucchāvuso yadākaṅkhasī”ti āḷavakassa yakkhassa okāsakaraṇaṃ,
“pucchā mahārājā”ti narindānaṃ, “pucchā vāsavā”tiādi devānamindassa, “tena
hī”tiādi samaṇānaṃ, “bāvarissa cā”tiādi brāhmaṇānaṃ, “pucchā maṃ sabhiyā”tiādi
paribbājakānaṃ okāsakaraṇanti daṭṭhabbaṃ. Vāsavāti devānamindālapanam.
Tadetañhi sakkapañhasutte. Manasicchasīti manasā icchasi.

Katāvakāsāti yasmā tumhe mayā katokāsā, tasmā bāvarissa ca tuyhaṃ ajitassa ca
sabbesañca sesānaṃ yaṃ kiñci sabbam saṃsayam yathā manasā icchatha, tathā
pucchavho pucchathāti yojanā. Ettha ca bāvarissa saṃsayam manasā pucchavho,
tumhākaṃ pana sabbesaṃ saṃsayam manasā ca aññathā ca yathā icchatha, tathā
pucchavhoti adhippāyo. Bāvarī hi “attano saṃsayam manasāva pucchathā”ti
antevāsike āṇāpesi. Vuttañhi -

“Anāvaraṇadassāvī, yadi buddho bhavissati;
Manasā pucchite pañhe, vācāya vissajessatī”ti.

Tadetaṃ pārāyanavagge. Tathā “puccha maṃ sabhiyā”tiādi.

Buddhabhūminti buddhaṭṭhānaṃ, āsavakkhayaññaṃ, sabbaññutaññānañca.
Bodhisattabhūmi nāma bodhisattaṭṭhānaṃ pāramīsambharaṇaṇñaṃ, bhūmisaddo
vā avatthāvācako, buddhāvattamaṃ, bodhisattāvattahāyanti ca attho. Ekattanayena hi
pavattesu khandhesu avatthāyeva taṃ tadākāranissitā.

Yo bhagavā bodhisattabhūmiyaṃ padesaññaṃ t̥hito sabbaññupavāraṇaṃ pavāresi,
tassa tadeva acchariyanti sambandho. Kathanti āha “koṇḍañña pañhānī”tiādi. Tattha
koṇḍaññāti gottavasena sarabhaṅgamālapanti. Viyākarohīti byākarohi. Sādhurūpāti
sādhusabhāvā. Dhammoti sanantano paveṇīdhammo. Yanti
āgamanakiriyāparāmasanaṃ, yena vā kāraṇena āgacchati, tena viyākarohīti
sambandho. Vuddhanti sīlapaññādīhi vuddhippattaṃ, garunti attho. Esa bhāroti
saṃsayupacchedanasāṅkhāto eso bhāro, āgato bhāro tayā avassaṃ vahitabboti
adhippāyo.

Mayā katāvakāsā bhonto pucchantu. Kasmāti ce? Ahañhi taṃ taṃ vo byākarissaṃ
ñatvā sayaṃ lokamimaṃ, parañcāti. Sayanti ca sayameva parūpadesena vinā. Evaṃ
sarabhaṅgakāle sabbaññupavāraṇaṃ pavāresīti sambandho.

Pañhānanti dhammayāgapañhānaṃ. Antakaranti niṭṭhānakaraṃ. Suciratenāti evaṃ
nāmakena brāhmaṇena. Puṭṭhanti pucchituṃ. Jātiyāti paṭisandhiyā, “vijātiyā”tipi
vadanti. Paṃsuṃ kīlanto sambhavadakumāro nisinnova hutvā pavāresīti yojetabbaṃ.

Tagghāti ekaṃsatthe nipāto. Yathāpi kusalo tathāti yathā sabbadhammakusalo
sabbadhammavidū buddho jānāti katheti, tathā te ahamakkhissanti attho. Jānāti-
saddo hi idha sambandhamupagacchati. Yathāha “yena yassa hi sambandho,
dūraṭṭhampi ca tassa ta”nti. Jānanā cettha kathanā. Yathā “iminā imaṃ jānāti”ti
vuttovāyamattho ācariyena. Rājā ca kho taṃ yadi kāhati vā, na vāti yo taṃ idha
pucchituṃ pesesi, so korabyarājā taṃ tayā pucchitamattaṃ, tayā vā puṭṭhena mayā
akkhātamatthaṃ yadi karotu vā, na vā karotu, ahaṃ pana yathādhammaṃ te
akkhissaṃ ācikkhissāmīti vuttaṃ hoti. Jātakatṭhakathāyaṃ pana -

“Rājā ca kho tanti ahaṃ taṃ pañhaṃ yathā tumhākaṃ rājā jānāti jānituṃ
sakkoti, tathā akkhissaṃ. Tato uttari rājā yathā jānāti, tathā yadi karissati vā,
na vā karissati, karontassa vā akarontassa vā tassevetamaṃ bhavissati, mayhaṃ
pana doso natthīti dīpetī”ti -

Jānāti-saddo vākyadvayasādhāraṇavasena vutto.

163. Sippameva sippāyatanaṃ āyatanaśaddassa tabbhāvavuttittā. Apica
sikkhitabbatāya sippaṇca taṃ sattānaṃ jīvitavuttiyā kāraṇabhāvato, nissayabhāvato
vā āyatanañcāti sippāyatanaṃ. Seyyathidanti ekova nipāto, nipātasamudāyo vā.
Tassa te katameti idha atthoti āha “katame pana te”ti. Ime katametipi
paccekamattho yujjati. Evaṃ sabbattha. Idañca vattabbāpekkhanavasena vuttaṃ,
tasmā te sippāyatanikā katameti attho. “Puthusippāyatanānī”ti hi sādharmaṇato
sippāni uddisīvā upari taṃtaṃsippūpajīvinova niddiṭṭhā puggalādhiṭṭhānāya kathāya.
Kasmāti ce? Papañcaṃ pariharitukāmatā. Aññathā hi yathādhippetāni tāva
sippāyatanāni dassetvā puna taṃtaṃsippūpajīvinopi dassetabbā siyumaṃ tesamevettha
padhānato adhippetattā. Evañca sati kathāpapañco bhavēyya, tasmā taṃ papañcaṃ

pariharitum sippūpajīvīhi tamtam sippāyatanāni saṅgahetvā evamāhāti tamattham dassetum “hatthārohātiādīhi ye tam tam sippam nissāya jīvanti, te dasseti”ti vuttam. Kasmāti āha “ayañhi”tiādi. Sippam upanissāya jīvantīti sippūpajīvino.

Hatthimārohanatīti hatthārohā, hatthāruḥhayodhā. Hatthim ārohāpayantīti hatthārohā, hatthācariya hatthivejja hatthimeṇḍādayo. Yena hi payogena puriso hatthino ārohanayoggo hoti, tam hatthissa payogam vidhāyantānam sabbesampetesam gahaṇam. Tenāha “sabbepī”tiādi. Tattha hatthācariyā nāma ye hatthino, hatthārohakānañca sikkhāpakā. Hatthivejjā nāma hatthibhisakkā. Hatthimeṇḍā nāma hatthīnam pādarakkhakā. Hatthim maṇḍayanti rakkhantīti hatthimaṇḍā, teyeva hatthimeṇḍā, hatthim minenti sammā vidahanena hiṃsantīti vā hatthimeṇḍā. Ādi-saddena hatthīnam yavapadāyakādayo saṅgaṇhāti. Assārohāti etthāpi suddhahetukattuvāsena yathāvuttova attho. Rathe niyuttā rathikā. Ratharakkhā nāma rathassa āṇirakkhakā. Dhanum gaṇhantīti dhanuggahā, issāsā, dhanum gaṇhāpentīti dhanuggahā, dhanusippasikkhāpakā dhanvācariyā.

Celena celapaṭākāya yuddhe akanti gacchantīti celakā, jayaddhajagāhakāti āha “ye yuddhe”tiādi. Jayadhajanti jayanattham, jayakāle vā paggaḥitadhajam. Puratoti senāya pubbe. Yathā tathā ṭhite senike byūhavicāraṇavasena tato tato calayanti uccālentīti calakāti vuttam “idha rañño”tiādi. Sakuṇagghiādayo viya maṃsapiṇḍam parasenāsamūhasaṅkhātāṃ piṇḍam sāhasikatāya chetvā chetvā dayanti uppatitvā uppatitvā niggaḇchantīti piṇḍadāyakā. Tenāha “te kirā”tiādi. Sāhasam karontīti sāhasikā, teyeva mahāyodhā. Piṇḍamivāti tālaphalapiṇḍamivāti vadanti, “maṃsapiṇḍamivā”ti ācariyena vuttam. Sabbattha “ācariyena”ti vutte ācariyadhammapālatterova gahetabbo. Dutiyavikappe piṇḍe janasaṃmūhasaṅkhāte sammadde dayanti uppatantā viya gacchantīti piṇḍadāyakā, daya-saddo gatiyam, aya-saddassa vā da-kārāgamena nipphatti.

Uggatuggatāti saṅgāmaṃ patvā javaparakkamādivasena ativiya uggatā. Tadevāti parehi vuttam tameva sīsam vā āvudham vā. Pakkhandantīti vīrasūrabhāvena asajjamānā parasenamanupavisanti. Thāmajavabalaparakkamādisampattiyā mahānāgasadisatā. Tenāha “hatthiādīsūpi”tiādi. Ekantasūrāti ekacarasūrā antasaddassa tabbhāvavuttito, sūrabhāvena ekākino hutvā yujjhanakāti attho. Sajālīkāti savammikā. Sannāho kaṅkaṭo vammaṃ kavaco uracchado jālikāti hi atthato ekaṃ. Sacammikāti jālikā viya sarīraparittāṇena cammena sacammikā. Cammakañcukanti cammamayakañcukaṃ. Pavisitvāti tassa anto hutvā, paṭimuñcitvāti vuttam hoti. Saraparittāṇam cammanti cammapaṭisibbitam celakam, cammamayaṃ vā phalakam. Balavasinehāti sāmīni atisayapemā. Gharadāsāyodhāti antojātadāsapariyāpannā yodhā, “gharadāsikaputtā”tipi pāṭho, antojātadāsīnam puttāti attho.

Ālāram vuccati mahānasam, tattha niyuttā ālārikā. Pūvikāti pūvasampādakā, ye pūvameva nānappakārato sampādetvā vikkiṇantā jīvanti.

Kesanaḇhasaṇṭhapanādivasena manussānam alaṅkāraavidhiṃ kappenti saṃvidahantīti kappakā. Cuṇṇavilepanādīhi malaharaṇavaṇṇasaṃpādanavidhinā nhāpentī nahānam karontīti nhāpikā. Navantādividhinā pavatto gaṇanagantho antarā chiddābhāvena acchiddakoti vuccati, tadeva paṭhentīti acchiddakapāṭhakā. Hatthena adhippāyaviññāpanam, gaṇanam vā hatthamuddā. Aṅgulisaṅkocanañhi muddāti vuccati, tena ca viññāpanam, gaṇanam vā hoti. Hatthasaddo cettha tadekadesesu aṅgulisu daṭṭhabbo “na bhuñjamāno sabbam hattham mukhe pakkipissāmī”tiādīsu

viya, tamupanissāya jīvantīti muddikā. Tenāha “hatthamuddāyā”tiādi.

Āyākāro kammārakārako. Dantakāro bhamakāro. Cittakāro lepacittakāro. Ādi-saddena koṭṭakalekhakavilīvakāraiṭṭhakakārādārukārādīnaṃ saṅgaho. Diṭṭheva dhammeti imasmiṃyeva attabhāve. Karaṇanipphādanavasena dassetvā. Sandiṭṭhikamevāti asamparāyikatāya sāmaṃ daṭṭhabbaṃ, sayamanubhavitabbaṃ attapaccakkhanti attho. Upajīvantīti upanissāya jīvanti. Sukhitanti sukhappattaṃ. Thāmabalūpetabhāvova pīṇananti āha “pīṇitaṃ thāmabalūpeta”nti. Uparīti devaloke. Tathā uddhantipi. So hi manussalokato uparimo. Aggaṃ viyāti aggaṃ, phalaṃ. “Kammassa katattā phalassa nibbattanato taṃ kammassa aggisikhā viya hotī”ti ācariyena vuttaṃ. Apica sagganti uttamaṃ, phalaṃ. Sagganti suṭṭhu aggaṃ, rūpasaddādidasavidhaṃ attano phalaṃ nipphādetuṃ arahatīti attho. Suaggikāva niruttinayena sovaggikā, dakkhiṇāsaddāpekkhāya ca sabbattha itthilīṅganiddeso. Sukhoti sukhūpāyo iṭṭho kanto. Aggeti ulāre. Attanā paribhuñjitabbaṃ bāhiraṃ rūpaṃ, attano vaṇṇapokkharatā vaṇṇoti ayametesam viseso. Dakkhanti vaḍḍhanti etāyāti dakkhiṇā, pariccāgamayaṃ puññanti āha “dakkhiṇaṃ dāna”nti.

Maggo sāmāññaṃ samitapāpasaṅkhātassa samaṇassa bhāvoti katvā, tassa vipākattā ariyaphalaṃ sāmāññaphalaṃ. “Yathāhā”tiādinā mahāvaggasaṃyuttaṃpāḷivasena tadatthaṃ sādheti. Taṃ esa rājā na jānāti ariyadhammassa akovidatāya. Yasmā panesa “dāsakassakādibhūtānaṃ pabbajitānaṃ lokato abhivādanādilābho sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ nāmā”ti cintetvā “atthi nu kho koci samaṇo vā brāhmaṇo vā īdisamatthaṃ jānanto”ti vīmaṃsanto pūraṇādike pucchitvā tesam kathāya anadhigatavitto bhagavantampi etamatthaṃ pucchi. Tasmā vuttaṃ “dāsakassakopamaṃ sandhāya pucchatī”ti.

Rājāmaccaṭi rājakulasamudāgatā amaccā, anuyuttakarājāno ceva amaccā cātipi attho. Kaṇhapakkhanti yathāpucchite atthe labbhamānadiṭṭhigatūpasamhitam saṃkilesapakkhaṃ. Sukkapakkhanti tabbidhuraṃ upari suttāgataṃ vodānapakkhaṃ. Samaṇakolāhalanti samaṇakotūhalaṃ taṃ taṃ samaṇavādānaṃ aññaṃañnavirodhaṃ. Samaṇabhaṇḍananti teneva virodhena “evaṃvādīnaṃ tesam samaṇabrāhmaṇānaṃ ayaṃ doso, evaṃvādīnaṃ tesam ayaṃ doso”ti evaṃ taṃ taṃ vādassa paribhāsaṃ. Issarānuvattako hi lokoti dhammatādassanena tadatthasamatthanaṃ. Attano desanākosallena rañño bhāraṃ karonto, na tadaññaṃ paravambhanādikāraṇena.

164. Nu-saddo viya no-saddopi pucchāyaṃ nipātoti āha “abhijānāsi nū”ti. Ayañcāti ettha ca-saddo na kevalaṃ abhijānāsipadeneva, atha kho “pucchitā”ti padena cāti samuccayattho. Kathaṃ yojetabboti anuyogamapaneti “idañhī”tiādinā. Pucchitā nūti pubbe pucchaṃ kattā nu. Naṃ puṭṭhabhāvanti tādisaṃ pucchitabhāvaṃ abhijānāsi nu. Na te sammuṭṭhanti tava na pamuṭṭhaṃ vatāti attho. Aphāsukabhāvoti tathā bhāsanena asukhabhāvo. Paṇḍitapatirūpakānanti āmaṃ viya pakkānaṃ paṇḍitā bhāsānaṃ. pāḷipadaatthabyañjanesūti pāḷisaṅkhāte pade, tadatthe tappariyāpannakkhare ca, vākyapariyāyo vā byañjanasaddo “akkharaṃ padaṃ byañjana”ntiādisu viya. Bhagavato rūpaṃ sabhāvo viya rūpamassāti bhagavantarūpo, bhagavā viya ekantapaṇḍitoti attho.

Pūraṇakassapavādavaṇṇanā

165. Ekamidāhanti ettha idanti nipātamattaṃ, ekaṃ samayamicceva attho. Sammodeti sammodanaṃ karotīti sammodanīyaṃ. Anīyasaddo hi bahulā

katvatthābhīdhāyako yathā “niyyānikā”ti, sammodanaṃ vā janetīti sammodaniyaṃ taddhitavasena. Saritabbanti sāraṇiyaṃ, saraṇassa anucchavikanti vā sāraṇiyaṃ, etamatthaṃ dassetuṃ “sammodajanaṃ saritabbayuttaka”nti vuttaṃ, saritabbayuttakanti ca saraṇānucchavikanti attho.

166. Sahatthāti sahattheneva, tena suddhakattāraṃ dasseti, āṇattiyāti pana hetukattāraṃ, nissaggiyathāvarādayopi idha sahattha karaṇeneva saṅgahitā. Hatthādīnīti hatthapādakaṇṇanāsādīni. Pacanaṃ dahanaṃ vibādhananti āha “daṇḍena uppīlentassa”ti. Papañcasūdaniyaṃ nāma majjhimāgamaṭṭhakathāyaṃ pana “pacato”ti etassa “tajjentassa vā”ti dutiyopi attho vutto, idha pana tajjanaṃ, paribhāsanañca daṇḍena saṅgahetvā “daṇḍena uppīlentassa icceva vutta”nti ācariyena vuttaṃ, adhunā pana potthakesu “tajjentassa vā”ti pāṭhopi bahuso dissati. Sokanti sokakāraṇaṃ, socanantipi yujjati kāraṇasampādanena phalassapi kattabbato. Parehīti attano vacanakarehi kammabhūtehi. Phandatoti ettha parassa phandanavasena suddhakattuttho na labbhati, atha kho attano phandanavasenevāti āha “paraṃ phandantaṃ phandanakāle sayampi phandato”ti, attanā katena parassa vibādhanapayogena sayampi phandatoti attho. “Atipātāpayato”ti padaṃ suddhakattari, hetukattari ca pavattatīti dasseti “hanantassāpi hanāpentassāpi”ti iminā. Sabbatthāti “ādiyato”tiādīsu. Karaṇakāraṇavasenāti sayamkāraparamkāravasena.

Gharabhittiyā anto ca bahi ca sandhi gharasandhi. Kiñciipi asasetvā niravaseso lopo vilumpanaṃ nillopoti āha “mahāvilopa”nti. Ekāgāre niyutto vilopo ekāgāriko. Tenāha “ekamevā”tiādī. “Paripanthe tiṭṭhato”ti ettha acchindanattameva tiṭṭhatīti ayamatto pakaraṇato siddhoti dasseti “āgatāgatāna”ntiādīnā. “Parito sabbaso panthe hananaṃ paripantho”ti ayamattahopi ācariyena vutto. Karomīti saññāyāti sañcetanikabhāvamāha, tenetaṃ dasseti “sañcicca karotopi na karīyati nāma, pageva asaṇciccā”ti. Pāpaṃ na karīyatīti pubbe asato uppādetuṃ asakkuṇeyyattā pāpaṃ akatameva nāma. Tenāha “natthi pāpa”nti.

Yadi evaṃ kathaṃ sattā pāpe pavattantīti attano vāde parehi āropitaṃ dosamapanetukāmo pūraṇo imamatthampi dassetīti āha “sattā panā”tiādī. Saññāmetametaṃ “pāpaṃ karontī”ti, pāpaṃ pana natthevāti vuttaṃ hoti. Evaṃ kirassa hoti - imesaṃ sattānaṃ hiṃsādikiriyaṃ attānaṃ na pāpuṇāti tassa niccatāya nibbikārattā, sarīraṃ pana acetanaṃ kaṭṭhakaliṅgarūpamaṃ, tasmim vikopitepi na kiñci pāpanti. Pariyanto vuccati nemi pariyosāne ṭhitattā. Tena vuttaṃ ācariyena “nisitakhuramayanevaminā”ti. Dutiyavikappe cakkapariyosānameva pariyanto, khurena sadiso pariyanto yassāti khurapariyanto. Khuraggahaṇena cettha khuradhārā gahitā tadavarodhato. Pāḷiyaṃ cakkenāti cakkākāraṇakātena āvudhavisesena. Taṃ maṃsakhalakaraṇasaṅkhātāṃ nidānaṃ kāraṇaṃ yassāti tattonidānaṃ, “paccattavacanassa toādeso, samāse cassa lopābhāvo”ti aṭṭhakathāsu vutto. “Paccattatthe nissakkavacanampi yujjati”ti ācariyasāriputtatthero. “Kāraṇatthe nipātasamudāyo”tipi akkharacintakā.

Gaṅgāya dakkhiṇadisā appatirūpadeso, uttaradisā pana patirūpadesoti adhippāyena “dakkhiṇaṇce”tiādī vuttaṃ, tañca desadisāpadesena tannivāsino sandhāyāti dassetuṃ “dakkhiṇatīre”tiādīmāha. Hananadānakiriyaṃ hi tadāyattā. Mahāyāganti mahāvijitarañño yaññasadisampi mahāyāgaṃ. Damasaddo indriyasamvarassa, uposathasīlassa ca vācakoti āha “indriyadamena uposathakammenā”ti. Keci pana uposathakammenā’ti idaṃ indriyadamassa visesanaṃ, tasmā

‘uposathakammabhūtena indriyadamenā’ti’ atthaṃ vadanti, tadayuttameva tadubhayatthavācakattā damasaddassa, atthadvayassa ca visesavuttito. Adhunā hi katthaci potthake vā-saddo, ca-saddopi dissati. Sīlasaṃyamenāti tadaññaena kāyikavācasikaṃvarena. Saccavacanenāti amosavajjena. Tassa visuṃ vacanaṃ loke garutarapuññasammatabhāvato. Yathā hi pāpadhammesu musāvādo garutaro, evaṃ puññadhammesu amosavajjo. Tenāha bhagavā itivuttake -

“Ekadhammaṃ atītassa, musāvādissa jantuno;
Vitiṇṇaparalokassa, natthi pāpaṃ akāriya”nti.

Pavattīti yo karoti, tassa santāne phaluppādapaccayabhāvena uppatti. Evañhi “natthi kammaṃ, natthi kammaphala”nti akiriyavādassa paripuṇṇatā. Sati hi kammaphale kammānamakiriyabhāvo kathaṃ bhavissati. Sabbathāpīti “karoto”tiādinā vuttena sabbappakārenapi.

Labujanti likucaṃ. Pāpapuññānaṃ kiriyameva paṭikkhipati, na rañña puṭṭhaṃ sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ byākarotīti adhippāyo. Idañhi avadhāraṇaṃ vipākapaṭikkhepanivattanatthaṃ. Yo hi kammaṃ paṭikkhipati, tena atthato vipākopi paṭikkhittoyeva nāma hoti. Tathā hi vakkhati “kammaṃ paṭibāhantenāpī”tiādi.

Paṭirājūhi anabhibhavanīyabhāvena visesato jitanti vijitaṃ, ekassa rañño āṇāpavattideso. “Mā mayhaṃ vijite vasathā”ti apasādanā pabbajitassa pabbājanasaṅkhātā viheṭṭhanāyevāti vuttaṃ “viheṭṭhetabba”nti. Tena vuttassa atthassa “evameta”nti upadhāraṇaṃ sallakkhaṇaṃ uggaṇhanaṃ, tadaminā paṭikkhipatīti āha “sārato aggaṇhanto”ti. Tassa pana atthassa addhaniyabhāvāpādanavasena cittena sandhāraṇaṃ nikkujjanaṃ, tadaminā paṭikkhipatīti dasseti “sāravaseneva...pe... aṭṭhapento”ti iminā. Sāravasenevāti uttamavaseneva, avitathattā vā parehi anuccālito thirabhūto attho apheggubhāvena sāroti vuccati, taṃvasenevāti attho. Nissaraṇanti vaṭṭato niyyānaṃ. Paramatthoti aviparītatto, uttamassa vā ñāṇassāramaṇabhūto attho. Byañjanaṃ pana tena uggahitañceva nikkujjitañca tathāyeva bhagavato santike bhāsītattā.

Makkhaligosālavādavaṇṇanā

168. Ubhayenāti hetupaccayapaṭisedhavacanena. “Vijjamānamevā”ti iminā sabhāvato vijjamānasseva paṭikkhipane tassa aññānameva kāraṇanti dasseti. Saṃkilesapaccayanti saṃkilissanassa malīnassa kāraṇaṃ. Visuddhipaccayanti saṃkilesato visuddhiyā vodānassa paccayaṃ. Attakāreti paccattavacanassa e-kāravasena padasiddhi yathā “vanappagumbe yathā phusitagge”ti, paccattatthe vā bhumavacanāṃ yathā “idampissa hoti sīlasmi”nti, tadevatthaṃ dasseti “attakāro”ti iminā. So ca tena tena sattena attanā kātabbakammaṃ, attanā nipphādetabbapayogo vā. Tenāha “yenā”tiādi. Sabbaññutanti sammāsambodhiṃ. Tanti attanā katakammaṃ. Dutiyapadenāti “natthi parakāre”ti padena. Parakāro ca nāma parassa vāhasā ijhanakapayogo. Tena vuttaṃ “yaṃ parakāra”ntiādi. Ovādānusāsanti ovādabhūtamanusāsaṇiṃ, paṭhamāṃ vā ovādo, pacchā anusāsaṇi. “Parakāra”nti padassa upalakkhaṇavasena atthadassanañcetaṃ, lokuttaradhamme parakārāvassayo natthīti āha “ṭhapetvā mahāsatta”nti. Atthevesa lokiyadhamme yathā taṃ amhākaṃ bodhisattassa ālārudake nissāya pañcābhiññālokiyasamāpattilābho, tañca pacchimabhavikamahāsattaṃ sandhāya vuttaṃ, paccekabodhisattassapi ettheva saṅgaho tesampi tadabhāvato.

Manussasobhagyatanti manussesu subhagabhāvaṃ. Evasi vuttappakārena kammavādassa, kiriyavādassa ca paṭikkhipanena. Jinacakketi “atthi bhikkhave kammaṃ kaṇhaṃ kaṇhavipāka”ntiādi nayappavatte kammānaṃ, kammaphalānañca atthitāparidīpane buddhasāsane. Paccaṇīkakathanāṃ pahāradānasadisanti “pahāraṃ deti nāma”ti.

Yathāvuttaattakāraparakārābhāvato eva sattānaṃ paccattapurisakāro nāma koci natthīti sandhāya “natthipurisakāre”ti tassa paṭikkhipanaṃ dassetuṃ “yenā”tiādi vuttaṃ. “Devattampī”tiādinā, “manussasobhagyata”ntiādinā ca vuttappakārā. “Bale patiṭṭhitā”ti vatvā vīriyamevidha balanti dassetuṃ “vīriyaṃ katvā”ti vuttaṃ.

Sattānañhi diṭṭhadhammikasamparāyika nibbānasampattiāvahaṃ vīriyabalaṃ natthīti so paṭikkhipati, nidassanamattañcetaṃ vodāniyabalassa paṭikkhipanaṃ saṃkilesikassāpi balassa tena paṭikkhipanato. Yadi vīriyādīni purisakāravevacanāni, atha kasmā tesāṃ visuṃ gahaṇanti āha “idaṃ no vīriyenā”tiādi. Idaṃ no vīriyenāti idaṃ phalaṃ amhākaṃ vīriyena pavattaṃ. Pavattavacanapaṭikkhepakaraṇavasenāti aññesaṃ pavattavohāravacanassa paṭikkhepakaraṇavasena.

Vīriyathāmaparakkamasambandhanena pavattabalavādīnaṃ vādassa paṭikkhepakaraṇavasena “natthi bala”nti padamiva sabbānipetāni tena ādīyanti adhippāyo. Tañca vacanīyatthato vuttaṃ, vacanatthato pana tassā tassā kiriyāya ussannaṭṭhena balaṃ. Sūravīrabhāvāvahaṭṭhena vīriyaṃ. Tadeva daḷhabhāvato, porisadhuraṃ vahantena pavattetabbato ca purisathāmo. Paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanavasena pavattiyā purisaparakkamoti veditabbaṃ.

Rūpādīsu sattavisattatāya sattā. Assasanapassasanavasena pavattiyā pāṇanato pāṇāti iminā atthena samānēpi padadvaye ekindriyādivasena pāṇe vibhajitvā sattato visesaṃ katvā esa vadatīti āha “ekindriyo”tiādi. Bhavanti bhūtāti sattapāṇapariyāyepi sati aṇḍakosādīsu sambhavanaṭṭhena tato visesāva, tena vuttāti dasseti “aṇḍa...pe... vadatī”ti iminā. Vatthikoso gabbhāsāyo. Jīvanato pāṇaṃ dhārento viya vaḍḍhanato jīvā. Tenāha “sāliyavā”tiādi. Ādisaddena virūhadhammā tiṇarukkhaṃ gahitā. Natthi etesaṃ saṃkilesavisuddhīsu vaso sāmattihiyanti avasā. Tathā abalā avīriyā. Tenāha “tesa”ntiādi. Niyatāti niyamanā, achejjasuttāvutassa abhejjamaṇino viya niyatappavattitāya gatijātibandhāpavaggavasena niyāmoti attho. Tattha tatthāti tāsu tāsu jātīsu. Channaṃ abhijātīnaṃ sambandhībhūtānaṃ gamanaṃ samavāyena samāgamo. Sambandhīnirapekkhopi bhāvasaddo sambandhīsaṃhito viya pakatīyatthavācakoti āha “sabhāvoyevā”ti, yathā kaṇṭakassa tikkhata, kapitthaphalādīnaṃ parimaṇḍalatā, migapakkhīnaṃ vicittākāratā ca, evaṃ sabbassāpi lokassa hetupaccayamantarena tathā tathā pariṇāmo akuttimo sabhāvoyevāti attho. Tena vuttaṃ “yenā”tiādi. Pariṇamanaṃ nānappakāratāpatti. Yenāti sattapāṇādinā. Yathā bhavitabbaṃ, tathevāti sambandho.

Chalabhijātiyo parato vitthāriyissanti. “Sukhañca dukkhañca paṭisaṃvedentī”ti vadanto makkhali adukkhamasukkhabhūmiṃ sabbena sabbānaṃ na jānātīti vuttaṃ “aññā adukkhamasukkhabhūmi natthīti dasseti”ti. Ayaṃ “sukhañca dukkhañca paṭisaṃvedentī”ti vacanaṃ karaṇabhāvena gahetvā vuttā ācariyassa mati. Potthakesu pana “aññā sukhadukkhabhūmi natthīti dasseti”ti ayameva pāṭho diṭṭho, na “adukkhamasukkhabhūmi”ti. Evaṃ sati “chasvevābhijātīsū”ti vacanaṃ adhikaraṇabhāvena gahetvā chasu eva abhijātīsu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedanaṃ, na tehi aññattha, tāyeva sukhadukkhabhūmi, na tadaññāti dassetīti vuttanti veditabbaṃ. Ayameva ca yuttataro paṭikkhepitabbassa atthassa bhūmivasena vuttattā. Yadi hi

“sukhañca dukkhañca paṭisaṃvedentī”ti vacanena paṭikkhepitabbassa dassanaṃ siyā, atha “aññā adukkhamasukhā natthī”ti dasseyya, na “adukkhamasukhabhūmī”ti dassanahetuvacanassa bhūmiatthābhāvato. Dasseti cetam tāsam bhūmiyā abhāvameva, tena viññāyati ayaṃ pātho, ayañcattho yuttataroti.

Pamukhayonīnanti manussesu khattiyabrāhmaṇādivasena, tiracchānādīsu sīhabyagghādivasena padhānayaṇīnaṃ, padhānatā cettha uttamatā. Tenāha “uttamayonīna”nti. Saṭṭhi satānīti cha saḥassāni. “Pañca ca kammuno satānī”ti padassa atthadassanaṃ “pañca kammāsātāni cā”ti. “Eseva nayo”ti iminā “kevalaṃ takkamattakena niratthakaṃ diṭṭhiṃ dīpetī”ti imamevatthamatidisati. Ettha ca “takkamattakenā”ti vadanto yasmā takkikā avassayabhūtataṭṭhaggaṇaṇaṅkusanayamantarena niraṅkusatāya parikkappanassa yaṃ kiñci attanā parikkappitaṃ sārato maññamānā tatheva abhinivissa tattha ca diṭṭhigāhaṃ gaṇhanti, tasmā na tesam diṭṭhivatthusmiṃ viññūhi vicāraṇā kātābbāti imamadhippāyaṃ vibhāveti. Keciṭti uttaravīhāravāsino. Pañcīndriyavasenāti cakkhādipañcīndriyavasena. Te hi “cakkhusotagghānā jīvā kāyasaṅkhātāni imāni pañcīndriyāni ‘pañca kammānī’ti tiṭṭhiyā paññapenti”ti vadanti “kāyavacīmanokammāni ca ‘tīṇi kammānī’ti”. Kammanti laddhīti tadubhayaṃ oḷārikattā paripuṇṇakammanti laddhi. Manokammaṃ anoḷārikattā upaḍḍhakammanti laddhīti yojanā. “Dvāsaṭṭhi paṭipadā”ti vattabbe sabhāvaniruttiṃ ajānanto “dvaṭṭhipaṭipadā”ti vadatīti āha “dvāsaṭṭhi paṭipadā”ti. Saddaracakā pana “dvāsaṭṭhiyā salopo, attamā”ti vadanti, tadayuttameva sabhāvaniruttiyā yogato asiddhattā. Yadi hi sā yogena siddhā assa, evaṃ sabhāvaniruttiyeva siyā, tathā ca sati ācariyānaṃ matena virujjhatīti vadanti. “Cullāsīti saḥassānī”ti ādikā pana aññatra diṭṭhapayogā sabhāvaniruttiyeva. Dissati hi visuddhimaggādīsu -

“Cullāsīti saḥassāni, kappā tiṭṭhanti ye marū;
Na tveva tepi tiṭṭhanti, dvīhi cittehi samohitā”ti.

Ekasmiṃ kappeti catunnamasaṅkhyeyyakappānaṃ aññatarabhūte ekasmiṃ asaṅkhyeyyakappe. Tatthāpi ca vivaṭṭaṭṭhāyisaññitaṃ ekameva sandhāya “dvaṭṭhantarakappā”ti vuttaṃ. Na hi so assutasāsanadhammo itare jānāti bāhirakānamavisayattā, ajānanto evamāhāti attho.

Urabbhe hananti, hantvā vā jīvitaṃ kappentīti orabbhikā. Esa nayo sākuṇikādīsūpi. Luddāti vuttāvasesakā ye keci cātuppada jīvika nesādā. Māgavikapadasmiñhi rohitādimigajātiyeva gahitā. Bandhanāgāre niyojenti bandhanāgārikā. Kurūrakammantāti dāruṇakammantā. Ayaṃ sabbopi kaṇhakamma pasutātāya kaṇhābhijātīti vadati kaṇhassa dhammassa abhijāti abbhuppatti yassāti katvā. Bhikkhūti buddhasāsane bhikkhū. Kaṇṭaketi chandarāge. Saññogavasena tesam pakkhipanaṃ. Kaṇṭakasadisachandarāgena saññuttā bhuñjanti hi adhippāyena “kaṇṭake pakkhipitvā”ti vuttaṃ. Kasmāti ce? Yasmā “te paṇītapaṇīte paccaye paṭisevanti”ti tassa micchāgāho, tasmā ñāyaladdhepi paccaye bhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomagāhitāya paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti nāmāti vadati kaṇṭakavuttikāti kaṇṭakena yathāvuttena saha jīvika. Ayañhissa pāḷiyevāti ayaṃ makkhalissa vādadīpanā attanā racitā pāḷiyevāti yathāvuttamatthaṃ samattheti. Kaṇṭakavuttikā eva nāma eke apare pabbajitā bāhirakā santi, te

nīlābhijātīti vadatīti attho. Te hi savisesaṃ attakilamathānuyogamanuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattantā viya bhavantīti kaṇṭakavuttikāti vuttā. Nīlassa dhammassa abhijāti yassāti nīlābhijāti. Evamitaṃsupi.

Amhākaṃ saññojanagaṇṭho natthīti vādino bāhirakapabbajitā nigaṇṭhā. Ekameva sātakaṃ paridahantā ekasātakā. Kaṇhato parisuddho nīlo, tato pana lohitotiādīnā yathākkamaṃ tassa parisuddhaṃ vādaṃ dassetuṃ “ime kirā”tiādi vuttaṃ. Paṇḍaratarāti bhuñjananahānapaṭikkhepādivatasamāyogena parisuddhatarā kaṇhanīlamupādāya lohitassāpi parisuddhabhāvena vattabbato. Odātavasanāti odātavatthaparidahanā. Acelakasāvakaṭi ājīvakasāvakabhūtā. Te kira ājīvakaladdhiyā visuddhacittatāya nigaṇṭhehi paṇḍaratarā haliddābhānampi purime upādāya parisuddhabhāvappattito. “Eva”ntiādīnā tassa chandāgamaṃ dasseti. Nandādīnaṃ sāvakabhūtā pabbajitā ājīvakā. Tathā ājīvakiniyo. Nandādayo kira tathārūpaṃ ājīvakapaṭipattiṃ ukkaṃsaṃ pāpetvā ṭhitā, tasmā nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi pabbajitehi paṇḍaratarā vuttā paramasukkābhijātīti ayaṃ tassa laddhi.

Purisabhūmiyoti padhānaniddeso. Itthīnampi hetā bhūmiyo esa icchateva. Satta divaseti accantasañnogavacanaṃ, ettakampi mandā momūhāti. Sambādhaṭṭhānatoti mātukucchiṃ sandhāyāha. Rodanti ceva viravanti ca tamanussarivā. Khedanaṃ, kīlanañca khiḍḍāsaddeneva saṅgahetvā khiḍḍābhūmi vuttā. Padassa nikkhipanaṃ padanikkhipanaṃ. Yadā tathā padaṃ nikkhipituṃ samattho, tadā padavīmaṃsabhūmi nāmāti bhāvo. Vatāvatassa jānanakāle. Bhikkhu ca pannakotiādipi tesaṃ bāhirakānaṃ pāliyeva. Tattha pannakoti bhikkhāya vicaraṇako, tesaṃ vā paṭipattiyā paṭipannako. Jinoti jiṇṇo jarāvasena hīnadhātuko, attano vā paṭipattiyā paṭipakkhaṃ jinitvā ṭhito. So kira tathābhūto dhammampi kassaci na kathesi. Tenāha “na kiñci āhā”ti. Oṭṭhavadanādivippakāre katēpi khamanavasena na kiñci kathetīti vadanti. Alābhinti “so na kumbhimukhā paṭiggaṇhāti”tiādīnā nayena mahāsīhanādasutte vuttaalābhahetusamāyogena alābhiṃ. Tatoyeva jighacchādubbalaparetatāya sayanaparāyanaṭṭhena samaṇaṃ pannabhūmīti vadati.

Ājīvavuttisatānīti sattānaṃ ājīvabhūtāni jīvikāvuttisatāni. “Paribbājakasatānī”ti vuccamānēpi cesa sabhāvaliṅgamajānanto “paribbājakasate”ti vadati. Evamaññesupi. Tenāha “paribbājakapabbajjāsātānī”ti. Nāgabhavanaṃ nāgamaṇḍalaṃ yathā “mahiṃsakamaṇḍala”nti. Paramāṇuādi rajo. Pasuggahaṇena eḷakajāti gahitā. Migaggahaṇena rurugavayādi migajāti. Gaṇṭhimhīti phaḷumhi, pabbeti attho. Cātumahārājikādibrahmakāyikādivasena, tesañca antarabhedavasena bahū devā. Tattha cātumahārājikānaṃ ekaccaantarabhedo mahāsamayasuttena dīpetabbo. “So panā”tiādīnā ajānanto panesa bahū devepi satta eva vadatīti tassa appamāṇataṃ dasseti. Manussāpi anantāti dīpadesakulavaṃsājīvādivibhāgavasena. Pisācā eva pesācā, te aparapetādivasena mahantamahantā, bahutarāti attho. Bāhirakasamaye pana “chaddantadhamandākiniyo kuvāḷiyamucalindanāmena voharitā”ti ācariyena vuttaṃ.

Gaṇṭhikāti pabbagaṇṭhikā. Pabbagaṇṭhimhi hi pavuṭasaddo. Mahāpapātāti mahātaṭā. Pārisesanayena khuddakapapātasatāni. Evaṃ supinesupi. “Mahākappino”ti idaṃ “mahākappāna”nti atthato veditabbaṃ. Saddato panesa ajānanto evaṃ vadatīti na vicāraṇakkhamaṃ. Tathā “cullāsīti satasahassānī”ti idampi. So hi “caturāsīti satasahassānī”ti vattumasakkonto evaṃ vadati. Saddaracakā pana “caturāsītiyā tulopo, cassa cu, rassa lo, dvittañcā”ti vadanti. Ettakā mahāsarāti etappamāṇavatā mahāsarato, sattamahāsarato vuttaṃ hoti. Kirāti tassa vādānussavane nipāto.

Paṇḍitopi...pe... na gacchati, kasmā? Sattānaṃ saṃsaraṇakālassa niyatabhāvato.

“Acelakavatena vā aññaena vā yena kenaci”ti vuttamatidisiati “tādisenevā”ti iminā. Tapokammenāti tapakaraṇena. Etthāpi “tādisenevā”ti adhikāro. Yo...pe... visujjhati, so aparipakkaṃ kammaṃ paripāceti nāmāti yojanā. Antarāti caturāsītimahākappasatasahassānamabbhantare. Phussa phussāti patvā patvā. Vuttaparimāṇaṃ kālanti caturāsītimahākappasatasahassapamāṇaṃ kālaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti - aparipakkaṃ saṃsaraṇanimittaṃ kammaṃ sīlādinā sīghaṃyeva visuddhappattiyaṃ paripāceti nāma. Paripakkaṃ kammaṃ phussa phussa kālena paripakkabhāvānāpādanena byantiṃ vigamaṇaṃ karoti nāmāti. Doṇenāti pariminanadoṇatumbena. Rūpakavasenattho labbhatīti vuttaṃ “mitaṃ viyā”ti. Na hāpanavaḍḍhanaṃ paṇḍitabālavasenāti dasseti “na saṃsāro”tiādinā. Vaḍḍhanaṃ ukkaṃso. Hāpanaṃ avakaṃso.

Katasuttaguḷeti katasuttavaṭṭiyaṃ. Paletīti pareti yathā “abhisamparāyo”ti, rakārassa pana la-kāraṃ katvā evaṃ vuttaṃ yathā “palibuddho”ti. So ca curādigaṇavasena gatiyanti vuttaṃ “gacchati”ti. Imāya upamāya cesa sattānaṃ saṃsāro anukkamena khīyateva, na vaḍḍhati paricchinnarūpattāti imamatthaṃ vibhāvetīti āha “sutte khīṇe”tiādi. Tatthevāti khīyanaṭṭhāneyeva.

Ajitakesakambalavādavaṇṇanā

171. Dinnanti deyyadhammasīsenā dānacetanāyeva vuttā. Taṃmukhena ca phalanti dasseti “dinnassa phalābhāva”nti iminā. Dinnañhi mukhyato annādivatthu, taṃ kathamesa paṭikkhipissati. Esa nayo yiṭṭhaṃ hutanti etthāpi. Sabbasādhāraṇaṃ mahādānaṃ mahāyāgo. Pāhunabhāvena kattabbasakkāro pāhunakasakkāro. Phalanti ānisaṃsaphalaṃ, nissandaphalañca. Vipākoti sadisaphalaṃ. Caturaṅgasamannāgate dāne ṭhānantarādipatti viya hi ānisaṃso, saṅkhabrahmaṇassa dāne tāṇalābhamattaṃ viya nissando, paṭisandhisaṅkhātāṃ sadisaphalaṃ vipāko. Ayaṃ loko, paralokoti ca kammunā laddhabbo vutto phalābhāvameva sandhāya paṭikkhipanato. Paccakkhaditṭho hi loko kathaṃ tena paṭikkhitto siyā. “Sabbe tattha tattheva ucchijjanti”ti iminā kāraṇamāha, yattha yattha bhavayoniādīsu ṭhitā ime sattā, tattha tattheva ucchijjanti, nirudayavināsavasena vinassantīti attho. Tesūti mātāpitūsu. Phalābhāvavaseneva vadati, na mātāpitūnaṃ, nāpi tesu idāni kariyamānasakkārāsakkārānamabhāvavasena tesam loke paccakkhattā. Pubbuḷassa viya imesaṃ sattānaṃ uppādo nāma kevalo, na cavitvā āgamanapubbako atthīti dassanatthaṃ “natthi sattā opapātikā”ti vuttanti āha “cavitvā upapajjanakā sattā nāma natthi”ti. Samaṇena nāma yāthāvato jānantena kassaci akathetvā saññatena bhavitabbaṃ, aññathā ahopurisikā nāma siyā. Kiñhi paro parassa karissati, tathā ca attano sampādanassa kassaci avassayo eva na siyā tattha tattheva ucchijjanatoti imamatthaṃ sandhāya “ye imañca...pe... pavedentī”ti āha. Ayaṃ aṭṭhakathāvasesako attho.

Catūsu mahābhūtesu niyutto cātumahābhūtiko, atthamattato pana dassetuṃ “cātumahābhūtamayo”ti vuttaṃ. Yathā hi mattikāya nibbattaṃ bhājanaṃ mattikāmayam, evamayampi catūhi mahābhūtehi nibbatta cātumahābhūtamayoti vuccati. Ajjhattikapathavīdhātūti sattasantānagatā pathavīdhātu. Bāhirapathavīdhātuntī bahiddhā mahāpathaviṃ, tena pathavīyeva kāyoti dasseti. Anugacchatīti anubandhati. Ubhayenāpīti padadvayenapi. Upeti upagacchatīti bāhirapathavikāyato tadekadesabhūtā pathavī āgantvā ajjhattikabhāvappatti hutvā

sattabhāvena saṇṭhitā, sā ca mahāpathavī ghaṭṭadigatapathavī viya idāni tameva bāhiram pathavikāyam samudāyabhūtam puna upeti upagacchati, sabbaso tena bāhirapathavikāyena nibbisesatam ekibhāvameva gacchatīti attho. Āpādisupi eseva nayoti ettha pajjunna mahāsamuddato gahitāpo viya vassodakabhāvena punapi mahāsamuddam, sūriyaramsito gahitaindaggisaṅkhātatejo viya punapi sūriyaramsim, mahāvāyukkhandhato niggatamahāvato viya punapi mahāvāyukkhandham upeti upagacchatīti parikkappanāmattena diṭṭhigatikassa adhippāyo.

Manacchaṭṭhāni indriyānīti manameva chaṭṭham yesam cakkhusotaghānajivhākāyānam, tāni indriyāni. Ākāsam pakkhandanti tesam visayabhāvāti vadanti. Visayīgahaṇena hi visayāpi gahitā eva honti. Katham gaṇitā mañcapaṇcamāti āha “mañco ceva...pe... attho”ti. Ālāhanam susānanti atthato ekam. Guṇāguṇapadānīti guṇadosakoṭṭhāsāni. Saṛīrameva vā padāni taṃtaṃkiriyāya pajjitabbato. Pārāvatapakkhivaṇṇānīti pārāvatassa nāma pakkhino vaṇṇāni. “Pārāvatapakkhivaṇṇānī”ti pāṭho, pārāvatasakuṇassa pattavaṇṇānīti attho. Bhasmantāti chārikāpariyantā. Tenāha “chārikāvasānamevā”ti. Āhutisaddenettha “dinnam yitṭham huta”nti vuttappakāram dānam sabbampi gahitanti dasseti “pāhunakasakkārādibhedam dinnadāna”nti iminā, virūpekasesaniddeso vā esa. Atthoti adhippāyato attho saddato tassa anadhighamitattā. Evamīdisesu. Dabbanti muyhantīti dattū, bālapuggalā, tehi dattūhi. Kim vuttam hotīti āha “bālā denti”tiādi. Pāliyam “loko atthi”ti mati yesam te atthikā, “atthi”ti cedam nepātikapadam, tesam vādo atthikavādo, tam atthikavādam.

Tatthāti tesu yathāvuttesu tisu micchāvādīsu. Kammam paṭibāhati akiriyavādhivāto. Vipākam paṭibāhati sabbena sabbam āyatim upapattiyā paṭikkhipanato. Vipākanti ca ānisaṃsanissandasadisaphalavasena tividhampi vipākam. Ubhayam paṭibāhati sabbaso hetupaṭisedhaneneva phalassāpi paṭisedhitattā. Ubhayanti ca kammam vipākampi. So hi “ahetū appaccayā sattā saṃkilissanti, visujjhanti cā”ti vadanto kammassa viya vipākassāpi saṃkilesavisuddhīnam paccayattābhāvajotanato tadubhayam paṭibāhati nāma. Vipāko paṭibāhito hoti asati kammasmim vipākābhāvato. Kammam paṭibāhitam hoti asati vipāke kammassa niratthakatāpattito. Itīti vuttatthanidassanam. Atthatoti sarūpato, visum visum taṃtaṃdiṭṭhidīpakabhāvena pāliyam āgatāpi tadubhayapaṭibāhakāvāti attho. Paccekam tividhadiṭṭhikā eva te ubhayapaṭibāhakattā. “Ubhayappaṭibāhakā”ti hi hetuvacanam hetugabbhattā tassa visesanassa. Ahetukavādā cevātiādi paṭiññāvacanam tapphalabhāvena nicchitattā. Tasmā vipākapaṭibāhakattā natthikavādā, kammapaṭibāhakattā akiriyavādā, tadubhayapaṭibāhakattā ahelikavādāti yathālābham hetuphalatāsambandho veditabbo. Yo hi vipākapaṭibāhanena natthikadiṭṭhiko ucchedavādī, so atthato kammapaṭibāhanena akiriyadiṭṭhiko, ubhayapaṭibāhanena ahelikadiṭṭhiko ca hoti. Sesadvayepi eseva nayo.

“Ye vā panā”tiādinā tesamanudiṭṭhikānam niyāmokkantinicchayo vutto. Tattha tesanti pūraṇādīnam. Sajjhāyantīti tam diṭṭhidīpakam gantham yathā tathā tehi kataṃ uggahetvā paṭhanti. Vīmaṃsantīti tassa attham vicārenti. “Tesa”ntiādi vīmaṃsanākāradassanam. “Karoto...pe... ucchijjati”ti evam vīmaṃsantānam tesanti sambandho. Tasmim ārammaṇeti yathāparikkappite kammaphalābhāvādi “karoto na karīyati pāpa”ntiādi nayappavattāya micchādassanasāṅkhātāya laddhiyā ārammaṇe. Micchāsati santiṭṭhatīti micchāsatisāṅkhātā laddhisahagatā taṇhā

santiṭṭhati. “Karoto na karīyati pāpa”ntiādivasena hi anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivitakkanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena “evameta”nti nijjhānakkhamabhāvūpagamane, nijjhānakkhantiyā ca tathā tathā gahite punappunaṃ tatheva āsevantassa bahulīkarontassa micchāvitakkena samānīyamānā micchāvāyāmupatthambhitā ataṃsabhāvampi “taṃsabhāva”nti gaṇhantī micchāladdhisahagatā taṇhā musā vitathaṃ saraṇato pavattanato micchāsati vuccati. Caturaṅguttaraṭṭikāyampi cesa attho vuttoyeva. Micchāsaṅkappādayo viya hi micchāsati nāma pāṭiyekko koci dhammo natthi, taṇhāsīsenā gahitānaṃ catunnampi akusalakkhandhānametaṃ adhivacananti majjhimāgamaṭṭhakathāyampi sallekhasuttavaṇṇanāyaṃ vuttaṃ.

Cittaṃ ekaggaṃ hotīti yathāsakaṃ vitakkādipaccayaalābhena tasmim ārammaṇe avaṭṭhitatāya anekaggataṃ pahāya ekaggaṃ appitaṃ viya hoti, cittasīsenā cettha micchāsamādhī eva vutto. So hi paccayavisesehi laddhabhāvanābalo īdise ṭhāne samādhānapatirūpakakiccaroyeva hoti vālavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbaṃ. Javanāni javantīti anekakkhattuṃ tenākārena pubbabhāgiyesu javanavāresu pavattesu sanniṭṭhānabhūte sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. “Paṭhamajavane satekicchā honti, tathā dutiyādīsū”ti idaṃ dhammasabhāvadassanameva, na pana tasmim khaṇe tesam tikicchā kenaci sakkā kātunti dassanaṃ tesveva ṭhatvā sattamajavanassa avassamuppajjamānassa nivattituṃ asakkuṇeyyattā, evaṃ lahuparivatte ca cittavāre ovādānusāsana vasena tikicchāya asambhavato. Tenāha “buddhānampi atekicchā anivattino”ti. Ariṭṭhakaṇṭakasadisāti ariṭṭhabhikkhakaṇṭakasāmaṇerasadisā, te viya atekicchā anivattino micchādiṭṭhigatikāyeva jātāti vuttaṃ hoti.

Tatthāti tesu tīsu micchādassanesu. Koci ekaṃ dassanaṃ okkamati yassa ekasmimyeva abhiniveso, āsevanā ca pavattā, so ekameva dassanaṃ okkamati. Koci dve, koci tīṇipīti yassa dvīsu, tīsupi vā abhiniveso, āsevanā ca pavattā, so dve, tīṇipi okkamati, etena pana vacanena yā pubbe “iti sabbepete atthato ubhayappaṭibāhakā”tiādinā ubhayappaṭibāhakatāmukhena dīpitā atthato siddhā sabbadiṭṭhikatā, sā pubbabhāgiyā. Yā pana micchattaniyāmokkantibhūtā, sā yathāsakaṃ paccayasamudāgamasiddhito bhinnārammaṇānaṃ viya visesādhigamānaṃ ekajjhaṃ anuppattiyā aññamaññaṃ abbokiṇṇā evāti dasseti. “Ekasmim okkantepī”tiādinā tissannampi diṭṭhīnaṃ samānasāmatthiyataṃ, samānaphalatañca vibhāveti. Saggāvaraṇādinā hetā samānasāmatthiyā ceva samānaphalā ca, tasmā tissopi cetā ekassa uppannāpi abbokiṇṇā eva, ekāya vipāke dinne itarā tassā anubalappadāyikāyoti daṭṭhabbaṃ. “Patto saggamaggāvaraṇaṇcevā”tiādiṃ vatvā “abhabbo”tiādinā tadevatthaṃ āvikaroti. Mokkhamaggāvaraṇanti nibbānapathabhūtassa ariyamaggassa nivāraṇaṃ. Pagevāti paṭikkhepatthe nipāto, mokkhasaṅkhātāṃ pana nibbānaṃ gantuṃ kā nāma kathāti attho. Apica pagevāti pā eva, paṭhamatarameva mokkhaṃ gantumabhabbo, mokkhagamanatopi dūrataramevāti vuttaṃ hoti. Evamaññatthāpi yathārahaṃ.

“Vaṭṭakhāṇu nāmesa satto”ti idaṃ vacanaṃ neyyatthameva, na nītatthaṃ. Tathā hi vuttaṃ papañcasūdaniyaṃ nāma majjhimāgamaṭṭhakathāyaṃ “kiṃ panesa ekasmimyeva attabhāve niyato hoti, udāhu aññasmimpīti? Ekasmimyeva niyato, āsevanavasena pana bhavantarepi taṃ taṃ diṭṭhiṃ rocetiyevā”ti. Akusalañhi nāmetāṃ abalaṃ dubbalaṃ, na kusalaṃ viya sabalaṃ mahābalaṃ, tasmā “ekasmimyeva attabhāve niyato”ti tattha vuttaṃ. Aññathā sammattaniyāmo viya

micchattaniyāropi accantiko siyā, na ca accantiko. Yadevaṃ vaṭṭakhāṇujotanā kathāṃ yujjeyyāti āha “āsevanavasenā”tiādi, tasmā yathā sattaṅguttarapāliyaṃ “sakiṃ nimuggopi nimuggo eva bālo”ti vuttaṃ, evaṃ vaṭṭakhāṇujotanāpi vuttā. Yādise hi paccaye paṭicca ayaṃ taṃ taṃ dassanaṃ okkanto, puna kadāci tappaṭipakkhe paccaye paṭicca tato sīsukkhipanamassa na hotīti na vattabbaṃ. Tasmā tattha, idha ca aṭṭhakathāyaṃ “evarūpassa hi yebhuyyena bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthi”ti yebhuyyaggahaṇaṃ kataṃ, iti āsevanavasena bhavantarepi taṃtaṃdiṭṭhiyā rocanato yebhuyyenassa bhavato vuṭṭhānaṃ natthīti katvā vaṭṭakhāṇuko nāmesa jāto, na pana micchattaniyāmassa accantikātāyāti nīharitvā ñātābhatthāya neyyatthamidaṃ, na nītatthanti veditabbaṃ. Yaṃ sandhāya abhidhammepi “arahā, ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti, te rūpakkhandhañca na pariṇānti, vedanākkhandhañca na pariṇānissanti”tiādi vuttaṃ. Pathavigopakoti yathāvuttakāraṇena pathavipālako. Tadattāṃ samatthetum “yebhuyyenā”tiādi vuttaṃ.

Evaṃ micchādiṭṭhiyā paramasāvajjānusārena sotūnaṃ satimuppādentō “tasmā”tiādimāha. Tattha tasmāti yasmā evaṃ saṃsārakhāṇubhāvassāpi paccayo apanṇakajāto, tasmā parivajjeyyāti sambandho. Akalyāṇajananti kalyāṇadhammavirahitajanaṃ asādhujanaṃ. Āsīvisanti āsumāgatahalāhalaṃ. Bhūtikāmoti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthānaṃ vasena attano guṇehi vuḍḍhikāmo. Vicakkhaṇoti paññācakkhunā vividhatthassa passako, dhīroti attho.

Pakudhakaccāyanavādavaṇṇanā

174. “Akaṭā”ti ettha ta-kārassa ṭa-kārādesoti āha “akatā”ti, samena, visamena vā kenacipi hetunā akatā, na vihitāti attho. Tathā akaṭavidhāti etthāpi. Natthi katavidho karaṇavidhi etesanti akaṭavidhā. Padadvayenāpi loke kenaci hetupaccayena nesaṃ anibbattabhāvaṃ dasseti. Tenāha “evaṃ karohi”tiādi. Iddhiyāpi na nimmitāti kassaci iddhimato cetovasippattassa puggalassa, devassa, issarādino ca iddhiyāpi na nimmitā. Animmāpitāti kassaci animmāpitā. Kāmaṃ saddato yuttaṃ, atthato ca purimena samānaṃ, tathāpi pāliyamatṭhakathāyañca anāgatameva agahetabbabhāve kāraṇanti dasseti “taṃ neva pāliya”ntiādinā.

Brahmajālasuttasamvaṇṇanāyaṃ vuttatthameva. Idamettha yojanāmatthaṃ - vañjhāti hi vañjhapasuvañjhatālādayo viya aphalā kassaci ajanakā, tena pathavikāyādīnaṃ rūpādījanakabhāvaṃ paṭikkhipati. Rūpasaddādayo hi pathavikāyādīhi appaṭibaddhavuttikāti tassa laddhi. Pabbatassa kūṭamiva ṭhitāti kūṭaṭṭhā, yathā pabbatakūṭaṃ kenaci anibbattitaṃ kassaci ca anibbattakaṃ, evametepi sattakāyāti adhippāyo. Yamidaṃ “bījato aṅkurādi jāyati”ti vuccati, taṃ vijjamaṇameva tato nikkhamati, na avijjamaṇaṃ, itarathā aññatopi aññassa upaladdhi siyā, evametepi sattakāyā, tasmā esikaṭṭhāyitṭhitāti. Ṭhitattāti nibbikārabhāvena suppatiṭṭhitattā. Na calantīti na vikāramāpajjanti. Vikārābhāvato hi tesam sattannaṃ kāyānaṃ esikaṭṭhāyitṭhitattā, aniñjanañca attano pakatiyā avatṭhānameva. Tenāha “na vipariṇāmantī”ti. Pakatinti sabhāvaṃ. Avipariṇāmadhammattā eva na aññamaññaṃ upahananti. Sati hi vikāramāpādetabbabhāve upaghātakatā siyā, tathā anuggahetabbabhāve sati anuggāhakatāpīti tadabhāvaṃ dassetum pāliyaṃ “nāla”ntiādi vuttaṃ. Pathavīyeva kāyekadesattā pathavikāyo yathā “samuddo diṭṭho”ti, pathavisamūho vā kāyasaddassa samūhavācakattā yathā “hatthikāyo”ti. Jīvasattamaṇaṃ kāyānaṃ niccatāya nibbikārabhāvato na hantabbatā, na ghātetabbatā ca, tasmā neva koci hantā, ghātetā vā atthīti dassetum pāliyaṃ

“sattannaṃ tveva kāyāna”ntiādi vuttaṃ. Yadi koci hantā natthi, kathaṃ tesam satthappahāroti tattha codanāyāha “yathā”tiādi. Tattha sattannaṃ tvevāti sattannameva. Itisaddo hettha nipātamattaṃ. Pahatanti paharitaṃ. Ekatothārādikaṃ satthaṃ. Antareneva pavisati, na tesu. Idam vuttaṃ hoti - kevalaṃ “ahaṃ imaṃ jīvitā voropemi”ti tesam tathā saññāmatameva, hananaghātanādi pana paramatthato nattheva kāyānaṃ avikopaniyabhāvatoti.

Nigaṇṭhanāṭṭaputtavādavaṇṇanā

177. Cattāro yāma bhāgā catuyāmaṃ, catuyāmaṃ eva cātuyāmaṃ. Bhāgattho hi idha yāma-saddo yathā “rattiyā paṭhamo yāmo”ti. So panettha bhāgo saṃvaralakkhita āha “catukoṭṭhāsena saṃvarena saṃvuto”ti, saṃyamatto vā yāmasaddo yamaṃ saññāmanaṃ yāmoti katvā. “Yatatto”tiādīsu viya hi anupasaggopi saupasaggo viya saññāmatthavācako, so pana catūhi ākārehi āha “catukoṭṭhāsena saṃvarena”ti. Ākāro koṭṭhāsoti hi atthato ekaṃ. Vārito sabbavāri yassāyaṃ sabbavārivārito yathā “agyāhito”ti. Tenāha “vāritasabbaudako”ti. Vārisaddena cettha vāriparibhogo vutto yathā “rattūparato”ti. Paṭikkhitto sabbasītodako tapparibhogo yassāti tathā. Tanti sītodakaṃ. Sabbavāriyuttoti saṃvaralakkhanaṃ matthaṃ kathitaṃ. Sabbavāridhutaṃ pāpanijjaralakkhanaṃ. Sabbavāriphuṭoti kammakkhayalakkhanaṃ imamattaṃ dassento “sabbenā”tiādimāha, sabbenā pāpavāraṇaṃ yuttoti hi sabbappakāreṇa saṃvaralakkhanaṃ pāpavāraṇaṃ samannāgato. Dhutaṃ pāpoti sabbenā nijjaralakkhanaṃ pāpavāraṇaṃ vidhutaṃ pāpo. Phuṭṭhoti atṭhannampi kammaṇaṃ khepanaṃ mokkhaṃ pattiyaṃ kammakkhayalakkhanaṃ sabbenā pāpavāraṇaṃ phuṭṭho, taṃ patvā ṭhitoti attho. “Dveveva gatiyo bhavanti, anañña”tiādīsu viya gamusaddo niṭṭhānatthoti vuttaṃ “koṭṭipattacitto”ti, mokkhādhigamaṇaṃ uttamamariyādappattacittoti attho. Kāyādīsu indriyesu saṃyametabbassa abhāvato saṃyatacitto. Atīte hettha ta-saddo. Saṃyametabbassa avasesassa abhāvato suppatiṭṭhitacitto. Kiñci sāsanaṇulomanti pāpavāraṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Asuddhaladdhitāyāti “atthi jīvo, so ca siyā nicco, siyā anicco”ti. Evamādimālaṇaladdhitāya. Sabbāti kamma pakativibhāgādivisaṃyāpi sabbā nijjhānakkhantiyo. Diṭṭhiyevāti micchādiṭṭhiyo eva jātā.

Sañcayabelatṭhaputtavādavaṇṇanā

179-181. Amarāvikkhepe vuttanayo evāti brahmajāle amarāvikkhepavādavaṇṇanāyaṃ vuttanayo eva. Kasmā? Vikkhepabyākaraṇabhāvato, tattheva ca tattha vikkhepavādassa āgatattā.

Paṭhamasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā

182. Pīletvāti telayantena uppīletvā, iminā rañño ābhogamāha. Vadato hi ābhogavasena sabbattha atthanicchayo. Atṭhakathācariyā ca tadābhogaññū, paramparābhatatthassāvirodhino ca, tasmā sabbattha yathā tathā vacanokāsaladdhabhāvamattena attho na vutto, atha kho tesam vattumicchitavaseṇāti gahetabbaṃ, evaṇca katvā tattha tattha atthuddhārādivasena atthavivecanā katāti.

183. Yathā te rucceyyāti idāni mayā pucchiyamāno attho yathā tava citte rucceyya, tayā citte ruccehāti attho. Kammatthe hetam kiriyāpadaṃ. Mayā vā dāni pucchiyamānamattaṃ tava sampadānabhūtaṃ roceyyātipi vaṭṭati. Gharadāsiyā

kucchismiṃ jāto antojāto. Dhanena kīto dhanakkīto. Bandhaggāhagahito karamarānīto. Sāmaṃveva yena kenaci hetunā dāsabhāvamupagato sāmāṃdāsabyopagato. Sāmanti hi sayameva. Dāsabyanti dāsabhāvaṃ. Koci dāsopi samāno alaso kammaṃ akaronto “kammakāro”ti na vuccati, so pana na tathābhūto visesanametanti āha “analaso”tiādi. Dūratoti dūradesato āgataṃ. Paṭhamamevāti attano āsannataraṭṭhānupasaṅkamanato pageva puretameva. Uṭṭhahatīti gāravavasena uṭṭhahitvā tiṭṭhati, paccuṭṭhātīti vā attho. Pacchāti sāmikassa nipajjāya pacchā. Sayanato avuṭṭhiteti rattiya vibhāyanavelāya seyyato avuṭṭhite. Paccūsakālatoti atītarattiya paccūsakālato. Yāva sāmīno rattiṃ niddokkamananti aparāya bhāvinīya rattiya padosavelāya yāva niddokkamaṃ. Yā atītarattiya paccūsavelā, bhāvinīya ca padosavelā, etthantare sabbakiccaṃ katvā pacchā nipatatīti vuttaṃ hoti. Kiṃ kāramevāti kiṃ karaṇīyameva kinti pucchāya kātabbato, pucchitvā kātabbaveyyāvaccanti attho. Paṭissaveneva samīpacāritā vuttāti āha “paṭisūṇanto vicarati”ti. Paṭikuddhaṃ mukhaṃ oloketuṃ na visahatīti dasseti “tuṭṭhapahaṭṭha”nti iminā.

Devo viyāti ādhipaccaparivārādisamannāgato padhānadevo viya, tena maññe-saddo idha upamatthoti ñāpeti yathā “akkhāhataṃ maññe aṭṭhāsi rañño mahāsudassanassa antepuraṃ upasobhayamāna”nti. So vatassāhanti ettha so vata assaṃ ahanti padacchedo, so rājā viya ahampi bhavēyyaṃ. Kenāti ce? Yadi puññāni kareyyaṃ, tenāti atthoti āha “so vata aha”ntiādi. Vatasaddo upamāyaṃ. Tenāha “evarūpo”ti. Puññānīti ulārataṃ puññaṃ sandhāya vuttaṃ aññadā katapuññaṃ ulārāya pabbajjāya adhippetattā. “So vatassāya”nti pāṭhe so rājā viya ayaṃ ahampi assaṃ. Kathaṃ? “Yadi puññāni kareyya”nti atthasambhavato “ayamevattho”ti vuttaṃ. Assanti hi uttamapurisayoge ahaṃ-saddo appayuttopi ayaṃ-saddena parāmasanato payutto viya hoti. So ahaṃ evarūpo assaṃ vata, yadi puññāni kareyyanti paṭhamapāṭhassa atthamicchanti keci. Evaṃ sati dutiyapāṭhe “ayamevattho”ti avattabbo siyā tattha ayaṃ-saddena ahaṃ-saddassa parāmasanato, “so”ti ca parāmasitabbassa aññassa sambhavato. Yanti dānaṃ. Satabhāgampīti satabhūtaṃ bhāgampi, raññā dinnadānaṃ satadhā katvā tattha ekabhāgampīti vuttaṃ hoti. Yāvajīvaṃ na sakkhissāmi dātunti yāvajīvaṃ dānatthāya ussāhaṃ karontopi satabhāgamattampi dātuṃ na sakkhissāmi, tasmā pabbajissāmīti pabbajjāyaṃ ussāhaṃ katvāti attho. “Yaṃnūnā”ti nipāto parivitakkanattheti vuttaṃ “evaṃ cintanabhāva”nti.

Kāyena pihitoti kāyena saṃvaritabbassa kāyadvārena pavattanakassa pāpadhammassa saṃvaraṇavasena pidahito. Ussukkavacanavasena panattho vihareyya-padena sambajjhatabbattāti āha “akusalapavesanadvāraṃ thaketvā”ti. Hutvāti hi seso. Akusalapavesanadvāranti ca kāyakammabhūtānamakusalānaṃ pavesanabhūtaṃ kāyaviññattisaṅkhātaṃ dvāraṃ. Sesapadadvayepīti “vācāya saṃvuto, manasā saṃvuto”ti padadvayepi. Ghāsacchādanena paramatāyāti ghāsacchādanapariyesane sallekhasena paramatāya, ukkaṭṭhabhāve vā saṇṭhito ghāsacchādanamattameva paramaṃ pamāṇaṃ koṭi etassa, na tato paraṃ kiñci āmisajātaṃ pariyesati, paccāsisati cāti ghāsacchādanaparamo, tassa bhāvo ghāsacchādanaparamatātipi aṭṭhakathāmuttako nayo. Ghasitabbo asitabboti ghāso, āhāro, ābhuso chādeti paridahati etenāti acchādanam, nivāsanaṃ, apica ghasanaṃ ghāso, ābhuso chādīyate acchādanantipi yujjati. Etadatthampīti ghāsacchādanatthāyāpi. Anesananti ekavīsatividhampi ananurūpamesanaṃ.

Vivekaṭṭhakāyānanti gaṇasaṅgaṇikato pavivitte ṭhitakāyānaṃ, sambandhībhūtānaṃ kāyavivekoti sambandho. Nekkhammābhiraṭānanti jhānābhiraṭānaṃ. Paramavodānappattānanti tāya eva jhānābhiratiyā paramaṃ uttamaṃ vodānaṃ cittavisuddhiṃ pattānaṃ. Nirupadhīnanti kilesūpadhiabhisāṅkhārūpadhīhi accantavigatānaṃ. Visāṅkhāraṃ vuccati nibbānaṃ, tadadhigamanetā visaṅkhāragatā, arahanto, tesāṃ. “Evaṃ vutte”ti iminā mahāniddeṣe āgatabhāvaṃ dasseti. Ettha ca paṭhamo viveko itarehi dvīhi vivekehi sahāpi vattabbo itaresu siddhesu tassāpi sijjhanato, vinā ca tasmīṃ siddhepi itare samasijjhanato. Tathā dutiyopi. Tatiyo pana itarehi saheva vattabbo. Na vinā itaresu siddhesuyeva tassa sijjhanatoti daṭṭhabbaṃ. “Gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāyā”tiādi tadadhippāyavibhāvanaṃ. Tattha gaṇe janasaṃmāgame sannipātanaṃ gaṇasaṅgaṇikā, taṃ pahāya. Kāyena eko viharati vicarati puggalavasena asaḥāyattā. Citte kilesānaṃ sannipātanaṃ cittakilesasaṅgaṇikā, taṃ pahāya. Eko viharati kilesavasena asaḥāyattā. Maggassa ekacittakkaṇikattā, gotrabhuādīnaṃ ārammaṇakaraṇamattattā na tesāṃ vasena sātisaṃyā nibbutisukhasamphusaṇā, phalasaṃpattinīrodhasaṃpattivasena pana sātisaṃyāti āha “phalasaṃpattiṃ vā nirodhasaṃpattiṃ vā”ti. Phalapariyosāno hi nirodho. Pavisitvāti saṃpajjanavasena antokatvā. Nibbānaṃ patvāti ettha ussukavacanamaṃ ārammaṇakaraṇena, cittacetasaṅgaṇikā nirodhena ca nibbutipajjanassa adhippetattā. Codanatteti jānāpetuṃ ussāhakaraṇatthe.

184. Abhiharitvāti abhimukhabhāvena netvā. Nanti tathā pabbajjāya viharantaṃ. Abhihāroti nimantanavasena abhiraṇaṃ. “Cīvarādīhi payojanaṃ sādheṣṣāmī”ti vacanasesena yojanā. Tathā “yenattho, taṃ vadeyyāthā”ti. Cīvarādivekallanti cīvarādīnaṃ lūkhatāya vikalabhāvaṃ. Tadubhayampīti tadeva abhihāradvayampi. Sappāyanti sabbagelaññāpaharaṇavasena upakārāvahaṃ. Bhāvino anattassa ajananavasena paripālanaṃ rakkhāgutti. Paccuppannaṃ pana anattassa nisedhavasena paripālanaṃ āvaraṇagutti. Kimatthiyaṃ “dhammika”nti visesananti āha “sā panesā”tiādi. Vihārasīmāyāti upacārasīmāya, lābhasīmāya vā.

185. Kevalo yadi-evaṃ-saddo pubbe vuttatthāpekkhakoti vuttaṃ “yadi tava dāso”tiādi. Evaṃ santeti evaṃ labbhamāne sati. Dutiyaṃ upādāya paṭhamabhāvo, tasmā “paṭhama”nti bhaṇanto aññassāpi atthitaṃ dīpeti. Tadeva ca kāraṇaṃ katvā rājāpi evamāhāti dassetuṃ “paṭhamanti bhaṇanto”tiādi vuttaṃ. Tenevāti paṭhamasaddena aññassāpi atthitādīpaneneva.

Dutiyasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā

186. Kasatīti vilekhati kasiṃ karoti. Gahapatikoti ettha ka-saddo appatthoti vuttaṃ “ekagehamatte jeṭṭhako”ti. Idaṃ vuttaṃ hoti - gahassa pati gahapati, khuddako gahapati gahapatiko ekasmiññeva gehamatte jeṭṭhakattāti, khuddakabhāvo panassa gehavasenevāti katvā “ekagehamatte”ti vuttaṃ. Tena hi anekakulajeṭṭhakabhāvaṃ paṭikkhipati, gahaṃ, gehanti ca atthato samānameva. Karasaddo balimhīti vuttaṃ “balisaṅkhātā”nti. Karotīti abhinipphādeti sampādeti. Vaḍḍhetīti uparūpari uppādanena mahantaṃ sannicayaṃ karoti.

Kasmā tadubhayampi vuttanti āha “yathā hī”tiādi. Appampi pahāya pabbajituṃ dukkaranti dassanaṃ pageva mahantanti viññāpanatthaṃ. Esā hi kathikānaṃ pakati, yadidaṃ yena kenaci pakārena atthantaraviññāpananti. Appampi pahāya pabbajituṃ dukkarabhāvo pana majjhimanikāye majjhimaṇṇāsake laṭukikopamasuttana dīpetabbo. Vuttañhi tattha “seyyathāpi udāyi puriso daliddo

assako anāḷhiyo, tassa'ssa ekaṃ agāraṃ oluggaviluggaṃ kākātidāyimaṃ
naparamarūpaṃ, ekā khaṭṭopikā oluggaviluggā naparamarūpā'ti vitthāro. Yadi
appampi bhogaṃ pahāya pabbajitum dukkaraṃ, kasmā dāsavārepi bhogaggahaṇaṃ
na katanti āha "dāsavāre panā'tiādi. Attanopi anissaroti attānampi sayamanissaro.
Yathā ca dāsassa bhogāpi abhogāyeva parāyattabhāvato, evaṃ ñātayopīti dāsavāre
ñātiparivaṭṭaggahaṇampi na katanti daṭṭhabbaṃ. Parivaṭṭati paramparabhāvena
samantato āvaṭṭatīti parivaṭṭo, ñātiyeva. Tenāha "ñātiyeva ñātiparivaṭṭo'ti.

Paṇītatarasāmaññaphalavaṇṇanā

189. Tanti yathā dāsavāre "evamevā'ti vuttaṃ, na tathā idha kassakavāre,
tadavacanaṃ kasmāti anuyuñjeyya ceti attho. Evamevāti vuccamāneti yathā
paṭhamadutiyaṃ sāmāññaphalāni paññattāni, tathāyeva paññāpetum sakkā nu khoti
vutte. Evarūpāhīti yathāvuttadāsakassakūpamāsadisāhi upamāhi. Sāmāññaphalaṃ
dīpetum pahoti anantapaṭibhānatāya vicittanayadesanabhāvato. Tatthāti evaṃ
dīpane. Pariyantaṃ nāma natthi anantanayadesanabhāvato, savane vā asantosanena
bhiyyo bhiyyo sotukāmatājananato sotukāmatāya pariyantaṃ nāma natthīti attho.
Tathāpīti "desanāya uttaruttarādhikanānāyavicittabhāve satipī'ti ācariyena
vuttaṃ, satipi evaṃ apariyantabhāvetipi yujjati. Anumānaññāna cintetvā. Upari
visesanti taṃ ṭhapetvā tadupari visesameva sāmāññaphalaṃ pucchanto. Kasmāti
āha "savane'tiādi. Etena imamatthaṃ dīpeti - anekatthā samānāpi saddā
vatticchānupubbikāyeva taṃtadatthadīpakāti.

Sādhukaṃ sādhuṭi ekatthametam sādhusaddasseva ka-kārena vaḍḍhetvā vuttattā.
Teneva hi sādhuṭi saddassatthaṃ vadantena sādhusaddo atthuddhārasena
udāhaṭo. Tena ca nanu sādhuṭi saddasseva atthuddhāro vattabbo, na
sādhusaddassāti codanā nisedhitā. Āyācaneti abhimukhaṃ yācane,
abhipatthanāyanti attho. Sampatichaneti paṭiggahaṇe. Sampahaṃsaneti
saṃvijjamānaguṇavasena haṃsane tosane, udaggaṭākaraṇeti attho.

Sādhu dhammarucīti gāthā ummādanāyake. Tatthāyamaṭṭhakathāvinicchayapaveṇī
- sucaritadhamme rocatīti dhammaruci, dhammaratoti attho. Tādiso hi jīvitam
jahantopi akatthabbaṃ na karoti. Paññānavāti paññavā ñāṇasampanno.
Mittānamaddubhoti mittānaṃ adussanabhāvo. "Adūsako anupaghātako'ti
ācariyena vuttaṃ. "Aduṇṇho'tipi pāṭho da-kārassa dra-kāraṃ katvā.

Daḷhikammeti sātaccakiriyaṃ. Āṇattiyanti āṇāpane. Idhāpīti sāmāññaphalepi.
Assāti sādhuṭi saddassa. "Suṇohi sādhuṭi manasi karohī'ti hi sādhuṭi saddena
savanamanasikārānaṃ sātaccakiriyaṃ tadāṇāpanampi jotitaṃ hoti. Āyācaneneva ca
uyyojanasāmaññato āṇatti saṅgahitāti na sā visum atthuddhāre vuttā. Āṇārahassa hi
āṇatti, tadanarahassa āyācananti viseso. Sundarepīti sundaratthepi. Idāni
yathāvuttena sādhuṭi saddassa atthattayena pakāsitaṃ visesaṃ dassetum, tassa vā
atthattayassa idha yogyaṃ vibhāvetum "daḷhikammatthena hī'tiādi vuttaṃ.
Suggahitaṃ gaṇhantoti suggahitaṃ katvā gaṇhanto. Sundaranti bhāvanapūṃsaṃ.
Bhaddakanti pasatthaṃ, "dhamma'ti iminā sambandho. Sundaraṃ bhaddakanti vā
savanānuggahaṇe pariyaṇavacanaṃ.

Manasi karohīti ettha na ārammaṇapaṭipādanalakkhaṇo manasikāro, atha kho
vīthipaṭipādanajavanapaṭipādanamanasikārapubbake citte ṭhapanalakkhaṇoti
dassento "āvajja, samannāharā'ti āha. Avikkhattacittoti
yathāvuttamanasikāradvayapubbakāya cittapaṭipāṭiyā ekārammaṇe ṭhapanavasena

anuddhatacitto hutvā. Nisāmeḥīti suṇāhi, anaggharatanamiva vā suvaṇṇamañjusāya dullabhadhammaratanam citte paṭisāmeḥītipi attho. Tena vuttaṃ “citte karohī”ti. Evaṃ padadvayassa paccekam yojanāvasena attham dassetvā idāni paṭiyogivasena dassetum “apicā”tiādi vuttaṃ. Tattha sotindriyavikkhepavāraṇam savane niyojanavasena kiriyantarpaṭisedhanato, tena sotam odahāti attham dasseti. Manindriyavikkhepavāraṇam manasikārena daḷhīkammaniyojanena aññacintāpaṭisedhanato. Byañjanavipallāsaggāhavāraṇam “sādhuka”nti visesetvā vuttattā. Atthavipallāsaggāhavāraṇepi esa nayo.

Dhāraṇūpaparikkhādīsūti ettha ādi-saddena tulanatīraṇādike, diṭṭhiyā suppaṭivedhe ca saṅgaṇhāti. Yathādhippetaṃattham byañjeti pakāseti, sayametenāti vā byañjanaṃ, sabhāvanirutti, saha byañjanenāti sabyañjano, byañjanasampannoti attho. Sahappavatti hi “sampannatā samavāyatā vijjamānatā”tiādinā anekavidhā, idha pana sampannatāyeva tadaññassa asambhavato, tasmā “saha byañjanenā”ti nibbacaṇam katvāpi “byañjanasampanno”ti attho ācariyena vuttoti daṭṭhabbam, yathā taṃ “na kusalā akusalā, kusalapaṭipakkhā”ti araṇīyato upagantabbato anudhātabbato attho, catupārisuddhisīlādi, saha atthenāti sāttho, vuttanayena atthasampannoti attho. Sādhukapadam ekameva samānaṃ āvuttinayādivasena ubhayattha yojetabbam. Kathanti āha “yasmā”tiādi. Dhammo nāma tanti. Desanā nāma tassā manasā vavatthāpitāya tantiyā desanā. Attho nāma tantiyā attho. Paṭivedho nāma tantiyā, tantiatthassa ca yathābhūtāvabodho. Yasmā cete dhammadeśanāthapaṭivedhā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā, alabbhaneyyapaṭiṭṭhā ca, tasmā gambhīrā. Tena vuttaṃ “yasmā...pe... manasi karohī”ti. Ettha ca paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṃ dukkhogāhatā, desanāññāssa dukkarabhāvato desanāya, uppādetumasakkuṇeyyatāya, tabbisayaññāpuppattiyā ca dukkarabhāvato paṭivedhassa dukkhogāhatā veditabbā. Yamettha vattabbam, taṃ nidānavañṇanāyaṃ vuttameva.

“Suṇāhi sādhuka”nti “sādhukaṃ manasi karohī”ti vadanto na kevalaṃ atthakkamato eva ayaṃ yojanā, atha kho saddakkamatopi ubhayattha sambandhattāti dasseti. “Sakkā mahārājā”ti idhāpi “aññampi diṭṭheva dhamme sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ...pe... paṇītatareñcā”ti idamanuvattatīti āha “evaṃ paṭiññātaṃ sāmāññaphaladesana”nti. Vitthārato bhāsananti atthameva daḷhaṃ karoti “desessāmīti saṃkhittadīpana”ntiādinā. Hi-saddo cettha luttaniddiṭṭho. Idaṃ vuttaṃ hoti - desanaṃ nāma uddisanaṃ. Bhāsanam nāma niddisanaṃ pariyyattakathanam. Tenāyamattho sambhavatīti yathāvuttamattham sagāthāvaggasaṃyutte vaṅgīsasutte gāthāpadena sādhetum “tenāhā”tiādi vuttaṃ.

Sālikāyiva nigghosoti sālikāya nigghoso viya, yathā sālikāya ālāpo madhuro kaṇṇasukho pemaṇīyo, evanti attho. Paṭibhānanti cetassa visesanaṃ liṅgabhedassapi visesanassa dissanato yathā “guṇo pamāṇa”nti. Paṭibhānanti ca saddo vuccati paṭibhāti taṃtadākārena dissatīti katvā. Udīrayīti uccārayi, vuccati vā, kammaḡabbhañcetaṃ kiriyāpadam. Iminā cetaṃ dīpeti - āyasmantaṃ dhammasenāpatiṃ thometukāmena desanābhāsanānaṃ visesaṃ dassentena pabhinnapaṭisambhidena āyasmataṃ vaṅgīsattherena “saṃkhittena, vitthārenā”ti ca visesanaṃ kataṃ, tenāyamattho viññāyatīti.

Evaṃ vutteti “bhāsisāmī”ti vutte. “Na kira bhagavā saṅkhepeneva desessati, atha kho vitthārenapi bhāsisatī”ti hi taṃ padam sutvāva ussāhajāto sañjātussāho,

haṭṭhatuṭṭhoti attho. Ayamācariyassa adhippāyo. Apica “tena hi mahārāja suṇohi sādhukaṃ manasi karohi, bhāsissāmī”ti vuttaṃ sabbampi uyyojanapaṭiñṇākaraṇappakāraṃ ussāhajanānakāraṇaṃ sabbeneva ussāhasambhavato, tasmā evaṃ vutteti “suṇohi, sādhukaṃ manasi karohi, bhāsissāmī”ti vutte sabbeheva tīhipi padehi ussāhajātoti attho daṭṭhabbo. Paccassosīti pati assosi bhagavato vacanasamanantameva pacchā assosi, “sakkā pana bhante”tiādinā vā pucchitvā puna “evaṃ bhante”ti assosīti attho. Taṃ pana patissavanaṃ atthato sampaṭicchanamevāti āha “sampaṭicchhi, paṭiggaheṣī”ti. Teneva hi “iti attho”ti avatvā “iti vuttaṃ hotī”ti vuttaṃ.

190. “Athassa bhagavā etadavocā”ti vacanasambandhamattaṃ dassetvā “etaṃ avocā”ti padaṃ vibhajitvā atthaṃ dassento “idānī”tiādimāha. “Idhā”ti iminā vuccamānaṃ adhikaraṇaṃ tathāgatassa uppattiṭṭhānabhūtaṃ lokamevādhippetanti dasseti “desopadese nipāto”ti iminā. Desassa upadisaṇaṃ desopadeso, tasmīṃ. Yadi sabbattha desopadese, athāyamattho na vattabbo avuttepi labbhamānattāti codanāyāha “svāya”ntiādi. Sāmaññabhūtaṃ idhasaddaṃ gaṇhitvā “svāya”nti vuttaṃ, na tu yathāvisesitabbaṃ. Tathā hi vakkhati “katthaci padapūraṇamattamevā”ti. Lokaṃ upādāya vuccati lokasaddena samānādhikaraṇabhāvato. Idha loketi ca jātikkhettaṃ, tatthāpi ayaṃ cakkavālo adhippeto. Sāsanamupādāya vuccati “samaṇo”ti saddantarāsannidhānato. Ayañhi catuṅguttarapāḷi. Tattha paṭhamo samaṇoti sotāpanno. Duttiyo samaṇoti sakadāgāmī. Vuttañhettaṃ tattheva -

“Katamo ca bhikkhave paṭhamo samaṇo? Idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hotī”ti, “katamo ca bhikkhave duttiyo samaṇo? Idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hotī”ti ca ādi.

Okāsanti kañci padesamupādāya vuccati “tiṭṭhamānassā”ti saddantarāsannidhānato.

Idheva tiṭṭhamānassāti imissaṃyeva indasālaguhāyaṃ patitiṭṭhamānassa, devabhūtassa me satoti devabhāvena, devo hutvā vā bhūtassa samānassa. Meti anādarayoge sāmivacanaṃ. Puna meti kattutthe. Idañhi sakkapañhato udāhaṭaṃ.

Padapūraṇamattameva okāsāpadisanassāpi asambhavena atthantarassa abodhanato. Pubbe vuttaṃ tathāgatassa uppattiṭṭhānabhūtameva sandhāya “loka”nti vuttaṃ. Purimaṃ uyyojanapaṭiñṇākaraṇavisaye ālapananti puna “mahārājā”ti ālapati. “Araha”nti ādayo saddā vitthāritāti yojanā. Atthato hi vitthāraṇaṃ saddamukheneva hotīti ubhayattha saddaggahaṇaṃ kataṃ. Yasmā pana “aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato”tiādinā tathāgata-saddo udānaṭṭhakathādīsu, “araha”nti ādayo ca visuddhimaggaṭikāyaṃ aparehipi pakārehi vitthāritā ācariyena, tasmā tesu vuttanayenapi tesamattho veditabbo. Tathāgatassa sattanikāyantogadhatāya “idha pana sattaloko adhippeto”ti vatvā tatthāyaṃ yasmīṃ sattanikāye, yasmiñca okāse uppajjati, taṃ dassetuṃ “sattaloke uppajjamānopi cā”tiādi vuttaṃ. Na devaloke, na brahmaloketi ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āgamissati.

Tassāparenāti tassa nigamassa aparena, tato bahīti vuttaṃ hoti. Tatoti mahāsālato. Orato majjheti abbhantaraṃ majjhimapadeso. Evaṃ paricchinneti pañcanimittabaddhā sīmā viya pañcahi yathāvuttanimittehi paricchinne.

Aḍḍhateyyayojanasateti paṇṇāsayojanehi ūnatiyojanasate. Ayañhi majjhimajanapado mudiṅgasanṭhāno, na samaparivaṭṭo, na ca samacaturasso, ujukena katthaci asītiyojano hoti, katthaci yojanasatiko, tathāpi cesa kuṭilaparicchena miniyamāno pariyanta parikkhepato navayojanasatiko hoti. Tena vuttaṃ “navayojanasate”ti. Asītimahātherāti yebhuyyavasena vuttaṃ sunāparantakassa puṇṇattherassāpi mahāsāvakesu pariyāpannattā. Sunāparantajanapado hi paccantavisayo. Tathā hi “candanamaṇḍalamālapaṭiggahaṇe bhagavā na tattha aruṇaṃ uṭṭhapetī”ti majjhimāgama- saṃyuttāgamaṭṭhakathāsu vuttaṃ. Sārappattāti kulabhogissariyādivasena, sīlasārādivasena ca sārabhūtā. Brāhmaṇagahapatikātibrahmāyupokkharasātiādibrāhmaṇā ceva anāthapiṇḍikādigahapatikā ca.

Tatthāti majjhimapadese, tasmimyeva “uppajjati”ti vacane vā. Sujātāyāti evaṃnāmikāya paṭhamam saraṇagamanikāya yasattheramātuyā. Catūsu panetesu vikappesu paṭhamo buddhabhāvāya āsannatarapaṭipattidassanavasena vutto. Āsannatarāya hi paṭipattiyā ṭhitopi “uppajjati”ti vuccati uppādassa ekantikattā, pageva paṭipattiyā matthake ṭhito. Dutiyo buddhabhāvāvahapabbajjato paṭṭhāya āsannamattapaṭipattidassanavasena, tatiyo buddhakaradhammapāripūrito paṭṭhāya buddhabhāvāya paṭipattidassanavasena. Na hi mahāsattānaṃ antimabhavūpapattito paṭṭhāya bodhisambhārasambharaṇaṃ nāma atthi buddhatthāya kālamāgamayamāneneva tattha patiṭṭhanato. Catuttho buddhabhāvakaradhammasamārambhato paṭṭhāya bodhiyā niyatabhāvadassanena. Bodhiyā hi niyatabhāvappattito pabhuti “buddho uppajjati”ti viññūhi vattum sakkā uppādassa ekantikattā. Yathā pana “sandanti nadiyo”ti sandanakiriyāya avicchedamupādāya vattamānappayogo, evaṃ uppādatthāya paṭipajjanakiriyāya avicchedamupādāya catūsupi vikappesu “uppajjati nāmā”ti vuttaṃ, pavattāparatavattamānavacanañcetaṃ. Catubbidhañhi vattamānalakkhaṇaṃ saddasatthe pakāsitaṃ -

“Niccavatti samīpo, pavattuparato tathā;
Pavattāparato ceva, vattamāno catubbidho”ti.

Yasmā pana buddhānaṃ sāvakānaṃ viya na paṭipāṭiyā iddhividhaññāṇādīni uppajjanti, saheva pana arahattamaggena sakalopi sabbaññutaññāṇādiguṇarāsi āgato nāma hoti, tasmā tesam nipphattasabbakiccattā arahattaphalakkhaṇe uppanno nāmāti ekaṅguttaravaṇṇanāyaṃ vuttaṃ. Asati hi nipphattasabbakiccate na tāvatā “uppanno”ti vattumarahati. Sabbapaṭhamam uppannabhāvanti catūsu vikappesu sabbapaṭhamam “tathāgato sujātāya...pe... uppajjati nāmā”ti vuttaṃ tathāgatassa uppannatāsankhātāṃ atthibhāvaṃ. Tadeva sandhāya uppajjati vuttaṃ buddhabhāvāya āsannatarapaṭipattiyāṃ ṭhitasseva adhippetattā. Ayameva hi attho mukhyato uppajjati vattabbo. Tenāha “tathāgato...pe... attho”ti.

Ettha ca “uppanno”ti vutte atītakālavasena koci atthaṃ gaṇheyyāti tannivattanatthaṃ “uppanno hoti”ti vuttaṃ. “Uppannā dhammā”tiādīsu viya hi idha uppannasaddo paccuppannakāliko. Nanu ca arahattaphalasamaṅgīsāṅkhāto uppannoyeva tathāgato pavedanadesanādīni sādheti, atha kasmā yathāvutto arahattamaggapariyosāno uppajjamānoyeva tathāgato adhippeto. Na hi so pavedanadesanādīni sādheti madhupāyāsabhojanato yāva arahattamaggo, tāva tesam kiccānamasāadhanatoti? Na hevaṃ daṭṭhabbaṃ, buddhabhāvāya

āsannatarapaṭipattiyam ṭhitassa uppajjamānassa gahaṇeneva arahattaphalasamaṅgisaṅkhātassa uppannassāpi gahitattā. Kāraṇaggahaṇeneva hi phalampi gahitaṃ tadavinābhāvittā. Iti pavedanadesanādisādhakassa arahattaphalasamaṅginopi tathāgatassa gahetabbattā neyyatthamidaṃ “uppajjati”ti vacanaṃ daṭṭhabbanti. Tathā hi aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ uppajjamāno, uppajjati, uppannoti tihi kālehi atthavibhajane “dīpaṅkarapādamūle laddhabyākaraṇato yāva anāgāmiphalā uppajjamāno nāma, arahattamaggakkhaṇe pana uppajjati nāma, arahattaphalakkhaṇe uppanno nāmā”ti vuttaṃ. Ayamettha ācariyadhammapālattherassa mati. Yasmā pana ekaṅguttaraṭṭhakathāyaṃ “ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati”ti suttapadavaṇṇanāyaṃ “imasmimpi sutte arahattaphalakkhaṇaṃyeva sandhāya uppajjati”ti vuttaṃ, “uppanno hotīti ayañhettha attho”ti āgataṃ, tasmā idhāpi arahattaphalakkhaṇameva sandhāya uppajjati vuttanti dasseti “sabbapaṭhamaṃ uppannabhāvaṃ sandhāyā”ti iminā. Tenāha “uppanno hotīti ayañhettha attho”ti. Sabbapaṭhamaṃ uppannabhāvanti ca sabbaveneyyānaṃ paṭhamataraṃ arahattaphalavasena uppannabhāvanti attho. “Uppanno hoti”ti ca iminā arahattaphalakkhaṇavasena atītakālaṃ dasseti. Ayameva ca nayo aṅguttaraṭṭhikārena ācariyasāriputtattherena adhippetoti.

So bhagavāti yo so tathāgato “araha”ntiādinā pakittitaguṇo, so bhagavā. Idāni vattabbaṃ imasaddena nidasseti vuccamānatthassa parāmasanato. Idaṃ vuttaṃ hoti - nayidaṃ mahājanassa sammukhamattaṃ sandhāya “imaṃ loka”nti vuttaṃ, atha kho “sadevaka”ntiādinā vakkhamānaṃ anavasesapariyādānaṃ sandhāyāti. “Saha devehi sadevaka”ntiādinā yathāvākyam padanibbacanaṃ vuttaṃ, yathāpadaṃ pana “sadevako”ntiādinā vattabbaṃ, ime ca tagguṇasaṃviññāṇabāhiratthasamāsā. Ettha hi avayavena viggaho, samudāyo samāsatto hoti lokāvayavena kataviggahena lokasamudāyassa yathārahaṃ labbhamānattā. Samavāyajotakasahasaddayoge hi ayameva samāso viññāyati. Devehīti ca pañcakāmāvacaradevehi, arūpāvacaradevehi vā. Brahmunāti rūpāvacarārūpāvacarabrahmunā, rūpāvacarabrahmunā eva vā, bahukattukādīnamiva nesam siddhi. Pajātattāti yathāsakaṃ kammakilesehi pakārena nibbattakattā.

Evaṃ vacanatthato atthaṃ dassetvā vacanīyatthato dassetuṃ “tatthā”tiādi vuttaṃ. Pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ pārisesañāyena itaresaṃ padantarehi visuṃ gahitattā. Chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ paccāsattiñāyena. Tattha hi māro jāto, tannivāsī ca. Yasmā cesa dāmarikarājaputto viya tattha vasitattā pākaṭo, tasmā santesupi aññesu vasavattimahārājādīsu pākaṭatarena teneva visetvā vuttoti, ayañca nayo majjhimāgamaṭṭhakathāyaṃ pakāsītova. Māraggahaṇena cettha taṃsambandhino devāpi gahitā okāsalokena saddhiṃ sattalokassa gahaṇato. Evañhi vasavattisattalokassa anavasesapariyādānaṃ hoti. Brahmakāyikādibrahmaggahaṇampi paccāsattiñāyena. Paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇanti paccatthikā eva paccāmittā, teyeva samaṇabrāhmaṇā, tesam gahaṇaṃ tathā, tena bāhirakasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ vuttaṃ, nidassanamattañcetam apaccatthikapaccāmittānampi tesam iminā gahaṇato. Samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇanti pana sāsānikasamaṇabrāhmaṇānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Kāmaṃ “sadevaka”ntiādivisesanānaṃ vaseneva sattavisayopi lokasaddo viññāyati samavāyatthavasena tulyayogavisayattā tesam, “salomako sapakkhako”tiādīsu pana

vijjamānatthavasena atulyayogavisayepi ayam samāso labbhatīti
byabhicāradassanato abyabhicārenatthañāpakam pajāgahaṇanti āha “pajāvacanena
sattalokaggahaṇa”nti, na pana lokasaddena sattalokassa aggahitattā evaṃ vuttaṃ.
Tenāha “tīhi padehi okāsalokena saddhiṃ sattaloko”ti. Sadevakādivacanena
upapattidevānaṃ, sassamaṇabrāhmaṇīvacanena visuddhidevānañca gahitattā
vuttaṃ “sadeva...pe... manussaggahaṇa”nti. Tattha sammutidevā rājāno.
Avasesamanussaggahaṇanti sammutidevehi, samaṇabrāhmaṇehi ca
avasitṭhamanussānaṃ gahaṇaṃ. Etthāti etesu padesu. Tīhi padehīti
sadevakasamārakasabrahmakapadehi. Dvīhīti
sassamaṇabrāhmaṇīsadevamanussapadehi. Samāsapadatthesu sattalokassapi
vuttanayena gahitattā “okāsalokena saddhiṃ sattaloko”ti vuttaṃ.

“Aparo nayo”tiādinā aparampi vacanīyatthamāha. Arūpinopi sattā attano
āneñjavihārena viharanto “dibbantīti devā”ti idaṃ nibbacanaṃ laddhumarahantīti
āha “sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito”ti. Tenevāha bhagavā
brahmajālādīsu “ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ saḥabyata”ntiādi,
arūpāvacarabhūto okāsaloko, sattaloko ca gahitoti attho. Evaṃ
chakāmāvacaradevaloko, rūpī brahmalokoti etthāpi. Chakāmāvacaradevalokassa
savisesaṃ māravase pavattanato vuttaṃ “samārakaggahaṇena
chakāmāvacaradevaloko”ti. So hi tassa dāmarikassa viya vasapavattanokāso. Rūpī
brahmaloko gahito pārisesaṇāyena arūpībrahmalokassa visuṃ gahitattā.
Catuparisavasenāti
khattiyabrāhmaṇagahapatisamaṇacātumahārājikatāvatīṃsamārabrahmasaṅkhātāsu
aṭṭhasu parisāsu khattiyādicatuparisavaseneva tadanñāsaṃ sadevakādiggahaṇena
gahitattā. Kathaṃ panettha catuparisavasena manussaloko gahitoti?
“Sassamaṇabrāhmaṇi”nti iminā samaṇaparisā, brāhmaṇaparisā ca gahitā,
“sadevamanussa”nti iminā khattiyaparisā, gahapatiparisā cāti. “Paja”nti iminā pana
imāyeva catasso parisā vuttā. Catuparisasaṅkhātāṃ pajanti hi idha attho.

Aññathā gahetabbamāha “sammutidevehi vā saha manussaloko”ti. Kathaṃ pana
gahitoti? “Sassamaṇabrāhmaṇi”nti iminā samaṇabrāhmaṇā gahitā,
“sadevamanussa”nti iminā sammutidevasaṅkhātā khattiyā, gahapatisuddasaṅkhātā
ca avasesamanussāti. Ito pana aññesaṃ manussasattānamabhāvato “paja”nti iminā
eteyeve catūhi pakārehi tīhitā manussasattā vuttā. Catukulappabhedam pajanti hi
idha attho. Evaṃ vikappadvayepi pajāgahaṇena catuparisādivasena
manussānaññeva gahitattā idāni avasesasattepi saṅgahetvā dassetuṃ
“avasesasabbasattaloko vā”ti vuttaṃ. Etthāpi catuparisavasena gahitena
manussalokena saha avasesasabbasattaloko gahito, sammutidevehi vā saha
avasesasabbasattalokoti yojetabbam. Nāgagaruḷādivasena ca
avasesasabbasattaloko. Idaṃ vuttaṃ hoti - catuparisasahito
avasesasuddanāgasupaṇṇanerayikādisattaloko, catukulappabhedamanussasahito vā
avasesanāgasupaṇṇanerayikādisattaloko gahitoti.

Ettāvatā bhāgaso lokam gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni tena tena visesena
abhāgaso lokam gahetvā yojanaṃ dassetuṃ “apicetthā”tiādi vuttaṃ. Tattha
ukkaṭṭhaparicchedatoti ukkaṃsagatiparicchedato, tabbijānanenāti vuttaṃ hoti.
Paṭhamanayena hi pañcasu gatīsu devagatipariyāpannāva
pañcakāmaguṇasamaṅgitāya, dīghāyukatāyāti evamādihi visesehi seṭṭhā.
Dutīyanayena pana arūpino dūrasamugghāṭitakilesadukkhatāya,

santapaṇṭitaāneñjavihārasamaṅgitāya, ativiya dīghāyukatāyāti evamādīhi visesehi ativiya ukkaṭṭhā. Ācariyehi pana dutiyanayameva sandhāya vuttaṃ. Evaṃ paṭhamapadeneva padhānanayena sabbalokassa sacchikatabhāve siddhepi iminā kāraṇavisesena sesapadāni vuttānīti dasseti “tato yesa”ntiādinā. Tatoti paṭhamapadato paraṃ āhāti sambandho. “Chakāmāvacarissaro” tiyeva vutte sakkādīnampi tassa ādhipaccaṃ siyāti āsaṅkānivattanatthaṃ “vasavattī”ti vuttaṃ, tena sāhasikakaraṇena vasavattāpanameva tassādhipaccanti dasseti. So hi chaṭṭhadevalokepi anissaro tattha vasavattidevarājasseva issarattā. Tenāha bhagavā aṅguttarāgamavare aṭṭhanipāte dānānisaṃsasutte “tatra bhikkhave vasavattī devaputto dānamayaṃ puññakiriyavatthuṃ atirekaṃ karitvā...pe... paranimmitavasavattī deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhātī”ti vitthāro. Majjhimāgamaṭṭhakathāyampi vuttaṃ “tatra hi vasavattirājā rajjaṃ kāreti, māro pana ekasmiṃ padese attano parisāya issariyaṃ pavattento rajjapaccante dāmarikarājaputto viya vasatī”ti “brahmā mahānubhāvo”tiādi dasasahassiyaṃ mahābrahmuno vasena vadati. “Ukkaṭṭhaparicchedato”ti hi heṭṭhā vuttameva. “Ekaṅguliyā”tiādi ekadesena mahānubhāvatādassanaṃ. Anuttaranti seṭṭhaṃ navalokuttaraṃ. Puthūti bahukā, viṣuṃ bhūtā vā. Ukkaṭṭhaṭṭhānānanti ukkaṃsagatikānaṃ. Bhāvānukkamoti bhāvavasena paresamajjhāsayanurūpaṃ “sadevaka”ntiādipadānaṃ anukkamo, bhāvavasena anusandhikkamo vā bhāvānukkamo, atthānañceva padānañca anusandhānapaṭipāṭīti attho, ayameva vā pāṭho tathāyeva samantapāsādikāyaṃ diṭṭhattā, ācariyasāriputtattherena ca vaṇṇitattā. “Vibhāvanānukkamo”tipi pāṭho dissati, so pana tesu adiṭṭhattā na sundaro.

Idāni porāṇakānaṃ saṃvaṇṇanānayaṃ dassetuṃ “porāṇā panāhū”tiādi vuttaṃ. Tattha aññapadena niravasesasattalokassa gahitattā sabbattha avasesalokanti anavasesapariyādānaṃ vuttaṃ. Tenāha “tibhavūpage satte”ti, tedhātukasaṅkhāte tayo bhava upagatasatteti attho. Tihākārehīti devamārabrahmasahitatāsaṅkhātehi tīhi ākārehi. Tīsu padesūti “sadevaka”ntiādisu tīsu padesu. Pakkhipitvāti atthavasena saṅgahetvā. Teyeva tibhavūpage satte “sassamaṇabrāhmaṇiṃ, sadevamanussa”nti padadvaye pakkhipatīti ñāpetuṃ “punā”ti vuttaṃ. Tena tenākārenāti sadevakattādinā, sassamaṇabrāhmaṇibhāvādinā ca tena tena pakārena. “Tibhavūpage satte”ti vatvā “tedhātukamevā”ti vadantā okāsalokena saddhiṃ sattaloko gahitoti dassenti. Tedhātukameva pariyaḍinnanti porāṇā panāhūti yojanā.

Sāmanti attanā. Aññatthāpohanena, antogadhāvadhāraṇena vā tappaṭisedhanamāha “aparaneyyo hutvā”ti, aparehi anabhijānāpetabbo hutvāti attho. Abhiññāti ya-kāralopaniddeso yathā “paṭisaṅkhā yoniso”ti vuttaṃ “abhiññāyā”ti. Abhisaddena na visesanamattaṃ jotitaṃ, atha kho visesanamukhena karaṇampīti dasseti “adhikena ñāṇenā”ti iminā. Anumānādipaṭikkhepoti ettha ādisaddena upamānaatthāpattisaddantarasaṇṇidhānasampayogavippayogasahacaraṇādinā kāraṇalesamattena pavedanaṃ saṅgaṇhāti ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihataññacāratāya hi sabbadhammapaccakkhā buddhā bhagavanto. Bodheti viññāpetīti saddato atthavacanaṃ. Pakāsetīti adhippāyato. Evaṃ sabbattha vivecitabbo.

Anuttaraṃ vivekasukhanti phalasamāpattisukhaṃ. Hitvāpīti pi-saddaggahaṇaṃ phalasamāpattiyā antarā ṭhitikāpi kadāci bhagavato desanā hotīti katvā kataṃ. Bhagavā hi dhammaṃ desento yasmiṃ khaṇe parisā sādhu-kāraṃ vā deti,

yathāsutaṃ vā dhammaṃ paccavekkhati, taṃ khaṇampi pubbābhogena paricchinditvā phalasamāpattiṃ samāpajjati, yathāparicchedaṇca samāpattito vuttāya pubbe t̥hitat̥thānato paṭṭhāya dhammaṃ desetīti aṭṭhakathāsu vuttovāyamattho. Appaṃ vā bahuṃ vā desetoti ugghaṭitaññussa vasena appaṃ vā vipaṇcitaññussa, neyyassa ca vasena bahuṃ vā desento. Kathaṃ desetīti āha “ādimhipī”tiādi. Dhammassa kalyāṇatā niyyānikatāya, niyyānikatā ca sabbaso anavajjabhāvenevāti vuttaṃ “anavajjameva katvā”ti. Desanāyāti pariyaṭṭidhammassa desakāyattena hi āṇādividhinā atisaṃjjanāṃ pabodhanaṃ desanāti pariyaṭṭidhammo vuccati. Kiñcāpi avayavavinimutto samudāyo nāma paramatthato koci natthi, yesu pana avayavesu samudāyarūpena avekkhitesu gāthādisamaññā, taṃ tato bhinnaṃ viya katvā saṃsāmivohāramāropetvā dassento “atthi desanāya ādimajjhapiyosāna”nti āha. Sāsanaṃ paṭipattiṃ dhammassa. Sāsitaṃ puggalagatena hi yathāparādhādinā sāsitaṃ bhāvena anusāsaṃ, tadanāyāyādivasena vinayananti katvā paṭipattiṃ dhammo “sāsana”nti vuccati. Atthi sāsanaṃ ādimajjhapiyosānanti sambandho. Catuppadikāyapīti ettha pi-saddo sambhāvane, tena evaṃ appakatarāyapi ādimajjhapiyosānesu kalyāṇatā, pageva bahutarāyāti sambhāveti. Padañcettha gāthāya catutthaṃso, yaṃ “pādo”tipi vuccati, eteneva tipādikachapādikāsupi yathāsambhavaṃ vibhāgaṃ dasseti. Evaṃ suttavāyave kalyāṇattayaṃ dassetvā sakalepi sutte dassetuṃ “ekānusandhikassā”tiādi vuttaṃ. Tattha nātibahuvibhāgaṃ yathānusandhinā ekānusandhikaṃ sandhāya “ekānusandhikassā”ti āha. Itarasmīṃ pana teneva dhammavibhāgena ādimajjhapiyosānā labbhanti “anekānusandhikassā”tiādi vuttaṃ. Nidānanti ānandattherena t̥hapitaṃ kāladesadesakaparisādiapadisanalakkaṇaṃ nidānaganthaṃ. Idamavocāti nigamaṃ upalakkaṇameva “iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idameva paṭicca vutta”nti nigamanassapi gahetabbato. Saṅgītikārahehi t̥hapitānīpi hi nidānānigamanāni satthu desanāya anuvīdhānato tadantogadhānevāti veditabbaṃ. Ante anusandhīti sabbapaccchimo anusandhi.

“Sīlasamādhivipassanā”tiādinā sāsanaṃ idha paṭipattiṃ dhammataṃ vibhāveti. Vinayaṭṭhakathāyaṃ pana “sāsanaṃ dhammo”ti vuttattā -

“Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā;
Sacittapariyodapanaṃ, etaṃ buddhāna sāsana”nti.

Evaṃ vuttassa satthusāsanaṃ pakāsako pariyaṭṭidhammo eva sīlādiatthavasena kalyāṇattayaṃ vibhāvane vutto. Idha pana paṭipattiyeva. Tena vakkhati “idha desanāya ādimajjhapiyosānaṃ adhippeta”nti. Sīlasamādhivipassanā ādi nāma sāsanasampattiṃ bhūtānaṃ uttarimanussadhammānaṃ mūlabhāvato. Kusalānaṃ dhammānanti anavajjadhammānaṃ. Diṭṭhīti vipassanā, avinābhāvato panettha samādhiggaṇaṃ. Mahāvaggasaṃyutte bāhiyasuttapadamidaṃ. Kāmaṃ sutte ariyamaggassa antadvayavīgamena tesāṃ majjhimapaṭipadābhāvo vutto, majjhimabhāvasāmaññato pana sammāpaṭipattiyaṃ ārambhanipphattīnaṃ majjhimabhāvassāpi sādhakabhāve yuttanti āha “atthi bhikkhave, majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhāti evaṃ vutto ariyamaggo majjhaṃ nāmā”ti, sīlasamādhivipassanāsaṅkhātānaṃ ārambhānaṃ, phalanibbānasaṅkhātānaṃ nipphattīnaṃ vemajjhabhāvato ariyamaggo majjhaṃ nāmāti adhippāyo. Saupādisesaṃ nibbānadhātuvasena phalaṃ piyosānaṃ nāma, anupādisesaṃ nibbānadhātuvasena pana nibbānaṃ. Sāsanaṃ piyosānā hi

nibbānadhātu. Maggassa nipphatti phalavasena, nibbānasacchikiriya ca hoti tato paraṃ kattabbābhāvatoti vā evaṃ vuttaṃ. Idāni tesaṃ dvinnampi sāsanaṃ pariyosānaṃ āgamaṃ sādhetuṃ “etadatthaṃ ida”ntiādimāha. Etadeva phalaṃ attho yassāti etadatthaṃ. Brāhmaṇāti piṅgalakocchabrāhmaṇaṃ bhagavā ālapati. Idañhi majjhimāgame mūlapaṇṇāsake cūlasāropamasutta padaṃ. Etadeva phalaṃ sāraṃ yassāti etaṃsāraṃ niggaḥitāgamaṃ. Tathā etaṃpariyosānaṃ. Nibbānogadhanti nibbānantogadhaṃ. Āvuso visākhāti dhammadinnāya theriyā visākhagahapatimālapanaṃ. Idañhi cūḷavedallasutte “sātthaṃ sabyañjana”ntiādisaddantarasaṇṇidhānato “idha desanāya ādimajjhapariyosānaṃ adhippetā”nti vuttaṃ.

Evaṃ saddapabandhavasena desanāya kalyāṇattayavibhāgaṃ dassetvā tadatthavasenapi dassento “bhagavā hī”ntiādimāha. Atthatopi hi tassādhippetabhāvaṃ hi-saddena samattheti. Tathā samatthanamukhena ca atthavasena kalyāṇattayavibhāgaṃ dassetīti. Atthato panetaṃ dassento yo tasmiṃ tasmiṃ atthe katavidhi saddapabandho gāthāsuttavasena vavatthito pariyattidhammoyeva idha desanāti vutto, tassa cattho visesato sīlādi evāti āha “ādimhi sīla”ntiādi. Visesakathanañhetuṃ. Sāmaññaṇato pana sīlaggaḥaṇena sasambhārasīlaṃ gahitaṃ, tathā maggaḥaṇena sasambhāramaggoti atthattayavasena anavasesato pariyattiatthaṃ pariyādāya tiṭṭhati. Itarathā hi kalyāṇattayavibhāgo asabbasādhāraṇo siyā. Ettha ca sīlamūlakattā sāsanaṃ sīlena ādikalyāṇatā vuttā, sāsanaṃ sampattiya vemaḥḥabhāvato maggaṃ majjhakalyāṇatā. Nibbānādhigamato uttari karaṇīyābhāvato nibbānena pariyosānakalyāṇatā. Tenāti sīlādidassanaṃ. Atthavasena hi idha desanāya ādikalyāṇādibhāvo vutto. “Tasmā”ntiādi yathāvuttānusārena sotūnamanusāsānīdassanaṃ.

Esāti yathāvuttākārena kathanā. Kathikaṇṇhitīti dhammakathikassa ṇṇhānaṃ kathanavasena samavattṭhānaṃ.

Vaṇṇanā atthavivaraṇā, paṣaṃsanā vā. Na so sātthaṃ deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. Tasmāti catusatipattṭhānādinīyyānatthadesanato. Ekabyañjanādiyuttāti sithiladhaṇitādibhedesu dasasu byañjanaṃ ekappaḥāreṇeva, dvippaḥāreṇeva vā byañjanaṃ yuttā dāmiḥabhāsā viya. Sabbaniroṭṭhabyañjanāti vivaṭakaraṇatāya oṭṭhe aphaṣāpetvā uccāretabbato sabbathā oṭṭhaphusaṇarahitavimuttabyañjanā kirātabhāsā viya. Sabbavissatṭhabyañjanāti sabbasseva vissajjanīyayuttatāya sabbathā vissaggabyañjanā savarabhāsā viya. Sabbaniggaḥitabyañjanāti sabbasseva sānusāratāya sabbathā bindusaḥitabyañjanā pārasikādimilakkhubhāsā viya. Evaṃ “dāmiḥakirātasavaramilakkhūnaṃ bhāsā viyā”ti idaṃ paccekaṃ yojetabbaṃ. Milakkhūti ca pārasikādayo. Sabbāpesā byañjanekadesavaseneva pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti vuttaṃ “byañjanapāripūriyā abhāvato abyañjanā nāmā”ti.

Ṭhānakaraṇāni sithilāni katvā uccāretabbamakkharaṃ pañcasu vaggesu paṭhamatatiyaṃ sithilaṃ. Tāni asithilāni katvā uccāretabbamakkharaṃ tesveva dutiyacattutthaṃ dhanitaṃ. Dvimattakālamakkharaṃ dīghaṃ. Ekamattakālaṃ rassaṃ.

Pamāṇaṃ ekamattassa, nimīsumīsato’ bravuṃ;
Aṅguliphoṭakālassa, pamāṇenāpi abravuṃ.

Saññogaparaṃ, dīghañca garukaṃ. Asaṃyogaparaṃ rassaṃ lahukaṃ.
Ṭhānakaraṇāni niggahetvā avivaṭena mukhena uccāretabbaṃ niggahitaṃ.
Parapadena sambajjhitaṃ uccāretabbaṃ sambandhaṃ. Tathā asambajjhitaṃ
vavatthitaṃ. Ṭhānakaraṇāni viṣaṭṭhāni katvā vivaṭena mukhena uccāretabbaṃ
vimuttaṃ. Dasadhātīdīsū evaṃ sithilādivasena byañjanabuddhisāṅkhātassa
akkharuppādakacittassa dasahi pakārehi byañjanānaṃ pabhedoti attho. Sabbāni hi
akkharāni cittasamuṭṭhānāni, yathādhīpetatthassa ca byañjanato pakāsanato
byañjanānīti, byañjanabuddhiyā vā karaṇabhūtāya byañjanānaṃ dasadhā
pabhedotipi yujjati.

Amakkhetvāti amilecchetvā avināsetvā, ahāpetvāti attho. Tadatthamāha
“paripuṇṇabyañjanaṃ eva katvā”ti, yamatthaṃ bhagavā ñāpetuṃ ekagāthaṃ,
ekavākyampi deseti, tamatthaṃ parimaṇḍalapadabyañjanāya eva desanāya desetīti
vuttaṃ hoti. Tasmāti paripuṇṇabyañjanadhammadesanato. Kevalasaddo idha
anavasesavācako. Na avomissatādivācako ti āha “sakalādhivacana”nti. Paripuṇṇanti
sabbaso puṇṇaṃ. Taṃ panatthato ūnādhikanisedhananti vuttaṃ
“anūnādhikavacana”nti. Tattha yadatthaṃ desito, tassa sādhaṃkattā anūnatā
veditabbā, tabbidhurassa pana asādhakattā anadhikatā. Upanetabbassa vā
vodānatthassa avuttassa abhāvato anūnatā, apānetabbassa saṃkilesatthassa
vuttassa abhāvato anadhikatā. Sakalanti sabbabhāgavantaṃ. Paripuṇṇanti sabbaso
puṇṇaṃ eva. Tenāha “ekadesenāpi aparipuṇṇā natthī”ti. Aparisuddhā desanā hoti
taṇhāya saṃkiliṭṭhattā. Lokehi taṇhāya āmasitabbato lokāmisā, cīvarādayo paccayā,
tesu agadhitacittatāya lokāmisānirapekkho. Hitapharaṇenāti hitato pharaṇena
hitūpasamhārena viṣesaṇabhūtena. Mettābhāvanāya karaṇabhūtāya muduhadayo.
Ullumpanasabhāvasaṇṭhitenāti sakalasamkilesato, vaṭṭadukkhato ca
uddharaṇākārasaṇṭhitenā, kāruṇṇādhīpāyenāti vuttaṃ hoti.

“Ito paṭṭhāya dassāmi, evañca dassāmi”ti samādātabbaṭṭhena dānaṃ vataṃ.
Paṇḍitapaññattatāya seṭṭhaṭṭhena brahmaṃ, brahmānaṃ vā seṭṭhānaṃ cariyanti
dānameva brahmacariyaṃ. Macchariyalobhādiniggahaṇena samāciṇṇattā dānameva
suciṇṇaṃ. Iddhīti deviddhi. Jutīti pabhā, ānubhāvo vā. Balavīriyūpapattīti mahatā
balena, vīriyena ca samannāgamo. Nāgāti varuṇanāgarājānaṃ vidhurapaṇḍitassa
ālapanaṃ.

Dānapatīti dānasāmino. Opānabhūtanti udakatitthamiva bhūtaṃ.

Dhīrāti so vidhurapaṇḍitamālapati.

Madhussavoti madhurasasandanaṃ. Puññanti puññaphalaṃ, kāraṇavohārena
vuttaṃ. Brahmaṃ, brahmānaṃ vā cariyanti brahmacariyaṃ, veyyāvaccaṃ. Esa nayo
sesesupi.

Tittiriyanti tittirasakuṇarājena bhāsitaṃ.

Aññatra tāhīti paradārabhūtāhi vajjetvā. Amhanti amhākaṃ.

Tapassī, lūkho, jegucchī, pavivittoti catubbidhassa dukkarassa katattā
caturaṅgasamannāgataṃ. Sudanti nipātamattaṃ. Lomaḥsaṇasuttaṃ
majjhimāgame mūlapaṇṇāsake, “mahāsīhanādasutta”ntipi taṃ vadanti.

Iddhanti samiddham. Phīṭanti phullitaṃ. Vitthārikanti vitthārabhūtaṃ. Bāhujaññanti bahūhi janehi niyyānikabhāvena ñātaṃ. Puthubhūṭanti bahubhūtaṃ. Yāva devamanussehīti ettha devalokato yāva manussalokā supakāsīṭanti adhippāyavasena pāsādikasuttaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, yāva devā ca manussā cāti attho. Tasmāti yasmā sikkhattayasaṅgaṃ sakalasāsaṇaṃ idha “brahmacariya”nti adhippetam, tasmā. “Brahmacariya”nti iminā samānādhikaraṇāni sabbapadāni yojetvā atthaṃ dassento “so dhammaṃ desetī”tiādimāha. “Evaṃ desento cā”ti hi iminā brahmacariyasaddena dhammasaddādīnaṃ samānatthataṃ dasseti, “dhammaṃ desetī”ti vatvāpi “brahmacariyaṃ pakāsetī”ti vacanaṃ sarūpato atthappakāsanatthanti ca vibhāveti.

191. Vuttappakārasampadanti yathāvuttaādikalyāṇatādippabhedaguṇasampadaṃ. Dūrasamuṣṣāritamānasseva sāsane sammāpaṭipatti sambhavati, na mānājātikassāti vuttaṃ “nihatamānattā”ti. Ussannattāti bahulabhāvato. Bhogarūpādivatthukā madā suppaheyyā honti nimittassa anavaṭṭhānato, na tathā kulavijjādimadā nimittassa samavaṭṭhānato. Tasmā khattiyabrāhmaṇakulīnānaṃ pabbajitānampi jātivijjaṃ nissāya mānajaṇṇaṃ duppajahanti āha “yebhuyyena...pe... mānaṃ karonti”ti. Vijātītāyāti viparītājātītāya, hīnājātītāyāti attho. Yebhuyyena upanissayasampannā sujātikā eva, na dujjātikāti evaṃ vuttaṃ. Patitṭhātum na sakkontīti sīle patitṭhahitum na ussahanti, suvisuddhaṃ katvā sīlaṃ rakkhitum na sakkontīti vuttaṃ hoti. Sīlameva hi sāsane patitṭhā, patitṭhātunti vā saccapaṭivedhena lokuttarāya patitṭhāya patitṭhātum. Sā hi nipariyāyato sāsane patitṭhā nāma.

Evaṃ byatirekato atthaṃ vatvā anvayatopi vadati “gahapatidārakā panā”tiādinā. Kacchehi sedaṃ muñcantehīti itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ. Tathā piṭṭhiyā loṇaṃ pupphamānāyāti, sedaṃ muñcantakacchā loṇaṃ pupphamānapiṭṭhikā hutvā, tehi vā pakārehi lakkhitāti attho. Bhūmiṃ kasitvāti bhūmiyā kassanato, khettūpajīvanatoti vuttaṃ hoti. Tādisassāti jātīmāntūpanissayassa. Dubbalaṃ mānaṃ. Balavaṃ dappaṃ. Kammanti parikammaṃ. “Itarehī”tiādinā “ussannattā”ti hetupadaṃ vivarati. “Itī”ti vatvā tadaparāmasitabbaṃ dasseti “nihatamānattā”tiādinā, itisaddo vā nidassane, evaṃ yathāvuttanāyena attho. Esa nayo īdisesu.

Paccājātoti ettha ākāro upasaggamattanti āha “patijāto”ti. Parisuddhanti rāgādīnaṃ accantameva pahānadīpanato nirupakkilesatāya sabbathā suddhaṃ. Dhammassa sāmī taduppādaṭṭhena, dhammena vā sadevakassa lokassa sāmīti dhammassāmī. Saddhanti pothujjanikasaddhāvasena saddhanaṃ. Viññūjātikānañhi dhammasampattigahaṇapubbikā saddhāsiddhi catūsu puggalesu dhammappamāṇadhammappasannapuggalabhāvato. “Yo evaṃ svākkhātadhammo, sammāsambuddho vata so bhagavā”ti saddhaṃ paṭilabhati. Yojanasatantarepi vā padese. Jāyampatikāti jānipatikā. Kāmaṃ “jāyampatikā”ti vutteyeva gharasāmikagharasāminīvasena dvinameva gahaṇaṃ viññāyati, yassa pana purisassa anekā pajāpatiyo, tassa vattabbameva natthi. Ekāyapi tāva saṃvāso sambādhoyevāti dassanatthaṃ “dve”ti vuttaṃ. Rāgādīnā kiñcanaṃ, khattavatthādīnā palibodhanaṃ, tadubhayena saha vattatīti sakiñcanapalibodhano, soye vattho tathā. Rāgo eva rajo, tadādīkā dosamoharajā. Vuttañhi “rāgo rajo na ca pana reṇu vuccatī”tiādi āgamanapathatāpi utṭhānatṭhānatā evāti dvepi saṃvaṇṇanā ekatthā, byañjanaṃ nāma. Alagganatṭhena asajjanaṭṭhena appaṭibandhasabhāvena. Rūpakavasena, taddhitavasena vā abbhokāsoti dassetum

viya-saddaggahaṇaṃ. Evaṃ akusalakusalappavattīnaṃ tñhānāñhānabhāvena gharāvāsapabbajjānaṃ sambādhabbhokāsaṃ dassetvā idāni kusalappavattiyā eva atñhānāñhānabhāvena tesāṃ tabbhāvaṃ dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Rajānaṃ sannipātāñhānaṃ viyāti sambandho.

Viṣuṃ viṣuṃ paduddhāramakatvā samāsato atthavaṇṇanā sañkhepakathā. Ekampi divasanti ekadivasamattampi. Akhaṇḍaṃ katvāti dukkaṭamattassāpi anāpajjanena achiddaṃ katvā. Carimakacittanti cuticittaṃ. Kilesamalenāti tañhāsaṃkilesādimaleṇa. Amalīnanti asaṃkiliṭṭhaṃ. Pariyodātaññhena nimmalabhāvena sañkhaṃ viya likhitaṃ dhotanti sañkhalikhitaṃ. Atthamattaṃ pana dassetuṃ “likhitasañkhasadisa”nti vuttaṃ. Dhotasañkhasappaṭibhāganti tadatthasseva vivaraṇaṃ. Apica likhitaṃ sañkhaṃ sañkhalikhitaṃ yathā “agyāhito”ti, tassadisattā pana idaṃ sañkhalikhitantipi dasseti, bhāvanapūṃsakañcetaṃ. Ajjhāvasatāti ettha adhi-saddena kammappavacanīyena yogato “agāra”nti etaṃ bhummatthe upayogavacananti āha “agāramajjhe”ti. Yaṃ nūna yadi pana pabbajeyyaṃ, sādhu vatāti sambandho. Kasāyena rattāni kāsāyānīti dasseti “kasāyarasapītātāyā”ti iminā. Kasmā cetāni gahitānīti āha “brahmacariyaṃ carantānaṃ anucchavikānī”ti. Acchādetvāti vohāravacanamattaṃ, paridahitvāti attho, tañca kho nivāsanapārūpanavasena. Agāravāso agāraṃ uttarapadalopena, tassa hitaṃ vuḍḍhiāvahaṃ kasivāñijjādikammaṃ. Taṃ anagāriyanti tasmīṃ anagāriye.

192. Sahassatoti kahāpaṇasahassato. Bhogakkhandho bhogarāsi. Ābandhanaññhena “putto nattā panattā”tiādinā pemavasena paricchedaṃ katvā bandhanaññhena, etena ābandhanattho parivaṭṭa-saddoti dasseti. Atha vā pitāmahapituputtādivasena parivattanaññhena parivaṭṭotipi yujjati. “Amhākamete”ti ñāyantīti ñātayo.

193. Pātimokkhasaṃvarena pihitakāyavacīdvāro samāno tena saṃvarena upeto nāmāti katvā “pātimokkhasaṃvarena samannāgato”ti vuttaṃ. Ācāragocarānaṃ vitthāro vibhaṇḍaṭṭhakathādīsū gahetabbo. “Ācāragocarasaṃpanno”tiādi ca tasseva pātimokkhasaṃvarasaṃvutabhāvassa paccayadassanaṃ. Aṇusadisatāya appamattakaṃ “aṇū”ti vuttanti āha “appamattakesū”ti. Asañcicca āpannaanukhuddakāpattivasena, sahasā uppannaakusalacittuppadavasena ca appamattakatā. Bhayadassīti bhayadassanasīlo. Sammāti aviparītaṃ, sundaraṃ vā, tabbhāvo ca sakkaccaṃ yāvajīvaṃ avītikkamavasena. “Sikkhāpadesū”ti vutteyeva tadavayavabhūtaṃ “sikkhāpadaṃ samādāya sikkhatī”ti atthassa gamyāmānattā kammaṇḍapaṇaṃ na vuttanti āha “taṃ taṃ sikkhāpada”nti, taṃ taṃ sikkhākoṭṭhāsaṃ, sikkhāya vā adhigamupāyaṃ, tassā vā nissayanti attho.

Etthāti etasmīṃ “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”tiādivacane.

Ācāragocaraggahaṇenevāti “ācāragocarasaṃpanno”ti vacaneneva. Tenāha “kusale kāyakammavacīkamme gahitepi”ti. Na hi ācāragocarasaṃpannaṃ kusala-kāyavacīkammaggahaṇaṃ sambhavati, iminā punaruttitāya codanālesāṃ dasseti. Tassāti ājīva-pārisuddhisīlassa. Uppattidvāradassanantthanti uppattiyā kāyavacīviññattisañkhātassa dvārassa kammāpadesena dassananttham, etena yathāvuttacodanāya sodhanaṃ dasseti. Idaṃ vuttaṃ hoti - siddhepi sati punārambho niyamāya vā hoti, atthantarabodhanāya vā, idha pana atthantaraṃ bodheti, tasmā uppattidvāradassananttham vuttanti. Kusalenāti ca sabbaso anesanaṇḍapaṇato anavajjena. Kathaṃ tena uppattidvāradassananti āha “yasmā panā”tiādi. Kāyavacīdvāresu uppannaṇa anavajjena kāyakammavacīkammena samannāgatattā

parisuddhājīvoti adhippāyo. Tadubhayameva hi ājīvahetukaṃ ājīvapārisuddhisīlaṃ.

Idāni suttantarena saṃsanditum “muṇḍikaputtasuttantavasena vā evaṃ vutta”nti āha. Vā-saddo cettha suttantarasaṃsandanaṃsaṃkhātāatthantaravikappanatto. Muṇḍikaputtasuttantaṃ nāma majjhimāgamavare majjhimaṇṇāsake, yaṃ “samaṇamuṇḍikaputtasutta”ntipi vadanti. Tattha thapatīti pañcakaṅgaṃ nāma vaḍḍhakaṃ bhagavā ālapati. Thapati-saddo hi vaḍḍhakiṇṇāyo. Idaṃ vuttaṃ hoti - yasmā “katame ca thapati kusalā sīlā? Kusalaṃ kāyakammaṃ kusalaṃ vacīkamma”nti sīlassa kusalaṃkāyakammavacīkammabhāvaṃ dassetvā “ājīvapārisuddhampi kho ahaṃ thapati sīlasmiṃ vadāmi”ti evaṃ pavattāya muṇḍikaputtasuttadesanāya “kāyakammavacīkammena samannāgato kusalenā”ti sīlassa kusalaṃkāyakammavacīkammabhāvaṃ dassetvā “parisuddhājīvo”ti evaṃ pavattā ayaṃ sāmāññaphalasuttadesanā ekasaṅgahā aññadatthu saṃsandati sameti yathā taṃ gaṇodakena yamunodakaṃ, tasmā īdisīpi bhagavato desanāvibhūti atthevāti. Sīlasmiṃ vadāmi sīlanti vadāmi, sīlasmiṃ vā ādhārabhūte antogadhaṃ pariyaṇaṃ, niddhāraṇasamudāyabhūte vā ekaṃ sīlanti vadāmi.

Tividhenāti cūḷasīlamajjhimasīlamahāsīlato tividhena. “Manacchaṭṭhesū”ti iminā kāyapañcamānameva gahaṇaṃ nivatteti. Upari niddese vakkhamānesu sattuṣṭhānesu. Tividhenāti catūsu paccekaṃ yathālābhayathābalayathāsāruppatāvasena tibbidhena.

Cūḷamajjhimamahāsīlavaṇṇanā

194-211. Evanti “so evaṃ pabbajito samāno pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati”tiādinā nayena. “Sīlasmi”nti idaṃ niddhāraṇe bhummaṃ tato ekassa niddhāraṇīyattāti āha “ekaṃ sīla”nti. Apica iminā ādhāre bhummaṃ dasseti samudāyassa avayavādhiṭṭhānattā yathā “rukkhe sākā”ti. “Ida”nti padena katvatthavasena samānādhikaraṇaṃ bhummaṃvacanassa katvatthe pavattanato yathā “vanappagumbe yatha phusitagge”ti dasseti “paccattavacanatthe vā etaṃ bhumma”nti iminā. Ayamevatthoti paccattavacanatto eva. Brahmajāleti brahmajālasuttavaṇṇanāyaṃ, brahmajālasuttapade vā. Saṃvaṇṇanāvasena vuttanayenāti attho. “Idamassa hoti sīlasmi”nti ettha mahāsīlapariyosānena niddhāriyamānassa abhāvato paccattavacanattahoyeva sambhavatīti āha “idaṃ assa sīlaṃ hotīti attho”ti, tatoyeva ca pāḷiyaṃ apiggahaṇamakatanti daṭṭhabbaṃ.

212. Attānuvādaparānuvādadaṇḍabhayādīni asaṃvaramūlakāni bhayāni. “Sīlassāsaṃvaratoti sīlassa asaṃvaraṇato, sīlasaṃvarābhāvatoti attho”ti ācariyena vuttaṃ, “yadidaṃ sīlasaṃvarato”ti pana padassa “yaṃ idaṃ bhayaṃ sīlasaṃvarato bhavyeyā”ti atthavacanato, “sīlasaṃvarahetu bhayaṃ na samanupassatī”ti ca atthassa upapattito sīlasaṃvarato sīlasaṃvarahetūti atthoyeva sambhavati. “Yaṃ idaṃ bhayaṃ sīlasaṃvarato bhavyeyā”ti hi pāṭhopi dissati. “Saṃvarato”ti hetum vatvā tadadhigamitaatthavasena “asaṃvaramūlakassa bhayassa abhāvā”tipi hetum vadati. Yathāvidhānavihitenāti yathāvidhānaṃ sampāditenā. Khattiyābhisekenāti khattiyabhāvāvahena abhisekena. Muddhani avasittoti matthakeyeva abhisitto. Ettha ca “yathāvidhānavihitenā”ti iminā porāṇakāciṇṇavidhānasamaṅgitāsaṃkhātāṃ ekaṃ aṅgaṃ dasseti, “khattiyābhisekenā”ti iminā khattiyabhāvāvahatāsaṃkhātāṃ, “muddhani avasitto”ti iminā muddhaniyeva abhisitcitabhāvasaṃkhātāṃ. Iti tivaṅgasamannāgato khattiyābhiseko vutto hoti. Yena abhisittarājūnaṃ rājānubhāvo samijjhati. Kena paṇāyamattho viññāyatīti? Porāṇakasatthāgatanayena. Vuttañhi

aggaññasuttaṭṭhakathāyaṃ mahāsammatabhisekavibhāvanāya “te panassa khetasāmino tihi saṅkhehi abhisekampi akaṃsū”ti majjhimāgamaṭṭhakathāyañca mahāsīhanādasuttavaṇṇanāyaṃ vuttaṃ “muddhāvasittenāti tihi saṅkhehi khattiyābhisekena muddhani abhisittenā”ti sīhaḷaṭṭhakathāyampi cūḷasīhanādasuttavaṇṇanāyaṃ “paṭhamam tava abhisekam gaṇhantānam rājūnam suvaṇṇamayādīni tīhi saṅkhāni ca gaṇgodakañca khattiyakaññañca laddhum vaṭṭatī”tiādi vuttaṃ.

Ayaṃ pana tatthāgatanayena abhisekavidhānavinicchayo - abhisekamaṅgalatthañhi alaṅkatapaṭiyattassa maṇḍapassa antokatassa udumbarasākhamaṇḍapassa majjhe suppatitṭhite udumbarabhaddapīṭhamhi abhisekārahaṃ abhijaccaṃ khattiyam nisīdāpetvā paṭhamam tava maṅgalābharaṇabhūsitā jātisampannā khattiyakañña gaṇgodakapuṇṇam suvaṇṇamayāsāmuddikadakkhiṇāvaṭṭasaṅkham ubhohi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisiñcati, evañca vadeti “deva taṃ sabbepi khattiyagaṇā attānamārakkhatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu khattiyagaṇesu tvaṃ puttasinghānukampāya sahitacitto, hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesam rakkhito ca bhavāhī”ti. Tato puna purohitopi porohiccaṭṭhānānurūpālaṅkārehi alaṅkatapaṭiyatto gaṇgodakapuṇṇam rajatamayam saṅkham ubhohi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā tassa sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisiñcati, evañca vadeti “deva taṃ sabbepi brāhmaṇagaṇā attānamārakkhatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu brāhmaṇagaṇesu tvaṃ puttasinghānukampāya sahitacitto, hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesam rakkhito ca bhavāhī”ti. Tato puna seṭṭhipi seṭṭhiṭṭhānabhūsanabhūsito gaṇgodakapuṇṇam ratanamayaṃ saṅkham ubhohi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā tassa sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisiñcati, evañca vadeti “deva taṃ sabbepi gahapatigaṇā attānamārakkhatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu gahapatigaṇesu tvaṃ puttasinghānukampāya sahitacitto, hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesam rakkhito ca bhavāhī”ti. Te pana tassa evaṃ vadantā “sace tvaṃ amhākaṃ vacanānurūpaṃ rajjaṃ karissasi, iccetam kusalam. No ce karissasi, tava muddhā sattadhā phalatū”ti evaṃ rañño abhisapanti viyāti daṭṭhabbanti. Vaḍḍhakīsūkarajātakādīhi cāyamattho vibhāvetabbo, abhisekopakaraṇānipi samantapāsādikādīsū gahetabbānīti.

Yasmā nihatapaccāmitto, tasmā na samanupassatīti sambandho. Anavajjatā kusalaḥbhāvenāti āha “kusalam sīlapadaṭṭhānehi”tiādi. Idaṃ vuttaṃ hoti - kusalasīlapadaṭṭhānā avippaṭisārāpāmojjapītipassaddhidhammā, avippaṭisārādinimittañca uppannam cetāsikasukham paṭisamvedeti, cetāsikasukhasamuṭṭhānehi ca paṇītarūpehi phutṭhasarīrassa uppannam kāyikasukhanti.

Indriyasamvarakathāvaṇṇanā

213. Sāmaññaṃsa visesāpekkhatāya idhādhippetopi viseso tena apariccatto eva hotīti āha “cakkhusaddo katthaci buddhacakkhumhi vattatī”tiādi. Vijjamānameva hi abhidheyyabhāvena visesatthaṃ visesantaranivattanena visesasaddo vibhāveti, na

avijjamānaṃ. Sesapadesupi eseṇa nayo. Aññehi asādhāraṇaṃ buddhānaṃ eva cakkhu dassananti buddhacakkhu, āsayānusayaññaṃ, indriyaparopariyattaññaṃ. Samantato sabbaso dassanaṭṭhena cakkhūti samantacakkhu, sabbaññutaññaṃ. Tathūpamanti pabbatamuddhūpamaṃ, dhammamayaṃ pāsādanti sambandho. Sumedha samantacakkhu tvaṃ janatamavekkhassūti attho. Ariyamaggattayapaññāti heṭṭhimāriyamaggattayapaññā. “Dhammacakkhu nāma heṭṭhimā tayo maggā, tīṇi ca phalāni”ti saḷāyatanavaggaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, idha pana maggeheva phalāni saṅgahetvā dasseti. Catusaccasaṅkhāte dhamme cakkhūti hi dhammacakkhu. Paññāyeva dassanaṭṭhena cakkhūti paññācakkhu, pubbenivāsāsavakkhayaññaṃ. Dibbacakkhumhīti dutiyavijjāya. Idhāti “cakkhunā rūpaṃ disvā”ti imasmiṃ pāṭhe. Ayanti cakkhusaddo. “Pasādacakkhuvohārena”ti iminā idha cakkhusaddo cakkhupasādeyeva nipariyāyato vattati, pariyāyato pana nissayavohārena nissitassa vattabbato cakkhuviññāṇepi yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī”ti dasseti. Idhāpi sasambhārakathā avasiṭṭhāti katvā sesapadesupīti pi-saddaggahaṇaṃ, “na nimittaggāhī”tiādipadesupīti attho. Vividhaṃ asanaṃ khedanaṃ byāseko, kilesa eva byāseko, tena virahito tathā, virahitatā ca asammissatā, asammissabhāvo ca sampayogābhāvato parisuddhatīti āha “asammissaṃ parisuddha”nti, kilesadukkheṇa avomissaṃ, tato ca suvisuddhanti attho. Sati ca suvisuddhe indriyaṃ nāma nīvaraṇesu padhānabhūtapāpadhammavīgamena adhiccittānuyogo hatthagato eva hoti, tasmā adhiccittasukhameva “abyāsekasukha”nti vuccatīti dasseti “adhiccittasukha”nti iminā.

Satisampajaññakathāvaṇṇanā

214. Samantato pakārehi, pakatṭhaṃ vā savisesaṃ jānātīti sampajāno, tassa bhāvo sampajaññaṃ, tathāpavattaññaṃ, tassa vibhajanaṃ sampajaññabhājanīyaṃ, tasmīṃ sampajaññabhājanīyamhi. “Gamana”nti iminā abhikkamaṃ abhikkantanti bhāvasādhanaṃ. Tathā paṭikkamaṃ paṭikkantanti vuttaṃ “nivattana”nti. Gamanañcettha nivattetvā, anivattetvā ca gamanaṃ, nivattanaṃ pana nivattimattameva, aññamaññaṃ upādānakiriyāmatṭhañcetaṃ dvayaṃ. Kathaṃ labbhatīti āha “gamane”tiādi. Abhiharantoti gamanavasena kāyaṃ upanento. Paṭinivattentoti tato puna nivattento. Apanāmentoti apakkamanavasena pariṇāmento. Āsanassāti pīṭhakādiāsanassa. Purimāṅgābhīmukhoti aṭṇikādi purimāvayavābhīmukho. Saṃsarantoti saṃsappanto. Pacchimaṅgapadesanti aṭṇikādi pacchimāvayavappadesaṃ. Paccāsaṃsarantoti paṭīāsappanto. “Eseṇa nayo”ti iminā nipannasseva abhīmukhaṃ saṃsappanapaṭīāsappanāni dasseti. Tānaṃ isajjāsāyaneṇa hi yo gamanaṃ vidhuro kāyassa purato abhihāro, so abhikkamo. Pacchato apahāro paṭikkamoti lakkhaṇaṃ.

Sampajānaṃ sampajānaṃ, tena attanā kattaḃbakiccassa karaṇasīlo sampajānakārīti āha “sampajaññaṃ sabbakiccakārī”ti. “Sampajaññaṃ eva vā kārī”ti iminā sampajānaṃ karaṇasīlo sampajānakārīti dasseti. “So hī”tiādi dutiyavikappaṃ samatthanaṃ. “Sampajañña”nti ca iminā sampajāna-saddassa sampajaññapariyāyatā vuttā. Tathā hi ācariyānandattherena vuttaṃ “samantato, sammā, samaṃ vā pajānaṃ sampajānaṃ, tadeva sampajañña”nti ayaṃ aṭṭhakathāto aparō nayo - yathā atikkantādīsu asammohaṃ uppādeti, tathā sampajānaṃ kāro karaṇaṃ sampajānakāro, so etassa atthīti sampajānakārīti.

Dhammato vaḍḍhisāṅkhāteṇa atthēna saha vattatīti sātthakaṃ, abhikkantādi, sātthakassa sampajānaṃ sātthakasampajaññaṃ. Sappāyassa attano patirūpassa

sampajānanam sappāyasampajaññaṃ. Abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññattha ca pavattesu avijahitakammaṭṭhānasaṅkhāte gocare sampajānanam gocarasampajaññaṃ. Sāmaññaniddesena, hi ekasesanayena vā gocarasaddo tadatthadvayepi pavattati. Atikkamādīsu asammuyhanasaṅkhātāṃ asammohameva sampajaññaṃ asammohasampajaññaṃ. Cittavasenevāti cittassa vaseneva, cittavasamanugatenevāti attho. Pariggahetvāti tulayitvā tīretvā, paṭisaṅkhāyāti attho. Saṅghadassaneneva uposathapavāraṇādiatthāya gamanaṃ saṅgahitaṃ. Ādisaddena kaṣiṇaparikkamādīnaṃ saṅgaho. Saṅkhepato vuttaṃ tadatthameva vivaritaṃ “cetiyaṃ vā”tiādi vuttaṃ. Arahattaṃ pāpuṇātīti ukkaṭṭhaniddeso esa. Samathavipassanuppādanampi hi bhikkhuno vaḍḍhiyeva. Tatthāti asubhārammaṇe. Kecīti abhayagirivāsino. Āmisatoti cīvarādīāmisapaccayato. Kasmāti āha “taṃ nissāyā”tiādi.

Tasminti sātthakasampajaññavasena pariggahitaatthe. Yasmā pana dhammato vaḍḍhiyeva attho nāma, tasmā yaṃ “sātthaka”nti adhippetāṃ gamanaṃ, taṃ sabbampi sappāyamevāti siyā avisesena kassaci āsaṅkāti tannivattanatthaṃ “cetiyaḍassanaṃ tāvā”tiādi āraddhaṃ. Mahāpūjāyāti mahatiyā pūjāya, bahūnaṃ pūjādivaseti vuttaṃ hoti. Cittakammarūpakānī viyāti cittakammakatapaṭimāyo viya, yantapayogena vā nānappakāraviccakiriyaṃ paṭimāyo viya. Tatrāti tāsu parisāsu. Assāti bhikkhuno. Asamapekkhanaṃ nāma gehassitaaññānupekkhāvasena ārammaṇassa ayoniso gahaṇaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūlhasa puthujjanassā”tiādi mātugāmasamphassavasena kāyasaṃsaggāpatti. Hatthiādisammaddena jīvitantarāyo. Visabhāgarūpadassanādinā brahmacariyantarāyo. “Dasadvādasayojanantare parisā sannipatantī”tiādinā vuttappakāreneva. Mahāparisaparivārānanti kadāci dhammassavanādiatthāya itthipurisasammissaparivāre sandhāya vuttaṃ.

Tadatthadīpanatthanti asubhadassanassa sātthakabhāvasaṅkhātassa atthassa dīpanatthaṃ. Pabbajitadivasato paṭṭhāya paṭivacanadānavasena bhikkhūnaṃ anuvattanakathā āciṇṇā, tasmā paṭivacanassa adānavasena ananuvattanakathā tassa dutiyā nāma hotīti āha “dve kathā nāma na kathitapubbā”ti. Dve kathāti hi vacanakaraṇākaraṇakathā. Tattha vacanakaraṇakathāyeva kathitapubbā, dutiyā na kathitapubbā. Tasmā subbacattā paṭivacanamadāsīti attho.

Evanti iminā. “Sace pana cetiyassa mahāpūjāyā”tiādikāṃ sabbampi vuttappakāraṃ paccāmasati, na “purisassa mātugāmāsubha”ntiādikameva. Pariggahitaṃ sātthakaṃ, sappāyañca yena so pariggahitasātthakasappāyo, tassa, tena yathānupubbikaṃ sampajaññapariggahaṇaṃ dasseti. Vuccamānāyogakammasa pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇaṃ kammaṭṭhānaṃ, tadeva bhāvanāya visayabhāvato gocaranti āha “kammaṭṭhānasaṅkhātāṃ gocara”nti. Uggahetvāti yathā uggahanimittaṃ uppajjati, evaṃ uggahakosallassa sampādanavasena uggahaṇaṃ katvā. Bhikkhācāragocareti bhikkhācārasaṅkhāte gocare, anena kammaṭṭhāne, bhikkhācāre ca gocarasaddoti dasseti.

Idhāti sāsane. Haratīti kammaṭṭhānaṃ pavattanavasena neti, yāva piṇḍapātaṇṭikamā anuyuñjatīti attho. Na paccāharatīti āhārūpayogato yāva divāṭhānupasaṅkamanā kammaṭṭhānaṃ na paṭineti. Tatthāti tesu catūsu bhikkhūsu. Āvaraṇīyehīti nīvaraṇehi. Pagevāti pātōyeva. Sarīraparikkamanti mukhadhovanādisarīrapaṭijagganaṃ. Dve tayo pallaṅketi dve tayo nisajjāvāre. Ūrubaddhāsanañhettha pallaṅko. Usumanti dve tīṇi uṇhāpanāni sandhāya vuttaṃ.

Kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitvāti tadahe mūlabhūtaṃ kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitvā.
Kammaṭṭhānasīsenevāti kammaṭṭhānamukheneva, kammaṭṭhānavijahanto evāti
vuttaṃ hoti, tena “patopi acetano”tiādinā vakkhamānaṃ kammaṭṭhānaṃ,
yathāparihariyamānaṃ vā avijahitvāti dasseti.

Gantvāti pāpuṇitvā. Buddhānussatikammaṭṭhānaṃ ce, tadeva nipaccakārasādhanam.
Aññañce, anipaccakāraṇamiva hotīti dassetuṃ “sace”tiādi vuttaṃ. Atabbisayena
taṃ ṭhapetvā. “Mahantaṃ cetiyaṃ ce”tiādinā kammaṭṭhānikassa
mūlakammaṭṭhānamanasikārassa papañcābhāvadassanaṃ. Aññaṇa pana tathāpi
aññathāpi vanditabbameva. Tathevāti tikkhattumeva. Paribhogacetiyaṃ
sārīrikacetiyaṃ garutaranti katvā “cetiyaṃ vanditvā”ti pubbakālakiriyāvasena
vuttaṃ. Yathāha aṭṭhakathāyaṃ “cetiyaṃ bādhayaṃ nā bodhisākhā haritabbā”ti,
ayaṃ ācariyassa mati, “bodhiyaṅgaṇaṃ pattenāpi”ti pana vacanato yadi
cetiyaṅgaṇato gate bhikkhācāramagge bodhiyaṅgaṇaṃ bhavēyya, sāpi vanditabbāti
maggānukkameneva “cetiyaṃ vanditvā”ti pubbakālakiriyāvacanaṃ, na tu
garukātabbatānukkamena. Evañhi sati bodhiyaṅgaṇaṃ paṭhamaṃ pattenāpi bodhiṃ
vanditvā cetiyaṃ vanditabbam, ekameva pattenāpi tadeva vanditabbam,
tadubhayampi appattena na vanditabbanti ayamatto suviññāto hoti.
Bhikkhācāragatamaggena hi pattaṭṭhāne kattaṭṭhaantarāvattadassanametam, na
pana dhuvaṇvattadassanaṃ. Pubbe hesa katavattoyeva. Tenāha “pageva
cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṃ katvā”tiādi. Buddhaguṇānussaraṇavaseneva
bodhiādi paribhogacetiye pi nipaccakaraṇaṃ upapannanti dasseti “buddhassa
bhagavato sammukhā viya nipaccakāraṃ dassetvā”ti iminā. Paṭisāmitaṭṭhānanti
sopānamūlabhāvasāmaññaṇa vuttaṃ,
buddhārammaṇapīṭivisaṃyabhūta cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇato bāhiraṭṭhānaṃ patvāti
vuttaṃ hoti.

Gāmasamīpeti gāmūpacāre. Tāva pañhaṃ vā pucchanti, dhammaṃ vā sotukāmā
hontīti sambandho. Janasaṅgahatthanti “mayi akathente etesaṃ ko kathessatī”ti
dhammānuggahena mahājanassa saṅgahaṇatthaṃ. Aṭṭhakathācariyānaṃ vacanaṃ
samatthetuṃ “dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthī”ti vuttaṃ.
Tasmāti yasmā “dhammakathā nāma kātabbāyevā”ti aṭṭhakathācariyā vadanti,
yasmā vā dhammakathā kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā dhammakathaṃ
kathetvāti sambandho. Ācariyānandattherena pana “tasmā”ti etassa
“kathetabbāyevāti vadantī”ti etena sambandho vutto. Kammaṭṭhānasīsenevāti
attanā parihariyamānaṃ kammaṭṭhānaṃ avijahanavasena, tadanuguṇaṃyeva
dhammakathaṃ kathetvāti attho, dutiyapade pi ese va nayo. Anumodanaṃ katvāti
etthāpi “kammaṭṭhānasīsenevā”ti adhikāro. Tatthāti gāmato nikkhamanaṭṭhāneyeva.

“Porāṇakabhikkhū”tiādinā porāṇakāciṇṇadassanena yathāvuttamatthaṃ daḷhaṃ
karoti. Sampattaparicchedenevāti “paricito aparicito”tiādivibhāgaṃ akatvā
sampattakoṭiyā eva, samāgamamattenevāti attho. Ānubhāvenāti anuggahabalena.
Bhayeti paracakkādibhaye. Chātaketī dubbhikkhe.

“Pacchimayāme pi nisajjācaṅkamehi vītināmetvā”tiādinā vuttappakāraṃ.
Karontassāti karamānasseva, anādare cetam sāmivacanaṃ. Kammajatejoti gahaṇiṃ
sandhāyāha. Pajjalatīti uṇhabhāvaṃ janeti. Tatoyeva upādinnaṃ gaṇhāti, sedā
muccanti. Kammaṭṭhānaṃ vīthiṃ nārohati khudāparissamena kilantakāyassa
samādhānābhāvato. Anupādinnaṃ odanādivatthu. Upādinnaṃ udarapaṭalaṃ.
Antokucchiyañhi odanādivatthusmiṃ asati kammajatejo utṭhahitvā udarapaṭalaṃ

gaṇhāti, “chātosmi, āhāraṃ me dethā”ti vadāpeti, bhuttakāle udarapaṭalaṃ muñcitvā vatthuṃ gaṇhāti, atha satto ekaggo hoti, yato “chāyārakkhaso viya kammajatejo”ti aṭṭhakathāsu vutto. So pagevāti ettha “tasmā”ti seso. Gorūpānanti gunnaṃ, gosamūhānaṃ vā, vajato gocarattāya nikkhamanavelāyamevāti attho. Vuttaviparītanayena upādinnaṃ muñcitvā anupādinnaṃ gaṇhāti. Antarābhatteti bhattassa antare, yāva bhattaṃ na bhuñjati, tāvāti attho. Tenāha “kammaṭṭhānasīsenā āhārañca paribhuñjitvā”ti. Avasesaṭṭhāneti yāguyā aggahitaṭṭhāne. Tatoti bhuñjanato. Poṅkhānupoṅkhanti kammaṭṭhānānupaṭṭhānassa anavacchedadassanametāṃ, uttaruttarinti attho, yathā poṅkhānupoṅkhaṃ pavattāya sarapaṭipāṭiyā anavacchedo, evametassāpi kammaṭṭhānupaṭṭhānassāti vuttaṃ hoti. “Edisā cā”tiādinā tathā kammaṭṭhānamanasikārassāpi sātthakabhāvaṃ dasseti. Āsananti nisajjāsanaṃ.

Nikkhittadhuroti bhāvanānuyoge anukkhittadhuro anāraddhavīriyo. Vattapaṭipattiyā aparipūraṇena sabbavattāni bhinditvā. Pañcavidhacetokhīlavinibandhacittoti pañcavidhena cetokhīlena, vinibandhena ca sampayuttacitto. Vuttañhi majjhimāgame cetokhīlasutte -

“Katamassa pañca cetokhīlā appahīnā honti? Idha bhikkhave bhikkhu satthari kaṅkhati, dhamme kaṅkhati, saṅghe kaṅkhati, sikkhāya kaṅkhati, sabrahmacārīsu kupito hoti”ti,

“Katamassa pañca cetaso vinibandhā asamucchinnā honti? Idha bhikkhave bhikkhu kāme avītarāgo hoti, kāye avītarāgo hoti, rūpe avītarāgo hoti, yāvadattaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ caratī”ti. Ca -

Vitthāro. Ācariyena pana pañcavidhacetovinibandhacittabhāvoyeva padekadesamullīṅgetvā dassito. Cittassa kacavarakhāṇukabhāvo hi cetokhīlo, cittaṃ bandhitvā muṭṭhiyaṃ viya katvā gaṇhanabhāvo cetaso vinibandho. Paṭhamo cettha vicikicchādosavasena, dutiyo lobhavasenāti ayametesāṃ viseso. Caritvāti vicaritvā. Kammaṭṭhānavirahavasena tuccho.

Bhāvanāsahitameva bhikkhāya gataṃ, paccāgatañca yassāti gatapaccāgatikaṃ, tadeva vattaṃ, tassa vasena. Attakāmāti attano hitasukhamicchantā, dhammacchandavantoti attho. Dhammo hi hitaṃ, sukhañca tannimittakanti. Atha vā viññūnaṃ attato nibbisesattā, attabhāvapariyāpannattā ca dhammo attā nāma, taṃ kāmenti icchantīti attakāmā. Adhunā pana atthakāmāti hitavācakena atthasaddena pāṭho dissati, dhammasaññuttaṃ hitamicchantā, hitabhūtaṃ vā dhammammicchantāti tassattho. Iṇaṭṭāti iṇena pīlitā. Tathā sesapadadvayepi. Etthāti sāsane.

Usabhaṃ nāma vīsati yaṭṭhiyo, gāvutaṃ nāma asīti usabhā. Tāya saññāyāti tādisāya pāsāṇasaññāya, kammaṭṭhānamanasikārena “ettakaṃ ṭhānamāgatā”ti jānanta gacchantīti adhippāyo. Nanti kilesaṃ. Kammaṭṭhānavippayuttacittena pāduddhāraṇamakatthukāmato tiṭṭhati, pacchāgato pana ṭhitimanatikkamitukāmato. Soti uppannakilesa bhikkhu. Ayanti pacchāgato. Etanti parassa jānanaṃ. Tatthevāti patiṭṭhitattāneyeva. Soyeva nayoti “ayaṃ bhikkhū”tiādikā yo patiṭṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānaṃ chinnabhattabhāvabhayenāpi yonisomanasikāraṃ paribrūhetīti idampi parassa jānaneneva saṅgahitanti

daṭṭhabbam. Purimapādeyevāti paṭhamam kammaṭṭhānavippayuttacittena uddharitapādavaḷaṇṇeyeva. Etīti gacchati. “Ālindakavāsī mahāphussadevatthero viyā”tiādinā aṭṭhāneyevetaṃ kathitaṃ. “Kvāyaṃ evaṃ paṭipannapubbo”ti āsaṅkaṃ nivatteti.

Maddantāti dhañṇakaraṇaṭṭhāne sālisīsādīni maddantā. Assāti therassa, ubhayāpekkhavanametam. Assa arahattappattadivase caṅkamanakoṭiyanti ca. Adhigamappicchatāya vikkhepaṃ katvā, nibandhitvā ca paṭijānitvāyeva ārocesi.

Paṭhamam tāvāti padasobhanattham pariyāyavacanam. Mahāpadhānanti bhagavato dukkaracariyam, amhākaṃ atthāya lokanāthena chabbassāni kataṃ dukkaracariyam “evāhaṃ yathābalaṃ pūjessāmī”ti attho. Paṭipattipūjāyeva hi pasatthatarā satthupūjā, na tathā āmisapūjā. Tṭhānacaṅkamamevāti adhiṭṭhātabbairiyāpathavasena vuttaṃ, na bhojanakālādīsu avassaṃ kattabbanisajjāya paṭikkhepavasena. Evasaddena hi itarāya nisajjāya, sayanassa ca nivattanam karoti. Vippayuttana uddhaṭṭe paṭinivattentoti sampayuttana uddharitapādeyeva puna tṭhapanam sandhāyāha. “Gāmasamīpaṃ gantvā”ti vatvā tadattham vivarati “gāvī nū”tiādinā. Kacchakantarototi upakacchantarato, upakacche laggitakamaṇḍalutoti vuttaṃ hoti. Udakagaṇḍūsanti udakāvagaṇḍakārakaṃ. Katinam tithīnam pūraṇī katimī, “pañcamī nu kho pakkhassa, aṭṭhamī”tiādinā divasaṃ vā pucchitoti attho. Anārocanassa akattabbattā āroceti. Tathā hi vuttaṃ “anujānāmi bhikkhave sabbeheva pakkhagaṇanaṃ uggahetu”ntiādi.

“Udakaṃ gilitvā āroceti”ti vuttanayena. Tatthāti gāmadvāre. Niṭṭhubhananti udakaniṭṭhubhanaṭṭhānam. Tesūti manussesu. Nāṇacakkhusampannattā cakkhumā. Īdisoti susammaṭṭhacetiyaṅgaṇādiko. Visuddhipavāraṇanti khīṇāsavabhāvena pavāraṇam.

Vīthiṃ otarivā ito cito ca anoloketvā paṭhamameva vīthiyo sallakkhetabbāti āha “vīthiyo sallakkhetvā”ti. Yam sandhāya vuttaṃ “pāsādikena abhikkantena paṭikkantenā”tiādi. Tam gamanam dassetum “tattha cā”tiādimāha. “Na hi javena piṇḍapātiyadhutaṅgaṃ nāma kiñci atthi”ti iminā javena gamane loluppacāritā viya asāruppataṃ dasseti. Udakasakaṭanti udakasārasakaṭam. Tañhi visamabhūmibhāgappattaṃ niccalameva kātuṃ vaṭṭati. Tadanurūpanti bhikkhādānānurūpaṃ. “Āhāre paṭikūlasaṇṇam upaṭṭhapetvā”tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, tam parato āgamissati. Rathassa akkhānam telenā abbhaṇṇanam, vaṇassa lepanam, puttamaṃsassa khādanaṇca tidhā upamā yassa āharaṇassāti tathā. Aṭṭhaṅgasamannāgatanti “yāvadeva imassa kāyassa tṭhitiyā, yāpanāyā”tiādinā vuttehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ katvā. “Neva davāyā”tiādi pana paṭikkhepamattadassanam. Bhattakilamathanti bhattavasena uppannakilamatham. Purebhattādi divāvasena vuttaṃ. Purimayāmaḍi rattivasena.

Gatapaccāgatesu kammaṭṭhānassa haraṇam vattanti attham dassento “haraṇapaccāharaṇasaṅkhātā”nti āha. “Yadi upanissayasampanno hotī”ti idaṃ “devaputto hutvā”tiādīsupi sabbattha sambajjhitaṭṭhaṃ. Tattha paccekabodhiyā upanissayasampadā kappānam dve asaṅkhyeyyāni, satahassaṇca tajjā puññaṇṇasambhārasambharaṇam, sāvakabodhiyā aggasaṅkhyeyyāni ekamaṇṇasambhārasambharaṇam, kappasatasahassaṇca, mahāsāvakānam kappasatasahassameva, itaresaṃ pana atītāsu jātīsu vivaṭṭupanissayavasena kālaniyamamantarena nibbattitaṃ nibbedhabhāgiyakusalaṃ. “Seyyathāpī”tiādinā

tasmim̐ tasmim̐ tñānantare etadaggaṭṭhapitānaṃ therānaṃ sakkhidassanaṃ. Tattha therō bāhiyo dārucīriyoti bāhiyavisaye sañjātasamvaddhatāya bāhiyo, dārucīrapariharaṇato dārucīriyoti ca samaññito therō. So hāyasmā -

“Tasmā tiha te bāhiya evaṃ sikkhitabbaṃ ‘diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute, mute, viññāte viññātamattaṃ bhavissati’ti, evañhi te bāhiya sikkhitabbaṃ. Yato kho te bāhiya diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute, mute, viññāte viññātamattaṃ bhavissati, tato tvaṃ bāhiya na tena. Yato tvaṃ bāhiya na tena, tato bāhiya na tattha. Yato tvaṃ bāhiya na tattha, tato tvaṃ bāhiya nevidha na huraṃ na ubhayamantarena, esevanto dukkhassā’ti”.

Ettakāya desanāya arahattaṃ sacchākāsi. Evaṃ sārīputtattherādīnampi mahāpaññatādīdīpanāni suttapadāni vitthārato vattabbāni. Visesato pana aṅguttarāgame etadaggasuttapadāni sikhāpattanti koṭippattaṃ niṭṭhānappattaṃ sabbathā paripuṇṇato.

Tanti asammuyhanaṃ. Evanti idāni vuccamānākārena veditabbaṃ. “Attā abhikkamatī’ti iminā diṭṭhigāhavasena, “ahaṃ abhikkamāmī’ti iminā mānagāhavasena, tadubhayassa pana vinā taṇhāya appavattanato taṇhāgāhavasenāti tīhipi maññanāhi andhabālaputhujjanassa abhikkame sammuyhanaṃ dasseti. “Tathā asammuyhanto’ti vatvā tadeva asammuyhanaṃ yena ghanavinibbhogena hoti, taṃ dassento “abhikkamāmī’tiādimāha. Cittasamuṭṭhānavāyodhātūti teneva abhikkamanacittena samuṭṭhānā, taṃcittasamuṭṭhānikā vā vāyodhātu. Viññattinti kāyaviññattiṃ. Janayamānā uppajjati tassā vikārabhāvato. Itīti tasmā uppajjanato. Cittakiriyavāyodhātuvipphāravasenāti kiriyamayacittasamuṭṭhānavāyodhātuyā vicalanākārasaṅkhātakāyaviññattivāsena. Tassāti aṭṭhisāṅghāṭassa. Abhikkamatoti abhikkamantassa. Omattāti avamattā lāmakappamāṇā. Vāyodhātutejodhātuvāsena itarā dve dhātuyo.

Idaṃ vuttaṃ hoti - yasmā cettha vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejodhātu, tena tassā uddharaṇe vāyodhātuyā anugatabhāvo hoti, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, tathā abhāvato pana itarāsaṃ omattatāti. Yasmā pana tejodhātuyā anugatā vāyodhātu atiharaṇavītiaraṇānaṃ paccayo. Kiriyaगतikāya hi vāyodhātuyā atiharaṇavītiaraṇesu sātisayo byāpāro, tena tassā tattha tejodhātuyā anugatabhāvo hoti, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṅca tadabhāvato omattatāti dasseti “tathā atiharaṇavītiaraṇesu’ti iminā. Satipi cettha anugamakānugantabbatāvisese tejodhātuvāyodhātubhāvamattaṃ sandhāya tathāsaddaggaṇaṃ kataṃ. Paṭhame hi naye tejodhātuyā anugamakatā, vāyodhātuyā anugantabbatā, dutiye pana vāyodhātuyā anugamakatā, tejodhātuyā anugantabbatāti. Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanaṃ uddharaṇaṃ, tñitaṭṭhānaṃ atikkamitvā purato haraṇaṃ atiharaṇaṃ. Khāṇuādīpariharaṇatthaṃ, patiṭṭhitapādaghaṭṭanāpariharaṇatthaṃ vā passena haraṇaṃ vītiaraṇaṃ, yāva patiṭṭhitapādo, tāva haraṇaṃ atiharaṇaṃ, tato paraṃ haraṇaṃ vītiaraṇanti vā ayametesam̐ viseso.

Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjane paccayo. Garutarasabhāvā hi āpodhātu, tena tassā vossajjane pathavīdhātuyā anugatabhāvo hoti, tasmā tāsam̐ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṅca tadabhāvato omattatāti dassento āha “vossajjane...pe... balavatiyo’ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā

pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo. Patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi tassā sātisayakiccattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo hoti, tathā ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuyā vasena sannirujjhanassa sijjhanato tassā sannirujjhanepi āpodhātuyā anugatabhāvo hoti, tasmā vuttaṃ “tathā sannikkhepanasannirujjhanesū”ti.

Anugamakānugantabbatāvisesepi sati pathavīdhātuāpodhātubhāvamattaṃ sandhāya tathāsaddaggahaṇaṃ kataṃ. Paṭhame hi naye pathavīdhātuyā anugamakatā, āpodhātuyā anugantabbatā, dutiye pana āpodhātuyā anugamakatā, pathavīdhātuyā anugantabbatāti. Vossajjanañcetta pādassa onāmanavasena vossaggo, tato paraṃ bhūmiādīsu patiṭṭhāpanaṃ sannikkhepanaṃ, patiṭṭhāpetvā nimmaddanavasena gamanassa sannirodho sannirujjhanaṃ.

Tatthāti tasmīṃ atikkamane, tesu vā yathāvuttesu uddharaṇāti haraṇavīti haraṇavossajjanasannikkhepanasannirujjhanasaṅkhātesu chasu koṭṭhāsesu. Uddharaṇeti uddharaṇakkhaṇe. Rūpārūpadhammāti uddharaṇākārena pavattā rūpadhammā, taṃsamutṭhāpakā ca arūpadhammā. Atiharaṇaṃ na pāpuṇanti khaṇamattāvaṭṭhānato. Sabbattha esa nayo. Tattha tatthevāti yattha yattha uddharaṇādi ke uppannā, tattha tattheva. Na hi dhammānaṃ desantarasaṅkamaṇaṃ atthi lahuparivattanato. Pabbaṃ pabbanti paricchedaṃ paricchedaṃ. Sandhi sandhīti gaṇṭhi gaṇṭhi. Odhi odhīti bhāgaṃ bhāgaṃ. Sabbañcetaṃ uddharaṇādi koṭṭhāse sandhāya sabhāgasantativasena vuttanti veditabbaṃ. Itaro eva hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo gamanayogagamanassādānaṃ devaputtānaṃ heṭṭhupariyena paṭimukhaṃ dhāvantaṇaṃ sirasi, pāde ca bandhakhuradhārāsamāgamatopi sīghatāro, yathā tilānaṃ bhijjayamānānaṃ paṭapaṭāyanena bhedo lakkhīyati, evaṃ saṅkhatadhammānaṃ uppādenāti dassanatthaṃ “paṭapaṭāyanta”ti vuttaṃ, uppādavasena paṭapaṭa-saddaṃ akarontāpi karontā viyāti attho. Tilabhedalakkaṇaṃ paṭapaṭāyanaṃ viya hi saṅkhatabhedalakkaṇaṃ uppādo uppannānamekantato bhinnattā. Tatthāti abhikkamane. Ko eko abhikkamati nābhikkamatiyeva. Kassa vā ekassa abhikkamaṇaṃ siyā, na siyā eva. Kasmā? Paramatthato hi...pe... dhātūnaṃ sayanaṃ, tasmāti attho. Andhabālaputhujjanasammūlhasa attano abhikkamananivattanañhetāṃ vacanaṃ. Atha vā “ko eko...pe... abhikkamana”nti codanāya “paramatthato hī”tiādinā sodhanā vuttā.

Tasmīṃ tasmīṃ koṭṭhāseti yathāvutte chabbidhepi koṭṭhāse gamanādikassa apaccāmatṭhattā. “Saddhiṃ rūpena uppajjate, nirujjhati”ti ca silokapadena saha sambandho. Tattha paṭhamapadasambandhe rūpenāti yena kenaci sahuppajjanakena rūpena. Dutiyapadasambandhe pana “rūpenā”ti idaṃ yaṃ tato nirujjhamānacittato upari sattarasamacittassa uppādakkaṇe uppannaṃ, tadeva tassa nirujjhamānacittassa nirodhena saddhiṃ nirujjhanakaṃ sattarasacittakkhaṇāyukaṃ rūpaṃ sandhāya vuttaṃ, aññathā rūpārūpadhammā samānāyukā siyuṃ. Yadi ca siyuṃ, atha “rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodha”ntiādi aṭṭhakathāvacanehi, “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ citta”nti evamādi pālīvacanehi ca virodho siyā. Cittacetasikā hi sārammaṇasabhāvā yathābalaṃ attano ārammaṇapaccayabhūtamattaṃ vibhāvento eva uppajjanti, tasmā tesāṃ taṃsabhāvanipphattianantaraṃ nirodho, rūpadhammā pana anārammaṇā pakāsetabbā, evaṃ tesāṃ pakāsetabbabhāvanipphatti soḷasahi cittehi hoti, tasmā ekacittakkhaṇātītena saha sattarasacittakkhaṇāyukatā rūpadhammānamicchitāti.

Lahuparivattanaviññāṇavisesassa saṅgatiṃ mattapaccayatāya tiṇṇaṃ khandhānaṃ, visayaṃ saṅgatiṃ mattatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtapaccayatāya rūpassa garuparivattitā. Yathābhūtaṃ nānādhātuñāṇaṃ kho pana tathāgatasseva, tena ca purejātapaccayo rūpadhammova vutto, pacchājātapaccayo ca tathevāti rūpārūpadhammānaṃ samānakkhaṇatā na yujjateva, tasmā vuttanayenevettha attho veditabboti ācariyena vuttaṃ, tadeva cittaṃ uparivattiyā viññattiyā ekanirodhabhāvassa suviññeyyattā evaṃ vuttaṃ. Tato saviññattikena puretaraṃ sattarasamacittassa uppādakkaṇe uppannaṃ rūpena saddhiṃ aññaṃ cittaṃ nirujjhatīti attho veditabbo. Aññaṃ cittaṃ nirujjhati, aññaṃ uppajjate cittaṃ yojetabbaṃ. Aññaṃ hi saddakkamo, aññaṃ atthakkamoti. Yañhi purimuppannaṃ cittaṃ, taṃ nirujjhantaṃ aññaṃ pacchā uppajjamānaṃ anantarā dipaccayabhāveneva nirujjhati, tathā laddhapaccayameva aññaṃ pi uppajjate cittaṃ, avatthāvisesato cettha aññathā. Yadi evaṃ tesamubhinnaṃ antaro labbheyyāti codanaṃ “no”ti apanetumāha “avīci manusambandho”ti, yathā vīci antaro na labbhati, tadevedanti avisesaṃ vidū maññanti, evaṃ anu anu sambandho cittasantāno, rūpasantāno ca nadīsotova nadiyaṃ udakappavāho viya vattatīti attho. Avīcīti hi nirantaratāvasena bhāvanapūṃsakavacanaṃ.

Abhimukhaṃ lokitaṃ ālokitanti āha “purato pekkhana”nti. Yaṃ disābhimukho gacchati, tiṭṭhati, nisīdati, sayati vā, tadabhimukhaṃ pekkhananti vuttaṃ hoti. Yasmā ca tādisamālokitaṃ nāma hoti, tasmā tadanugata disālokanāṃ vilokitanti āha “anudisāpekkhana”nti, abhimukhadisānurūpagatesu vāmadakkaṇapassesu vividhā pekkhananti vuttaṃ hoti. Heṭṭhā uparipacchā pekkhanañhi “olokita ulokitā palokitānī”ti gahitāni. Sāruppavasenāti samaṇapatirūpavasena, iminā va asāruppavasena itaresamaggahaṇanti sījjhati. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokitaṃ, ullokaḥaraṇādīsū ullokitaṃ, pacchato āgacchantaparissayaparivajjanādīsū apalokitaṃ ca siyā sambhavoti āha “iminā vā”tiādi, etena upalakkhaṇamattañcetanti dasseti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikataṃ paccakkhakāriṇaṃ, sādhaṇanti attho. So hi āyasmā vipassanā kāle “yamevāhaṃ indriyesu aguttadvārataṃ nissāya sāsane anabhiratiā divippakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggaheṣṣāmī”ti ussāhajāto balavahiro tappo, tattha ca katādhikārattā indriyaṃ vāre ukkaṃ sapāramippatto, teneva naṃ satthā “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ, yadidaṃ nando”ti etadagge ṭhapesi. Nandassāti kattutthe sāmivacanaṃ. Itīti iminā ālokanena.

Sāthakatā ca sappāyatā ca veditabbā ālokitavilokitassāti ajjhāharitvā sambandho. Tasmāti kammaṭṭhānāvijahanasseva ālokitavilokite. Gocarasampajaññabhāvato etthāti ālokitavilokite. Attano kammaṭṭhānavasenevāti khandhādikammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanaṃ kātabbaṃ, na aññaṃ upāyo gavesitabboti adhippāyo. Kammaṭṭhānasīsenevāti vakkhamānakammaṭṭhānamukheneva. Yasmā pana ālokitādi nāma dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato jānanaṃ asammohasampajaññanti dassetuṃ “abbhantare”tiādi vuttaṃ. Āloketāti āloketto. Tathā viloketā. Viññattinti kāyaviññattiṃ. Itīti tasmā uppajjanato. Cittakiriya vāyodhātuvipphāravasenāti kiriyamayacittasamuṭṭhānāya vāyodhātuyā vicalanākārasaṅkhātakāyaviññattivaseva. Akkhidanti akkhipaṭaṇaṃ. Adho sīdatīti osīdantaṃ viya heṭṭhā gacchati. Uddhaṃ laṅghetīti laṅghentaṃ viya upari gacchati.

Yantakenāti akkhidalesu yojitarajjuyo gahetvā paribbhamanakacakkena. Tatoti tathā akkhidalānamosīdanullaṅghanato. Manodvārikajavanassa mūlakāraṇaparijānaṃ mūlapariññā. Āgantukassa abbhāgatassa, tāvakālikassa ca taṅkhaṇamattapavattakassa bhāvo āgantukatāvakālikabhāvo, tesam vasena.

Tatthāti tesu gāthāya dassitesu sattasu cittesu. Aṅgakkiccam sādhayamānanti padhānabhūtaṅgakkiccam nipphādentam, sarīram hutvāti vuttam hoti. Bhavaṅgañhi paṭisandhisadisattā padhānamaṅgam, padhānañca “sarīra”nti vuccati, avicchedappavattihetubhāvena vā kāraṇakkiccam sādhayamānanti attho. Tam āvaṭṭetvāti bhavaṅgasāmaññavasena vuttam, pavattākāravisesavasena pana atītādinā tibbidham, tattha ca bhavaṅgupacchedasseva āvaṭṭanaṃ. Tannirodhāti tassa nirujjhanato, anantarapaccayavasena hetuvacanaṃ. “Paṭhamajavanepi...pe...sattamajavanepi”ti idam pañcadvārikavīthiyaṃ “ayaṃ itthī, ayaṃ puriso”ti rajjanadussanamuyhanānamabhāvaṃ sandhāya vuttam. Tattha hi āvajjanavoṭṭhabbanānaṃ puretaraṃ pavattāyonisomanasikāravasena ayoniso āvajjanavoṭṭhabbanākārena pavattanato itṭhe itthirūpādimhi lobhasahagatamattam javanaṃ uppajjati, anitṭhe ca dosasahagatamattam, na panekantarajjanadussanādi, manodvāre eva ekantarajjanadussanādi hoti, tassa pana manodvārikassa rajjanadussanādino pañcadvārikajavanaṃ mūlam, yathāvuttam vā sabbampi bhavaṅgādi, evaṃ manodvārikajavanassa mūlakāraṇavasena mūlapariññā vuttā, āgantukatāvakālikatā pana pañcadvārika javanasseva apubbabhāvavasena, ittaratāvasena ca. Yuddhamaṇḍaleti saṅgāmappadese. Heṭṭhupariyavasenāti heṭṭhā ca upari ca parivattamānavasena, aparāparaṃ bhavaṅgupattivasenāti attho. Tathā bhavaṅgupādavasena hi tesam bhijjivā patanaṃ, iminā pana heṭṭhimassa, uparimassa ca bhavaṅgassa aparāparupattivasena pañcadvārikajavanato visadisassa manodvārikajavanassa uppādaṃ dasseti tassa vaseneva rajjanādipavattanato. Tenevāha “rajjanādivasena ālokitavilokitaṃ hoti”ti.

Āpāthanti gocarabhāvaṃ. Sakakiccanipphādanavasenāti āvajjanādikiccanipphādanavasena. Tanti javanaṃ. Cakkhudvāre rūpassa āpāthagamanena āvajjanādīnaṃ pavattanato pavattikāraṇavaseneva “gehabhūte”ti vuttam, na nissayavasena. Āgantukapuriso viyāti abbhāgatapuriso viya. Duvidhā hi āgantukā atithiabbhāgatavasena. Tattha kataparicayo “atithī”ti vuccati, akataparicayo “abbhāgato”ti, ayamevidhādhippeto. Tenāha “yathā paragehe”tiādi. Tassāti javanassa rajjanadussanamuyhanaṃ ayuttanti sambandho. Āsinesūti nisinnesu. Āṇākaraṇanti attano vasakaraṇam.

Saddhiṃ sampayuttadhammehi phassādīhi. Tattha tattheva sakakiccanipphādanaṭṭhāne bhijjanti. Itthi tasmā āvajjanādivoṭṭhabbanapariyosānānaṃ bhijjanato. Ittarānīti aciraṭṭhitikāni. Tatthāti tasmim vacane ayaṃ upamāti attho. Udayabbayaparicchinno tāva tattako kālo etesanti tāvakālikāni, tassa bhāvo, tamvasena.

Etanti asammohasampajaññaṃ. Etthāti etasmim yathāvuttadhammasamudāye. Dassanaṃ cakkhuviññāṇaṃ, tassa vaseneva ālokanavilokanapaññāyanato āvajjanādīnamaggahaṇaṃ.

Samavāyeti sāmaggiyaṃ. Tatthāti pañcakkhandhavasena ālokanavilokana paññāyamāne. Nimittatthe cetam bhummaṃ, tabbinimuttako ko eko āloketi na tveva āloketi. Ko ca eko viloketi natveva viloketīti attho.

“Tathā”tiādi āyatanavasena, dhātuvasena ca dassanaṃ. Cakkhurūpāni yathārahaṃ dassanassa nissayārammaṇapaccayo, tathā āvajjanā anantarādipaccayo, āloko upanissayapaccayoti dassanassa suttantanayena pariyāyato paccayatā vuttā. Sahajātapaccayopi dassanasseva, nidassanamattañcetaṃ aññamaññasampayuttaatthiavigatādipaccayānampi labbhanato, “sahajātādipaccayā”tipi adhunā pāṭho dissati. “Eva”ntiādi nigamanaṃ.

Idāni yathāpāṭhaṃ samiñjanapasāraṇesu sampajānaṃ vibhāvento “samiñjite pasārite”tiādimāha. Tattha pabbānanti pabbabhūtānaṃ. Taṃsamiñjanapasāraṇeneva hi sabbesaṃ hatthapādānaṃ samiñjanapasāraṇaṃ hoti, pabbametesanti vā pabbā yathā “saddho”ti, pabbavantānanti attho. Cittavasenevāti cittaruciya eva, cittasāmatthiyā vā. Yaṃ yaṃ cittaṃ uppajjati sātthepi anatthepi samiñjituṃ, pasārituṃ vā, taṃtaṃcittānugateneva samiñjanapasāraṇamakativāti vuttaṃ hoti. Tatthāti samiñjanapasāraṇesu atthānatthapariggaṇhanaṃ veditabbanti sambandho. Khaṇe khaṇeti tathā ṭhitakkaṇassa byāpanicchāvacaṇaṃ. Vedanāti santhambhanādīhi rujjanā. “Vedanā uppajjati”tiādinā paramparapayojanaṃ dasseti. Tathā “tā vedanā nuppajjanti”tiādināpi. Purimaṃ purimañhi pacchimassa pacchimassa kāraṇavacaṇaṃ. Kāleti samiñjituṃ, pasārituṃ vā yuttakāle. Phātinti vuddhiṃ. Jhānādi pana viseso.

Tatrāyaṃ nayoti sappāyāsappāyaapariggaṇhane vatthusandassanasamñkhāto nayo. Tadapariggahaṇe ādinavadassaneneva pariggahaṇepi ānisaṃso vibhāvitoti tesamidha udāharaṇaṃ veditabbaṃ. Mahācetiyaṅgaṇeti duṭṭhagāmaṇiraññā katassa hemamālīnāmakassa mahācetiyaṇa aṅgaṇe. Vuttañhi -

“Dīpappasādako thero, rājino ayyakassa me;
Evaṃ kirāha nattā te, duṭṭhagāmaṇi bhūpati.

Mahāpuñño mahāthūpaṃ, soṇṇamāliṃ manoramaṃ;
Vīsaṃ hatthasataṃ uccaṃ, kāressati anāgate”ti.

Bhūmippadeso cettha aṅgaṇaṃ “udaṅgaṇe tattha papaṃ avindu”ntiādisu viya, tasmā upacārabhūte susaṅkhate bhūmippadeseti attho. Teneva kāraṇena gihī jātoti kāyasamṣaggasamāpajjanahetunā ukkaṇṭhito hutvā hīnāyāvatto. Jhāyīti jhāyanaṃ ḍayhanamāpajji. Mahācetiyaṅgaṇepi cīvarakuṭiṃ katvā tattha sajjhāyaṃ gaṇhantīti vuttaṃ “cīvarakuṭidaṇḍake”ti, cīvarakuṭiyā cīvarachadanatthāya katadaṇḍaketi attho. “Maṇisappo nāma sīhaḷadīpe vijjamānā ekā sappajātīti vadanti”ti ācariyānandattherena, ācariyadhammapālattherena ca vuttaṃ. “Keci, apare, aññe”ti vā avatvā “vadanti”cceva vacanañca sārato gahetabbatāviññāpanatthaṃ aññathā gahetabbassa avacanato, tasmā na nīlasappādi idha “maṇisappo”ti veditabbo.

Mahātheravatthunāti evaṃnāmakassa therassa vatthunā. Antevāsikehīti tattha nisinnesu bahūsu antevāsikesu ekena antevāsikena. Tenāha “taṃ antevāsikā pucchiṃsū”ti. Kammatṭhānanti “abbhantare attā nāmā”tiādinā vakkhamānappakāraṃ dhātukammattṭhānaṃ. Pakaraṇatopi hi attho viññāyatīti. Tattha ṭhitānaṃ pucchantānaṃ saṅghaṇavasena “tumhehi”ti puna puthuvacanakaraṇaṃ. Evaṃ rūpaṃ sabhāvo yassāti evarūpo niggahitalopavasena tena, kammatṭhānamanasikārasabhāvenāti attho. Evametthāpīti api-saddena heṭṭhā vuttaṃ ālokitavilokitapakkhamapekkhanaṃ karoti. Ayaṃ nayo uparipi.

Suttākaḍḍhanavasenāti yante yojitasuttānaṃ āviñchanavasena. Dāruyantassāti dārunā katayantarūpassa. Taṃ taṃ kiriyaṃ yāti pāpuṇāti, hatthapādādīhi vā taṃ taṃ ākāraṃ kurumānaṃ yāti gacchatīti yantaṃ, naṭakādipañcālikārūpaṃ, dārunā kataṃ yantaṃ tathā, nidassanamattañcetaṃ. Tathā hi naṃ potthena vatthena alaṅkariyattā potthalikā, pañca aṅgāni yassā sajjivassevāti pañcālikāti ca voharanti. Hatthapādalaṅananti hatthapādānaṃ kampanaṃ, hatthapādehi vā līlākaraṇaṃ.

Saṅghātipattacīvaradhāraṇeti ettha saṅghāticīvarānaṃ samānadhāraṇatāya ekatodassanaṃ ganthagaruṭāpanayanatthaṃ, antaravāsakassa nivāsanavasena, sesānaṃ pārupanavasenāti yathārahamattho. Tatthāti saṅghāticīvaradhāraṇapattadhāraṇesu. Vuttappakāroti paccavekkhaṇavidhinā sutte vuttappabhedo.

Uṇhapakatikassāti uṇhālukassa pariāhabahulakāyassa. Sītālukassāti sītābahulakāyassa. Ghananti appitaṃ. Dupatṭanti nidassanamattaṃ. “Utuddhaṭānaṃ dussānaṃ catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ, diguṇaṃ uttarāsaṅgaṃ, diguṇaṃ antaravāsakaṃ, paṃsukūle yāvadattha”nti hi vuttaṃ. Viparīṭanti tadubhayato viparīṭaṃ, tesam tiṇṇampi asappāyaṃ. Kasmāti āha “aggaḷādidānenā”tiādi. Uddharitvā allīyāpanakhaṇḍaṃ aggaḷaṃ. Ādisaddena tunnakammādīni saṅgaṇhāti. Tathā-saddo anukaḍḍhanattho, asappāyamevāti. Paṭṭuṇṇadese pāṇakehi saṅjātavatthaṃ paṭṭuṇṇaṃ. Vākavisesamayaṃ setavaṇṇaṃ dukūlaṃ. Ādisaddena koseyyakambalādikaṃ sānulomaṃ kappiyacīvaraṃ saṅgaṇhāti. Kasmāti vuttaṃ “tādisaṇhī”tiādi. Araññe ekakassa nivāsantarāyakaranti brahmacariyantarāyekadesamāha. Corādisādhāraṇato ca tathā vuttaṃ. Nippariyāyena taṃ asappāyanti sambandho. Aneneva yathāvuttamasappāyaṃ anekantaṃ tathārūpapaccayena kassaci kadāci sappāyasambhavato. Idaṃ pana dvayaṃ ekantameva asappāyaṃ kassaci kadāci sappāyābhāvatoti dasseti. Micchā ājīvanti etenāti micchājīvo, anesanasena paccayapariyesanapayogo. Nimittakammādīhi pavatto micchājīvo tathā, etena ekavīsatividhaṃ anesanapayogamāha. Vuttañhi suttanipātaṭṭhakathāyaṃ khuddakapāṭhaṭṭhakathāyañca mettasuttavaṇṇanāyaṃ -

“Yo imasmiṃ sāsane pabbajitvā attānaṃ na sammā payojeti, khaṇḍasīlo hoti, ekavīsatividhaṃ anesanaṃ nissāya jīvikaṃ kappeti. Seyyathidaṃ? Veḷudānaṃ, pattadānaṃ, puppha, phala, dantakaṭṭha, mukhodaka, sināna, cuṇṇa, mattikādānaṃ, cāṭukamyataṃ, muggasūpyataṃ, pāribhaṭṭutaṃ, jaṅghapesanikaṃ, vejjakammaṃ, dūtakammaṃ, paṇḍagamaṇaṃ, piṇḍapaṭipīṇḍaṃ, dānānuppadānaṃ, vatthuvijjaṃ, nakkhattavijjaṃ, aṅgavijja”nti.

Abhidhammaṭṭikākārena pana ācariyānandattherena evaṃ vuttaṃ -

“Ekavīsati anesanaṃ nāma vejjakammaṃ karoti, dūtakammaṃ karoti, paṇḍakammaṃ karoti, gaṇḍaṃ phāleti, arumakkhanaṃ deti, uddhamvirecanaṃ deti, adhovirecanaṃ deti, natthutelaṃ pacati, vaṇatelaṃ pacati, veḷudānaṃ deti, patta, puppha, phala, sināna, dantakaṭṭha, mukhodaka, cuṇṇa, mattikādānaṃ deti, cāṭukammaṃ karoti, muggasūpiyaṃ, pāribhaṭṭutaṃ, jaṅghapesanikaṃ dvāvīsatiṃ dūtakammena sadisaṃ, tasmā ekavīsati”nti.

Atthakathāvacanañcetta brahmajālādisuttantanayena vuttaṃ, ñikāvacanaṃ pana khuddakavattu vibhaṅgādiabhidhammanayena, ato cettha kesañci visamatāti vadanti, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. Apica “nimittakammādī”ti iminā nimittobhāsaparikathāyo vuttā. “Micchājīvo”ti pana yathāvuttapayogo, tasmā nimittakammañca micchājīvo ca, tabbasena uppannaṃ asappāyaṃ sīlavināsanena anathāvahattāti attho. Samāhāradvande pi hi katthaci pulliṅgapayogo dissati yathā “cittuppādo”ti. Atiruciye rāgādayo, atiaruciye ca dosādayoti āha “akusalā dhammā abhivaḍḍhanti”ti. Tanti tadubhayaṃ. Kammaṭṭhānāvijahanavasena ti vakkhamānakammaṭṭhānassa avijahanavasena.

“Abbhantare attā nāmā”ti ādinā saṅkhepato asammohasampajaññaṃ dassetvā “tattha cīvarampi acetana”nti ādinā cīvarassa viya “kāyopi acetano”ti kāyassa attasuññatāvibhāvanena tamatthaṃ paridīpento “tasmā neva sundaraṃ cīvaraṃ labhitvā”ti ādinā vuttassa itarītarasantosassa kāraṇaṃ vibhāveti ti daṭṭhabbaṃ. Evañhi sambandho vattabbo - asammohasampajaññaṃ dassento “abbhantare”ti ādimāha. Attasuññatāvibhāvanena pana tadatthaṃ paridīpituṃ vuttaṃ “tattha cīvara”nti ādi. Idāni attasuññatāvibhāvanassa payo janabhūtaṃ itarītarasantosasaṅkhātaṃ laddhaguṇaṃ pakāsento āha “tasmā neva sundara”nti ādīti.

Tattha abbhantareti attano santāne. Tatthāti tasmim cīvarapārūpane. Tesu vā pārūpakattapārūpitabbacīvaresu. Kāyopīti attapaññattimatto kāyopi. “Tasmā”ti ajjhāharitabbaṃ, acetanattāti attho. Ahanti kammabhūto kāyo. Dhātuyoti cīvarasaṅkhāto bāhirā dhātuyo. Dhātusamūhanti kāyasaṅkhātaṃ ajjhāttikaṃ dhātusamūhaṃ. Potthakarūpapaṭicchādane dhātuyo dhātusamūhaṃ paṭicchādenti viyāti sambandho. Pusanaṃ snehasecanaṃ, pūraṇaṃ vā potthaṃ, lepanakhananakiriyā, tena katanti potthakaṃ, tameva rūpaṃ tathā, khananakammanibbattaṃ dārumattikādirūpamidhādhippetaṃ. Tasmāti acetanattā, attasuññabhāvato vā.

Nāgānaṃ nivāso vammiko nāgavammiko. Cittikaraṇaṭṭhānabhūto rukkho cetiyarukkho. Kehici sakkatassāpi kehici asakkatassa kāyassa upamānabhāvena yogyattā tesamidha kathanaṃ. Tehīti mālāgandhagūthamuttādīhi. Attasuññatāya nāgavammikacetiya rukkhādīhi viya kāyasaṅkhātena attanā somanassaṃ vā domanassaṃ vā na kātabbanti vuttaṃ hoti.

“Labhissāmi vā, no vā”ti paccavekkhaṇapubbakena “labhissāmi”ti atthasampassaneneva gahetabbaṃ. Evañhi sātthakasampajaññaṃ bhavatīti āha “sahasāva aggahetvā”ti ādi.

Garupattoti atibhārabhūto patto. Cattāro vā pañca vā gaṇṭhikā catupañcagaṇṭhikā yathā “dvattipattā, chappañcavācā”ti aññapadabhūtaṃ hi vā-saddasseva attho idha padhāno catugaṇṭhikāhato vā pañcagaṇṭhikāhato vā patto dubbisodhanīyoti vikappanavasena atthassa gayhamānattā. Āhatā catupañcagaṇṭhikā yassāti catupañcagaṇṭhikāhato yathā “agyāhito”ti, catupañcagaṇṭhikāhi vā āhato tathā, dubbisodhanīyabhāvassa hetugabbhava vacanañcetaṃ.

Kāmañcaūnapañcabandhanasikkhāpade pañcagaṇṭhikāhatopi patto paribhuñjitabbabhāvena vutto, dubbisodhanīyatāmattena pana palibodhakaraṇato idha asappāyoti daṭṭhabbaṃ. Duddhotapattoti agaṇṭhikāhatampi pakatīyāva dubbisodhanīyapattaṃ sandhāyāha. “Taṃ dhovantassevā”ti ādi tadubhayassāpi

asappāyabhāve kāraṇaṃ. “Maṇivaṇṇapatto pana lobhanīyo”ti iminā kiñcāpi so vinayapariyāyena kappiyo, suttantapariyāyena pana antarāyakaraṇato asappāyoti dasseti. “Pattaṃ bhaṃaṃ āropetvā majjitvā pacanti ‘maṇivaṇṇaṃ karissāmā’ti, na vaṭṭatī”ti hi vinayaṭṭhakathāsu pacanakiriyāmatteva paṭikkhittaṃ. Tathā hi vadanti “maṇivaṇṇaṃ pana pattaṃ aññaṃ kataṃ labhitvā paribhuñjitum vaṭṭatī”ti “tādisaṇhi araṇṇe ekakassa nivāsantarāyakara”ntiādinā cīvare vuttanayena “nimittakammādivasena laddho pana ekantaakappiyo sīlavināsanena anattābhavattā”tiādinā amhehi vuttanayopi yathārahaṃ netabbo. Sevamānassāti hetvanto gadhavadānaṃ abhivaḍḍhanaparihāyanassa.

“Abbhantare”tiādi saṅkhepo. “Tatthā”tiādi attasuññatāvibhāvanena vitthāro. Saṇḍāsenāti kammārānaṃ ayogahaṇavisesena. Aggivaṇṇapattaggahaṇeti agginā jhāpitattā aggivaṇṇabhūtapattassa gahaṇe. Rāgādipariḷāhajanakapattassa īdisameva upamānaṃ yuttanti evaṃ vuttaṃ.

“Apicā”tiādinā saṅghāṭicīvarapattadhāraṇesu ekato asammohasampajāññaṃ dasseti. Chinnahatthapāde anāthamanusseti sambandho. Nīlamakkhikā nāma āsāṭikakārikā. Gavādīnaṇhi vaṇesu nīlamakkhikāhi katā anayabyasanahetubhūtā aṇḍakā āsāṭikā nāma vuccati. Anāthasālāyanti anāthānaṃ nivāsasālāyaṃ. Dayālukāti karuṇābahulā. Vaṇamattacoḷakānīti vaṇappamāṇena paṭicchādanattāya chinnacoḷakhaṇḍakāni. Kesañcīti bahūsu kesañci anāthamanussānaṃ. Thūlānīti thaddhāni. Tatthāti tasmim̐ pāpuṇaṇe, bhāvalakkhaṇe, nimitte vā etaṃ bhummaṃ. Kasmāti vuttaṃ “vaṇapaṭicchādanamattenevā”tiādi. Coḷakena, kapālenāti ca atthayoge kammatthe tatiyā, karaṇatthe vā. Vaṇapaṭicchādanamatteneva bhesajjakaraṇamattenevāti pana visesaṃ, na pana maṇḍanānubhavanādippakārena atthoti. Saṅkhāradukkhataḍḍhihi niccāturassa kāyassa paribhogabhūtānaṃ pattacīvarānaṃ edisameva upamānamupapannanti tathā vacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sukhumattasallakkhaṇena uttamassa sampajānassa karaṇasīlattā, purimehi ca sampajānakārīhi uttamattā uttamasaṃpajānakārī.

Asanādikiriyaṃ kammavisesayogato asitādipadeheva kammavisesasahito kiriyāviseso viññāyatīti vuttaṃ “asiteti piṇḍapātabhojane”tiādi. Aṭṭhavidhopi atthoti aṭṭhappakāropi payojanaviseso.

Tattha piṇḍapātabhojanādīsu attho nāma iminā mahāsivattheravādasena “imassa kāyassa ṭhitiyā”tiādinā sutte vuttaṃ aṭṭhavidhampi payojanaṃ dasseti. Mahāsivatthero hi “hetṭhā cattāri aṅgāni paṭikkhepo nāma, upari pana aṭṭhaṅgāni payojanavasena samodhānetabbānī”ti vadati. Tattha “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”ti ekamaṅgaṃ, “yāpanāyā”ti ekaṃ, “vihimsūparatiyā”ti ekaṃ, “brahmacariyānuggahāyā”ti ekaṃ, “iti purāṇaṇca vedanaṃ paṭihaṅkhāmī”ti ekaṃ, “navaṇca vedanaṃ na uppādessāmī”ti ekaṃ, “yātrā ca me bhavissatī”ti ekaṃ, “anavajjatā cā”ti ekaṃ, phāsuvihāro pana bhojanānisamsamattanti evaṃ aṭṭha aṅgāni payojanavasena samodhānetabbāni. Aññathā pana “neva davāyā”ti ekamaṅgaṃ, “na madāyā”ti ekaṃ, “na maṇḍanāyā”ti ekaṃ, “na vibhūsanāyā”ti ekaṃ, “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāyā”ti ekaṃ, “vihimsūparatiyā brahmacariyānuggahāyā”ti ekaṃ, “iti purāṇaṇca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi, navaṇca vedanaṃ na uppādessāmī”ti ekaṃ, “yātrā ca me bhavissatī”ti ekaṃ, “anavajjatā ca phāsuvihāro cā”ti pana bhojanānisamsamattanti vuttāni aṭṭhaṅgāni idhānadhīpetāni. Kasmāti ce? Payojanānameva abhāvato, tesameva ca idha atthasaddena vuttattā. Nanu ca “nevadavāyātiādinā nayena vutto”ti

mariyādavacanena dutiyanayasseva idhādhīppetabhāvo viññāyatīti? Na, “neva davāyā”tiādinā paṭikkhepaṅgadassanamukhena paccavekkhaṇapāḷiyā desitattā, yathādesitatantikkamasseva mariyādabhāvena dassanato. Pāṭhakkameneva hi “neva davāyātiādinā nāyena”ti vuttaṃ, na atthakkamena, tena pana “imassa kāyassa ṭhitiyātiādinā nāyena”ti vattabbanti.

Tidhā dente dvidhā gāhaṃ sandhāya “paṭiggahaṇaṃ nāmā”ti vuttaṃ, bhojanādigahaṇatthāya hatthaotāraṇaṃ bhuñjanādiatthāya ālopakaraṇantiādinā anukkamena bhuñjanādipayogo vāyodhātuvaseneva vibhāvito. Vāyodhātuvipphārenevāti ettha eva-saddena nivattetabbaṃ dasseti “na kocī”tiādinā. Kuñcikaṃ nāma avāpuraṇaṃ, yaṃ “tālo”tipi vadanti. Yantakenāti cakkayantakena. Yatati ugghāṭananigghāṭanaukkhipananikkhipanādīsu vāyamati etenāti hi yantakaṃ. Sañcuṇṇakaraṇaṃ musalakiccaṃ. Antokatvā paṭiṭṭhāpanaṃ udukkhalakiccaṃ. Āloḷitaviloḷitavasena parivattanaṃ hatthakiccaṃ. Itīti evaṃ. Tatthāti hatthakiccasādhane, bhāvalakkhaṇe, nimitte vā bhummaṃ. Tanukakheḷoti pasannakheḷo. Bahalakheḷoti āvilakheḷo. Jivhāsaṅkhātena hatthena āloḷitaviloḷitavasena ito cito ca parivattakaṃ jivhāhatthaparivattakaṃ. Kaṭacchu, dabbīti katthaci pariyāyavacanāṃ. “Pume kaṭacchu dabbithī”ti hi vuttaṃ. Idha pana yena bhojanādīni antokatvā gaṇhāti, so kaṭacchu, yāya pana tesamuddharaṇādīni karoti, sā dabbīti veditabbaṃ. Palālasanthāraṇti paṭiṭṭhānabhūtaṃ palālādisanthāraṃ. Nidassanamattañhetāṃ. Dhārentoti paṭiṭṭhānabhāvena sampaṭicchanto. Pathavīsandhārakajalassa taṃsandhārakavāyunaṃ viya paribhuttāhārassa vāyodhātunāva āmāsāye avatṭhānanti dasseti “vāyodhātuvaseneva tiṭṭhatī”ti iminā. Tathā paribhuttañhi āhāraṃ vāyodhātu heṭṭhā ca tiriyaṅca ghaṇaṃ parivaṭumaṃ katvā yāva pakkā sannirujjhanavasena āmāsāye paṭiṭṭhitaṃ karotīti. Uddhanaṃ nāma yattha ukkhaliyādīni paṭiṭṭhāpetvā pacanti, yā “cullī”tipi vuccati. Rassadaṇḍo daṇḍako. Patodo yaṭṭhi. Itīti vuttappakāramatidisati. Vuttappakārasseva hi dhātuvasena vibhāvanā. Tattha atiharatīti yāva mukhā abhiharati. Vītiharatīti tato kucchiyaṃ vimissaṃ karonto haratī”ti ācariyadhammapālathero, ācariyānandatthero pana “tato yāva kucchi, tāva haratī”ti āha. Tadubhayampi atthato ekameva ubhayatthāpi kucchisambandhamattaṃ haraṇasseva adhippetattā.

Apica atiharatīti mukhadvāraṃ atikkāmento harati. Vītiharatīti kucchigataṃ passato harati. Dhāretīti āmāsāye paṭiṭṭhitaṃ karoti. Parivattetīti aparāparaṃ parivattanaṃ karoti. Sañcuṇṇetīti musalena viya sañcuṇṇanaṃ karoti. Visosetīti visosanaṃ nātisukkhaṃ karoti. Nīharatīti kucchito bahi niddhāreti. Pathavīdhātukiccesupi yathāvuttōyeva attho. Tāni pana āhārassa dhāraṇaparivattanasañcuṇṇanavisosanāni pathavīsahitā eva vāyodhātu kātuṃ sakkoti, na kevalā, tasmā tāni pathavīdhātuyāpi kiccabhāvena vuttāni. Sinehetīti temeti. Allattañca anupāletīti yathā vāyodhātuādīhi ativiya sosanaṃ na hoti, tathā allabhāvañca nātiallatākaraṇavasena anupāleti. Añjasoti āhārassa pavisanaparivattananikkhamanādīnaṃ maggo. Viññāṇadhātūti manoviññāṇadhātu pariyesanajjhoharaṇādivijānanassa adhippetattā. Tattha tatthāti tasmim tasmim pariyesanajjhoharaṇādikicce. Taṃtaṃvijānanassa paccayabhūto taṃnipphādakoyeva payogo sammāpayogo nāma. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati. So tabbisayavijānanampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. Tamanvāya āgammāti attho. Ābhujatīti pariyesanavasena, ajjhāharaṇajijñāṇatādipaṭisaṃvedanavasena ca tāni pariyesanajjhoharaṇajijñāṇatādīni āvajjeti vijānāti. Āvajjanapubbakattā

vijānanassa vijānanampettha gahitanti veditabbaṃ. Atha vā sammāpayogo nāma sammāpaṭipatti. Tamanvāya āgamma. “Abbhantare attā nāma koci bhuñjanako natthī”tiādinā ābhujati samannāharati, vijānātīti attho. Ābhogapubbako hi sabbo viññāṇabyāpāroti “ābhujati”cceva vuttaṃ.

Gamanatoti bhikkhācāravasena gocaragāmaṃ uddissa gamanato. Paccāgamanampi gamanasabhāvattā imināva saṅgahitaṃ. Pariyesanatoti gocaragāme bhikkhāya āhiṇḍanato. Pariyesanasabhāvattā imināva paṭikkamanasālādiupasaṅkamanampi saṅgahitaṃ. Paribhogatoti dantamusalehi sañcuṇṇetvā jivhāya samparivattanakkhaṇeyeva antarahitavaṇṇagandhasaṅkhāravisesaṃ suvānadoṇiyaṃ suvānavamathu viya paramajegucchaṃ āhāraṃ paribhuñjanato. Āsayatoti evaṃ paribhuttassa āhārassa pittasemhapubbalohitāsayaabhāvūpagamanena paramajigucchanahetubhūtaṃ āmāsayaṃ upari patiṭṭhānakapittādicatubbidhāsayato. Āsayati ekajjhaṃ pavattamānopi kammabalavavattito hutvā mariyādasena aññamaññaṃ asaṅkarato tiṭṭhati pavattati etthāti hi āsaya, āmāsayaṃ upari patiṭṭhānako pittādi catubbidhāsayo. Mariyādattho hi ayamākāro. Nidhānatoti āmāsayaṃ. Nidheti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti hi āmāsayaṃ “nidhāna”nti vuccati. Aparipakkatoti bhuttāhāraparipācanena gahaṇisaṅkhātena kammajatejasā aparipākato. Paripakkatoti yathāvuttakammajatejasāva paripākato. Phalatoti nipphattito, sammāparipaccamānassa, asammāparipaccamānassa ca bhuttāhārassa yathākkamaṃ kesādikuṇapadadduādirogābhiniṇipphattisaṅkhātapayojanatoti vā attho. “Idamassa phala”nti hi vuttaṃ. Nissandanatoti akkhikaṇṇādīsu anekadvāresu ito cito ca vissandanato. Vuttañhi -

“Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, bhojanañca mahārahaṃ;
Ekadvārena pavasitvā, navadvārehi sandatī”ti.

Sammakkhanatoti hatthaoṭṭhādianṅesu navasu dvāresu paribhogakāle, paribhuttakāle ca yathārahaṃ sabbaso makkhanato. Sabbattha āhāre paṭikkūlatā paccavekkhitabbāti saha pāṭhasesena yojanā. Taṃtaṃkiriyaṇipphattipaṭipāṭivasena cāyaṃ “gamanato”tiādikā anupubbī ṭhapitā. Sammakkhanaṃ pana paribhogādīsu labbhamānampi nissandavasena visesato paṭikkūlanti sabbapaccā ṭhapitanti daṭṭhabbaṃ.

Pattakāleti yuttakāle, yathāvuttana vā tejena paripaccanato uccārapassāvabhāvaṃ pattakāle. Vegasandhāraṇena uppannapariḷāhattā sakalasarīrato sedā muccanti. Tatoyeva akkhīni paribbhamanti, cittañca ekaggaṃ na hoti. Aññe ca sūlabhagandarādayo rogā uppajjanti. Sabbhaṃ tanti sedamuccanādikaṃ.

Aṭṭhāneti manussāmanussapariggahite khattadevāyatanādiḷe ayuttaṭṭhāne. Tādise hi karontaṃ kuddhā manussā, amanussā vā jīvitakkhayaṃ pāpentī. Āpattīti pana bhikkhubhikkhunīnaṃ yathārahaṃ dukkaṭapācittiyā. Patirūpe ṭhāneti vuttaviparīte ṭhāne. Sabbhaṃ tanti āpattiādikaṃ.

Nikkhamāpetā attā nāma atthi, tassa kāmatāya nikkhamananti bālamaññaṃ nivattetuṃ “akāmatāyā”ti vuttaṃ, attano anicchāya apayogena vāyodhātuvipphāreneva nikkhamatīti vuttaṃ hoti. Sannicitāti samuccayena ṭhitā. Vāyuvegasamuppīṭitāti vāyodhātuyā vegena samantato avapīṭitā, nikkhamanassa cetāṃ hetuvacanaṃ. “Sannicitā uccārapassāvā”ti vatvā “so panāyaṃ

uccārapassāvo’’ti puna vacanaṃ samāhāradvandepi pulliṅgapayogassa sambhavatādassanattamaṃ. Ekattameva hi tassa niyatalakkhaṇanti. Attanā nirapekkhaṃ nissatṭhattā neva attano atthāya santakaṃ vā hoti, kassacipi dīyanavasena anissajjitattā, jigucchanīyattā ca na parassapīti attho. Sarīranissandovāti sarīrato vissandanameva nikkhamanamattamaṃ. Sarīre sati so hoti, nāsati sarīrassa ānisaṃsamattantipi vadanti. Tadayuttameva nidassanena visamabhāvato. Tattha hi “paṭijaggaṇamattamevā’’ti vuttaṃ, paṭisodhanamattamaṃ evāti cassa attho. Veḷunāḷiādiudakabhājanaṃ udakatumbo. Tanti chaḍḍitaudakaṃ.

“Gateti gamane’’ti pubbe abhikkamapaṭikkamagahaṇena gamanepi purato, pacchato ca kāyassa atiharaṇaṃ vuttanti idha gamanameva gahita’’nti ācariyānandattherena vuttaṃ, taṃ kecivādo nāma ācariyadhammapālattherena kataṃ. Kasmāti ce? Gamane pavattassa purato, pacchato ca kāyātiharaṇassa tadavinābhāvato padavītihāranīyamitāya gamanakiriyāya eva saṅgahitattā, vibhaṅgaṭṭhakathādīhi ca virodhanato. Vuttañhi tattha gamanassa ubhayattha samavarodhattaṃ, bhedattañca

-

“Ettha ca eko iriyāpatho dvīsu ṭhānesu āgato. So heṭṭhā ‘abhikkante paṭikkante’’ti ettha bhikkhācāragāmaṃ gacchato ca āgacchato ca addhānagamanavasena kathito. ‘Gate ṭhite nisinne’’ti ettha vihāre cuṇṇikapāduddhāriyāpathavasena kathitoti veditabbo’’ti.

“Gate’’tiādīsu avatthābhedenā kiriyābhedoyeva, na pana atthabhedoti dassetuṃ “gacchanto vā’’tiādi vuttaṃ. Tenāha “tasmā’’tiādi. Tattha suddeti dīghanikāye, majjhimanikāye ca saṅgīte satipaṭṭhānasutte addhānariyāpathāti cirapavattakā dīghakālikā iriyāpathā addhānasaddassa cirakālavacanato “addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitika’’ntiādīsu viya, addhānagamanapavattakā vā dīghamaggikā iriyāpathā. Addhānasaddo hi dīghamaggapariyāyo “addhānagamanasamayo’’tiādīsu viya. Majjhimāti bhikkhācārādivasena pavattā nāticirakālikā, nātidīghamaggikā vā iriyāpathā. Cuṇṇiyairiyāpathāti vihāre, aññattha vā ito cito ca parivattanādivasena pavattā appamattakabhāvena cuṇṇavicuṇṇiyabhūtā iriyāpathā. Appamattakampi hi “cuṇṇavicuṇṇa’’nti loke vadanti. “Khuddakacuṇṇikairiyāpathā’’tipi pāṭho, khuddakā hutvā vuttanayena cuṇṇikā iriyāpathāti attho. Tasmāti evaṃ avatthābhedenā iriyāpathabhedamattassa kathanato. Tesupīti “gate ṭhite’’tiādīsipi. Vuttanayenāti “abhikkante’’tiādīsu vuttanayena.

Aparabhāgeti gamanariyāpathato aparabhāge. Ṭhitoti ṭhitairiyāpathasampanno. Etthevāti caṅkamaneyeva. Evaṃ sabbattha yathārahaṃ.

Gamaṇaṭhānanisajjānaṃ viya nisīdanasayanassa kamavacanamayuttaṃ yebhuyyena tathā kamābhāvatoti “uṭṭhāya’’ micceva vuttaṃ.

Jāgaritasaddasannidhānato cettha bhavaṅgotaraṇavasena niddokkamanameva sayanaṃ, na pana piṭṭhipasāraṇamattanti dasseti “kiriyāmayapavattāna’’ntiādinā. Divāseyyasikkhāpade viya piṭṭhipasāraṇassāpi sayanariyāpathabhāvena ekalakkhaṇattā etthāvarodhanaṃ daṭṭhabbaṃ. Karaṇaṃ kiriyā, kāyādikiccaṃ, taṃ nibbattentīti kiriyāmayāni taddhitasaddānamanekatthavuttito. Atha vā āvajjanadvayakiccaṃ kiriyā, tāya pakatāni, nibbattāni vā kiriyāmayāni. Āvajjanavasena hi bhavaṅgupacchede sati vīthicittāni uppajantīti. Aparāparuppattiyā nānappakārato vattanti parivattantīti pavattāni. Katthaci pana “cittāna’’nti pāṭho, so

abhidhammaṭṭhakathādīhi, taṭṭikāhi ca viruddhattā na porāṇapāṭhoti veditabbo. Kiriyaṃmayāni eva pavattāni tathā, javanaṃ, sabbampi vā chadvārikavīthicitṭaṃ. Tenāha abhidhammaṭṭikāyaṃ “kāyādikiriyaṃmayattā, āvajjanakiriyaṃsamuttṭhitattā ca javanaṃ, sabbampi vā chadvārapavattaṃ kiriyaṃmayapavattaṃ nāma”ti. Appavattanti niddokkamanakāle anuppajjanaṃ suttaṃ nāmāti attho gahetabbo. Neyyatthavacanañhi idaṃ, itarathā chadvārikacittānaṃ purecarānucaravasena uppajjantānaṃ sabbesampi dvāravimuttacittānaṃ pavattaṃ suttaṃ nāma siyā, evaṃ katvā niddokkamanakālato aññasmaṃ kāle uppajjantānaṃ dvāravimuttacittānampi pavattaṃ jāgarite saṅgayhatīti veditabbaṃ.

Cittassa payogakāraṇabhūte oṭṭhādike paṭicca yathāsakaṃ ṭhāne saddo jāyatīti āha “oṭṭhe ca paṭiccā”tiādi. Kiñcāpi saddo yathāṭṭhānaṃ jāyati, oṭṭhālanādinā pana payogeneva jāyati, na vinā tena payogenāti adhippāyo. Keci pana vadanti “oṭṭhe cātiādi sadduppatiṭṭhānanidassana”nti, tadayuttameva tathā avacanato. Na hi “oṭṭhe ca paṭiccā”tiādinā sasamuccayena kammavacanena ṭhānavacanaṃ sambhavatīti. Tadanurūpanti tassa saddassa anurūpaṃ. Bhāsanassa paṭisañcikkhanavirodhato tuṇhībhāvapakke “aparabhāge bhāsito iti paṭisañcikkhatī”ti na vuttaṃ, tena ca viññāyati “tuṇhībhūtova paṭisañcikkhatīti attho”ti.

Bhāsanatuṇhībhāvānaṃ sabhāvato bhede sati ayaṃ vibhāgo yutto siyā, nāsati anuyogenāha “upādārūpapavattiyañhi”tiādi. Upādārūpassa saddāyatanassa pavatti tathā, saddāyatanassa pavattanaṃ bhāsaṃ, appavattanaṃ tuṇhīti vuttaṃ hoti.

Yasmā pana mahāsivatttheravāde anantare anantare iriyāpathe pavattarūpārūpadhammānaṃ tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajānakārītā gahitā, tasmā taṃ mahāsatiṭṭhānasutte āgataasammohasampajaññavipassanāvārasena veditabbaṃ, na catubbidhasampajaññavibhāgavasena, ato tattheva tamadhippetā, na idhāti dassento “tayida”ntiādimāha. Asammohasaṅkhātā dhuraṃ jeṭṭhakaṃ yassa vacanassāti asammohadhuraṃ, mahāsatiṭṭhānasutteveva tassa vacanassa adhippetabhāvassa hetugabbhamidaṃ vacanaṃ. Yasmā panettha sabbampi catubbidhaṃ sampajaññaṃ labbhati yāvadeva sāmāññaphalavisesadassanapadhānattā imissā desanāya, tasmā taṃ idha adhippetanti dassetuṃ “imasmaṃ panā”tiādi vuttaṃ. Vuttanayenevāti abhikkantādīsu vuttanayeneva. Nanu “satisampajaññaṃ samannāgato”ti etassa uddesassāyaṃ niddeso, atha kasmā sampajaññavaseneva vitthāro katoti codanaṃ sodhento “sampajānakārītī cā”tiādimāha, satisampayuttasseva sampajānassa vasena atthassa viditabbattā evaṃ vitthāro katoti vuttaṃ hoti. “Satisampayuttassevā”ti ca iminā yathā sampajaññaṃ kiccato padhānatā gahitā, evaṃ satiyāpīti atthaṃ dasseti, na panetaṃ satiyā sampajaññaṃ saha bhāvamattadassanaṃ. Na hi kadāci satirahitā ñāṇappavatti atthīti.

Nanu ca sampajaññavasenevāyaṃ vitthāro, atha kasmā satisampayuttassa sampajaññaṃ vasena attho veditabboti codanampi sodheti “satisampajaññaṃ samannāgatoti etassa hi padassa ayaṃ vitthāro”ti iminā. Idaṃ vuttaṃ hoti - “satisampajaññaṃ samannāgato”ti evaṃ ekato uddiṭṭhassa atthassa vitthārattā uddese viya niddesevi tadubhayaṃ samadhurabhāveneva gahitanti. Imināpi hi satiyā sampajaññaṃ samadhurataṃveva vibhāveti ekato uddiṭṭhassa atthassa vitthārabhāvadassanena tadatthassa siddhattā. Idāni vibhaṅganayenāpi tadatthaṃ

samatthetum “vibhaṅgappakarane panā”tiādi vuttaṃ. Imināpi hi sampajaññaṃ viya satiyāpettha padhānataṃyeva vibhāveti. Tattha etāni padānīti “abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti”tiādīni uddesapadāni. Vibhattānevāti satiyā sampajaññaṃ sampayogamakativā sabbatṭhānesu visum visum vibhattāniyeva.

Majjhimabhāṇakā, pana ābhidhammikā ca evaṃ vadanti -eko bhikkhu gacchanto aññaṃ cinto aññaṃ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati. Tathā eko tiṭṭhanto aññaṃ cinto aññaṃ vitakkento tiṭṭhati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva tiṭṭhati. Eko nisīdanto aññaṃ cinto aññaṃ vitakkento nisīdati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva nisīdati. Eko sayanto aññaṃ cinto aññaṃ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati. Ettakena pana gocarasampajaññaṃ na pākaṭaṃ hotīti caṅkamanena dīpenti. Yo hi bhikkhu caṅkamaṃ otarivā caṅkamanakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhāti “pācīnacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanavemajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkamaṇe pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṃ, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā ettheva niruddhā”ti evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva bhavaṅgaṃ otāreti, utṭhahanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva utṭhahati. Ayaṃ bhikkhu gatādīsu sampajānakārī nāma hoti.

Evaṃ pana sutte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ na kātabbaṃ, tasmā yo bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamitvā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggaṇhanto sayati “kāyo acetano, mañco acetano, kāyo na jānāti ‘ahaṃ mañce sayito’ti, mañcopi na jānāti ‘mayi kāyo sayito’ti. Acetano kāyo acetane mañce sayito’ti. Evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, pabujjhanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati, ayaṃ sutte sampajānakārī nāma hoti.

“Kāyādikiriyānipphattanena tammayattā, āvajjanakiriyāsamutṭhitattā ca javanaṃ, sabbampi vā chadvārappavattaṃ kiriyāmayapavattaṃ nāma, tasmīṃ sati jāgaritaṃ nāma hoti”ti pariggaṇhanto bhikkhu jāgarite sampajānakārī nāma. Apica rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi jāgarite sampajānakārī nāma hoti.

Vimuttāyatanasīsenā dhammaṃ desentopi, bāṭṭimsa tiracchānakathā pahāya dasakathāvatthunissitaṃ sappāyakathaṃ kathentopi bhāsīte sampajānakārī nāma.

Aṭṭhatimsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ manasikāraṃ pavattentopi dutiyajjhānaṃ samāpannopi tuṇhībhāve sampajānakārī nāma. Dutiyāñhi jhānaṃ vacīsāṅkhāravirahato visesato tuṇhībhāvo nāmāti. Ayampi nayo purimanayato visesanayattā idhāpi āharitvā vattabbo. Tathā hesa abhidhammaṭṭhakathādīsu “ayaṃ panettha aparopi nayo”ti ārabhitvā yathāvuttanayo vibhāvitoti. “Evaṃ kho mahārājā”tiādi yathānidḍiṭṭhassa atthassa nigamaṇaṃ, tasmā tattha niddesānurūpaṃ atthaṃ dassento “eva”ntiādimāha. Satisampayuttassa sampajaññaṃ hi niddesānurūpaṃ atthavacanaṃ. Tattha vinicchayo vuttoyeva. Evanti iminā vuttappakārena abhikkantapaṭikkantādīsu sattaṃ ṭhānesu paccekaṃ catubbidhena pakārenāti attho.

Santosakathāvaṇṇanā

215. Atthadassanena padassapi viññāyamānattā padamanapekkhitvā santosassa attani atthitāya bhikkhu santuṭṭhoti pavuccatīti atthamattam dassetum “itarītarapaccayasantosena samannāgato”ti vuttam. Santussati na luddho bhavatīti hi padanibbacanam. Apica padanibbacanasena atthe vutte yassa santosassa attani atthibhāvato santuṭṭho nāma, so apākaṭoti tam pākaṭakaraṇattham “itarītarapaccayasantosena samannāgato”ti atthamattamāha, cīvarādike yattha katthaci kappiyapaccaye santosena samaṅgībhūtoti attho. Itara-saddo hi aniyamavacano dvikkhattum vuccamāno yaṃ kiñci-saddena samānattho hoti. Tena vuttam “yattha katthaci kappiyapaccaye”ti. Atha vā itaram vuccati hīnam paṇītato aññattā, tathā paṇītampi hīnato aññattā. Aññamaññāpekkhāsiddhā hi itaratā, tasmā hīnena vā paṇītena vā cīvarādikappiyapaccayena santosena samaṅgībhūtoti attho daṭṭhabbo. Santussati tena, santussanamattanti vā santoso, tathā pavatto alobho, alobhapadhānā vā cattāro khandhā. Labhanam lābho, attano lābhassa anurūpaṃ santoso yathālābhasantoso. Balanti kāyabalam, attano balassa anurūpaṃ santoso yathābalasantoso. Sārūppanti sappāyaṃ patirūpaṃ bhikkhuno anucchavikatā, attano sārūppassa anurūpaṃ santoso yathāsārūppasantoso.

Aparo nayo - labbhateti lābho, yo yo lābho yathālābham, itarītarapaccayo, yathālābhena santoso yathālābhasantoso. Balassa anurūpaṃ pavattatīti yathābalam, attano balānucchavikapaccayo, yathā-saddo cettha sasādhanaṃ anurūpakiriyaṃ vadati, yathā tam “adhicitta”nti ettha adhi-saddo sasādhanaṃ adhikaraṇakiriyaṃ. Yathābalena santoso yathābalasantoso. Sārūppati patirūpaṃ bhavati, sobhanaṃ vā āropetīti sārūppam, yaṃ yaṃ sārūppam yathāsārūppam, bhikkhuno sappāyapaccayo, yathāsārūppena santoso yathāsārūppasantoso. Yathāvuttam pabhedamanugatā vaṇṇanā pabhedavaṇṇanā.

Idhāti sāsane. Aññam na patthetīti appattapatthanabhāvamāha, labhantopi na gaṇhātīti pattapatthanābhāvam. Paṭhamena appattapatthanābhāveyeva vutte yathāladdhato aññassa apatthanā nāma appicchatāyapi siyā pavattiākāroti appicchatāpasaṅgabhāvato tatopi nivattameva santosassa sarūpaṃ dassetum dutiyena pattapatthanābhāvo vuttoti daṭṭhabbam. Evamuparipi. Pakatidubbalo ābādhādivirahepi sabhāvadubbalo. Samāno sīlādibhāgo yassāti sabhāgo, saha vā sīlādīhi guṇabhāgehi vattatīti sabhāgo, lajjīpesalo bhikkhu, tena. Tam parivattetvāti pakatidubbalādīnam garucīvaraṃ na phāsubhāvāvahaṃ, sarīrakhedāvahaṃ hotīti payojanavasena parivattanam vuttam, na atricchatādivasena. Atricchatādippakārena hi parivattetvā lahukacīvaraparibhogo santosavirodhī hoti, tassa pana tadabhāvato yathāvuttappayojanavasena parivattetvā lahukacīvaraparibhogopi na santosavirodhīti āha “lahukena yāpentopi santuṭṭhova hotī”ti. Payojanavasena parivattetvā lahukacīvaraparibhogopi na tāva santosavirodhī, pageva tathā aparivattetvā paribhogeti sambhāvitassa atthassa dassanatthañhettha api-saddaggahaṇam. Cīvaraniddesepi “pattacīvarādīnam aññatara”nti vacanam yathārutam gahitāvasesapaccayasantosassa cīvarasantose samavarodhitādassanattham. “Therako ayamāyasmā mallako”tiādīsu theravohārassa paññattimattepi pavattito dasavassato pabhuti ciravassapabbajitesveva idha pavattiñāpanattham “therānam cirapabbajitāna”nti vuttam, therānanti vā saṅghattheram vadati. Cirapabbajitānanti pana tadavasese vuḍḍhabhikkhū. Saṅkārakūṭāditoti kacavararāsiādito. Anantakānīti nantakāni pilotikāni. “A-kāro cettha nipātamatta”nti vimānaṭṭhakathāyaṃ vuttam. Tathā cāhu “nantakam kappāṭo jiṇṇavasanaṃ tu paṭaccara”nti natthi dasāsaṅkhāto anto koṭi yesanti hi nantakāni, na-saddassa tu anādesa anantakānītipi yujjati.

Saṅketakovidānaṃ pana ācariyānaṃ tathā avuttattā vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.
“Sanantakānī”tipi pāṭho, nantakena saha saṃsibbitāni paṃsukūlāni cīvarānīti attho.
Saṅghāṭinti tiṇṇaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ. Tīṇipi hi cīvarāni saṅghaṭitattā
“saṅghāṭī”ti vuccanti. Mahagghaṃ cīvaraṃ, bahūni vā cīvarāni labhitvā tāni
vissajjetvā tadaññassa gahaṇampi mahicchatādinaye aṭṭhatvā yathāsāruppanaye eva
ṭhitattā na santosavirodhīti āha “tesaṃ...pe... dhārentopi santuṭṭhova hotī”ti.
Yathāsāruppanayena yathāladdhaṃ vissajjetvā tadaññagahaṇampi na tāva
santosavirodhī, pageva anaññagahaṇena yathāladdhasseva yathāsāruppaṃ
paribhogeti sambhāvitassa atthassa dassanattāñhettha api-saddaggahaṇaṃ, evaṃ
sesapaccayesupi yathābalayathāsāruppaniddesesu api-saddaggahaṇe adhippāyo
veditabbo.

Pakativiruddhanti sabhāveneva asappāyaṃ. Samaṇadhammakaraṇasīsena
sappāyapaccayapariyesanaṃ, paribhuñjanañca visesato yuttataranti atthantaraṃ
viññāpetuṃ “yāpentopī”ti avatvā “samaṇadhammaṃ karontopī”ti vuttaṃ.
Missakāhāraṇti taṇḍulamuggādīhi nānāvidhapubbaṇṇāparaṇṇehi missetvā kataṃ
āhāraṃ.

Aññampi senāsane yathāsāruppasantosaṃ dassento āha “yo hī”tiādi. Paṭhame hi
naye yathāladdhassa vissajjanena, dutiye pana yathāpattassa asampaṭicchana
yathāsāruppasantoso vuttoti ayametesam viseso. Hi-saddo cettha pakkhantarajotako.
Majjhimāgamaṭṭhakathāyaṃ pana pi-saddo dissati. “Uttamasenāsanaṃ nāma
pamādaṭṭhāna”nti vatvā tabbhāvameva dassetuṃ “tattha nisinnassā”tiādi vuttaṃ.
Niddābhībhūtassāti thinamiddokkamaṇena cittacetāsikagelaññabhāvato
bhavaṅgasantatisaṅkhātāya niddāya abhibhūtassa, niddāyantassāti attho.
Paṭibujjhatoti tathārūpena ārammaṇantarena paṭibujjhantassa paṭibujjhanahetu
kāmaṇitakkā pātubhavantīti vuttaṃ hoti. “Paṭibujjhanato”tipi hi katthaci pāṭho
dissati. Ayampīti paṭhamanayaṃ upādāya vuttaṃ.

Tesaṃ ābhatenāti tehi therādīhi ābhatena, tesaṃ vā yena kenaci santakenāti
ajjhāharitvā sambandho. Muttaharītakanti gomuttaparibhāvitam, pūtibhāvena vā
mocitam chaḍḍitam harītakam, idāni pana potthakesu “gomuttaharītaka”nti pāṭho,
so na porāṇapāṭho tabbaṇṇanāya viruddhattā. Catumadhuranti majjhimāgamavare
mahādhammasamādānasutte vuttaṃ dadhimadhusappipphāṇitasāṅkhātam
catumadhuraṃ, ekasmiñca bhājane catumadhuraṃ ṭhapetvā tesu yadicchasi, taṃ
gaṇhāhi bhanteti attho. “Sacassā”tiādinā tadubhayassa rogavūpasamanabhāvaṃ
dasseti. Buddhādīhi vaṇṇitanti “pūtimuttābhesajjaṃ nissāya pabbajjā”tiādinā
sammāsambuddhādīhi pasattham. Appicchatāvisiṭṭhāya santuṭṭhiyā niyojanato
paramena ukkaṃsagatena santosena santussatīti paramasantuṭṭho.

Kāmañca santosappabhedā yathāvuttatopi adhikatarā cīvare vīsati santosā,
piṇḍapāte pannarasa, senāsane ca pannarasa, gilānapaccaye vīsati, idha pana
saṅkhepena dvādasavidhoyeva santoso vutto. Tadadhikatarappabhedo pana
caturaṅguttare mahāariyavaṃsasuttaṭṭhakathāya gahetabbo. Tenāha “iminā
panā”tiādi. Evaṃ “idha mahārāja bhikkhu santuṭṭho hotī”ti ettha
puggalādhiṭṭhānaniddiṭṭhena santuṭṭhapadeneva santosappabhedam dassetvā idāni
“kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātenā”tiādi desanānurūpaṃ
tena santosena santuṭṭhassa anucchavikaṃ paccayappabhedam, tassa ca
kāyakucchiparihāriyabhāvaṃ vibhāvento evamāhāti ayamettha sambandho.
Kāmañcassa cīvarapiṇḍapāteheva yathākkamaṃ kāyakucchiparihāriyehi santuṭṭhatā

pāliyaṃ vuttā, tathāpi sesaparikkhāracatukkena ca vinā vicaraṇamayuttaṃ, sabbattha ca kāyakucchiparihāriyatā laddhabbāti aṭṭhakathāyaṃ ayaṃ vinicchayo vuttoti daṭṭhabbaṃ. Dantakaṭṭhacchedanavāsīti lakkhaṇamattaṃ tadaññakiccassāpi tāya sādhetabbattā, tena vakkhati “mañcapīṭhānaṃ aṅgapādacīvarakuṭidaṇḍakasajjanakāle cā”tiādi. Vuttampi cetāṃ porāṇaṭṭhakathāsu “na hetāṃ katthacipi pāliyamāgata”nti.

Bandhananti kāyabandhanaṃ. Parissāvanena parissāvanañca, tena sahāti vā attho. Yutto kammaṭṭhānabhāvanāsaṅkhāto yogo yassa, tasmīṃ vā yogo yuttoti yuttayogo, tassa.

Kāyaṃ pariharanti posenti, kāyassa vā parihāro posanamattaṃ payojanametehīti kāyaparihāriyā ka-kārassa ya-kāraṃ katvā. Posanañcetta vaḍḍhanaṃ, bharaṇaṃ vā, tathā kucchiparihāriyāpi veditabbā. Bahiddhāva kāyassa upakārakabhāvena kāyaparihāriyatā, ajjhoharaṇavasena sarīraṭṭhitiyā upakārakabhāvena kucchiparihāriyatāti ayametesāṃ viseso. Tenāha “ticīvaraṃ tāvā”tiādi. “Pariharatī”ti etassa posetīti atthavacanāṃ. Itīti nidassane nipāto, evaṃ vuttanayena kāyaparihāriyaṃ hotīti kāraṇajotane vā, tasmā posanato kāyaparihāriyaṃ hotīti. Evamuparipi. Cīvarakaṇṇenāti cīvarapariyante.

Kuṭiparibhaṇḍakaraṇakāleti kuṭiyā samantato vilimpane sammatṭhakaraṇakāle.

Aṅgaṃ nāma mañcapīṭhānaṃ pādūpari ṭhapito padhānasambhāraviseso. Yattha padarasañcinanapiṭṭhiapassayanādīni karonti, yo “aṭṭanī”tipi vuccati.

Madhuddumapupphaṃ madhukaṃ nāma, makkhikāmadhūhi katapūvaṃ vā. Parikkhāramattā parikkhārapamāṇaṃ. Seyyaṃ pavasantassāti paccattharaṇakuñcikānaṃ tādise kāle paribhuttabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha “tatraṭṭhakaṃ paccattharaṇa”nti. Attano santakabhāvena paccattharaṇadhiṭṭhānena adhiṭṭhahitvā tattheva senāsane tiṭṭhanakañhi “tatraṭṭhaka”nti vuccati. Vikappanavacanato pana tesamaññatarassa navamatā, yathāvuttapaṭipāṭiyā cettha navamabhāvo, na tu tesāṃ tathāpatiniyatabhāvena. Kasmāti ce? Tathāyeva tesamadhāraṇato. Esa nayo dasamādīsūpi. Telaṃ paṭisāmetvā haritā veḷunāḷiādikā telanāḷi. Nanu santuṭṭhapuggaladassane santuṭṭhova aṭṭhaparikkhāriko dassetabboti anuyoge yathārahaṃ tesampi santuṭṭhabhāvaṃ dassento “etesu cā”tiādimāha. Mahanto parikkhārasaṅkhāto bhāro etesanti mahābhārā, ayaṃ adhunā pāṭho, ācariyadhammapālattherena pana “mahāgajā”ti pāṭhassa diṭṭhattā “dupposabhāvena mahāgajā viyāti mahāgajā”ti vuttaṃ, na te ettakehi parikkhārehi “mahicchā, asantuṭṭhā, dubbharā, bāhullavuttino”ti ca vattabbāti adhippāyo. Yadi itarepi santuṭṭhā appicchatādisabhāvā, kimetesampi vasena ayaṃ desanā icchitāti codanaṃ sodhetuṃ “bhagavā panā”tiādi vuttaṃ. Aṭṭhaparikkhārikassa vasena imissā desanāya icchitabhāvo kathaṃ viññāyatīti anuyogampi apaneti “so hī”tiādinā, tasseva tathā pakkantabhāvena “kāyaparihārikena cīvarenā”tiādi pāliyā योगyato tassa vasena icchitabhāvo viññāyatīti vuttaṃ hoti. Vacanīyassa hetubhāvadassanena hi vācakassāpi hetubhāvo dassitoti. Evañca katvā “iti imassā”tiādi laddhaguṇavacanampi upapannaṃ hoti. Sallahukā vutti jīvikā yassāti sallahukavutti, tassa bhāvo sallahukavuttitā, taṃ. Kāyapārihāriyenāti bhāvappadhānaniddeso, bhāvalopaniddeso vāti dasseti “kāyaṃ pariharaṇamattakenā”ti iminā, kāyaposanappamāṇenāti attho. Tathā kucchiparihāriyenāti etthāpi. Vuttanayena cettha dvidhā vacanattho, ṭīkāyaṃ pana paṭhamassa vacanatthassa heṭṭhā vuttattā

dutiyova idha vuttoti daṭṭhabbam. Mamāyanataṇhāya āsaṅgo. Pariggahataṇhāya bandho. Jiyāmuttoti dhanujiyāya mutto. Yūthāti hatthigaṇato. Tidhā pabhinnamado madahatthī. Vanapabbhāranti vane pabbhāram.

Catūsu disāsu sukhavihāritāya sukhavihāraṭṭhānabhūtā, “ekam disam pharivā”tiadinā vā nayena brahmavihārabhāvanāpharaṇaṭṭhānabhūtā catasso disā etassāti catuddiso, so eva cātuddiso, catasso vā disā catuddisam, vuttanayena tamassāti cātuddiso yathā “saddho”ti. Tāsveva disāsu katthacipi satte vā saṅkhāre vā bhayena na paṭihanati, sayam vā tehi na paṭihaññateti appaṭigho. Santussamānoti sakena, santena vā, samameva vā tussanako. Itarītareṇāti yena kenaci paccayena, uccāvacena vā. Paricca sayanti pavattanti kāyacittāni, tāni vā parisayanti abhibhavantīti parissayā, sīhabyagghādayo bāhirā, kāmacchandādayo ca ajjhātikā kāyacittupaddavā, upayogatthe cetam sāmivacanam. Sahitāti adhvāsānakhantiyā, vīriyādidhammehi ca yathāraham khantā, gahantā cāti attho. Thaddhabhāvakarabhayābhāvena achambhī. Eko careti asahāyo ekākī hutvā caritum viharitum sakkuṇeyya. Samatthane hi eyya-saddo yathā “ko imam vijaṭṭhe jaṭa”nti khaggavisāṇakappatāya ekavihārīti dasseti “khaggavisāṇakappo”ti iminā. Saṇṭhānena khaggasadisam ekameva matthake utṭhitam visāṇam yassāti khaggo; khaggasaddena taṃsadisavisāṇassa gahitattā, mahimsappamāṇo migaviseso, yo loke “palāsādo, gaṇṭhako”ti ca vuccati, tassa visāṇena ekibhāvena sadisoti attho. Apica ekavihārīti khaggavisāṇakappoti dassetumpi evam vuttam. Vitthāro panassā attho khaggavisāṇasuttavaṇṇanāyam, cūḷaniddese ca vuttanayena veditabbo.

Evam vaṇṇitanti khaggavisāṇasutte bhagavatā tathā desanāya vivaritam, thomitam vā. Khaggassa nāma migassa visāṇena kappo sadiso tathā. Kappa-saddo hettha “satthukappena vata bho kira sāvakena saddhim mantayamānā”tiādīsu viya paṭibhāge vattati, tassa bhāvo khaggavisāṇakappatā, tam so āpajjati sambandho.

Vātābhighātādīhi siyā sakuṇo chinnapakkho, asaṇṇātapakkho vā, idha pana ḍetum samattho sapakkhikova adhippetoti visesadassanattam pāḷiyam “pakkhī sakuṇo”ti vuttam, na tu “ākāse antalikkhe caṅkamatī”tiādīsu viya pariyāyamattadassanattanti āha “pakkhayutto sakuṇo”ti. Uppatati uddham patati gacchati, pakkhandati attho. Vidhūnantāti vibhindantā, vicālentā vā. Ajjatanāyāti ajjabhāvatthāya. Tathā svātanāyāti etthāpi. Attano pattam eva bhāro yassāti sapattabhāro. Mamāyanataṇhābhāvena nissaṅgo. Pariggahataṇhābhāvena nirapekkho. Yena kāmanti yattha attano ruci, tattha. Bhāvanapumsakam vā etam. Yena yathā pavatto kāmoti hi yenakāmo, tam, yathākāmanti attho.

Nīvaraṇappahānakathāvaṇṇanā

216. Pubbe vuttasseva atthacatukkassa puna sampiṇḍetvā kathanam kimatthanti adhippāyena anuyogam uddharitvā sodheti “so...pe... kim dasseti”tiadinā. Paccayasampattinti sambhārapāripūrim. Ime cattāroti sīlasamvaro indriyasamvaro sampajañṇam santosoti pubbe vuttā cattāro ārañṇikassa sambhārā. Na ijjhatīti na sampajjati na saphalo bhavati. Na kevalam anijjhanamattam, atha kho ayampi dosoti dasseti “tiracchānagatehi vā”tiadinā. Vattabbatam āpajjati “asukassa bhikkhuno araṇṇe tiracchānagatānam viya, vanacarakānam viya ca nivāsanamattameva, na pana araṇṇāvāsānucchavikā kaci sammāpaṭipatti atthī”ti apavādasena vacanīyabhāvamāpajjati, imassatthassa pana dassanena virujjhanato saddhim-saddo na porāṇoti daṭṭhabbam. Atha vā ārañṇakehi tiracchānagatehi,

vanacaravisabhāgajanehi vā saddhiṃ vipaṭṭipattivasena vasaṇīyabhāvaṃ āpajjati.
 “Na bhikkhave paṇidhāya araṇṇe vatthabbaṃ, yo vaseyya, āpatti dukkaṭassā”tiādīsu
 viya hi vatthabba-saddo vasitabbapariyāyo. Tathā hi vibhaṅgaṭṭhakathāyampi vuttaṃ
 “evarūpassa hi araṇṇavāso kāḷamakkātaacchataracchadīpimigānaṃ aṭavivāsaṃdiso
 hotī”ti adhivatthāti adhivasantā. Paṭhamam bheravasaddam sāventi. Tāvata
 apalāyantassa hatthehipi sīsam paharitvā palāpanākāram karontīti
 ācariyasāriputtattherena kathitam. Evaṃ byatirekato paccayasampattiya
 dassitabhāvaṃ pakāsetvā idāni anvayatopi pakāsetum “yassa panete”tiādi vuttaṃ.
 Katham ijjhatīti āha “so hī”tiādi. Kāḷako tilakoti vaṇṇavikārāpanarogavasena aṇṇattha
 pariyaṃvacanaṃ. Vuttañhi -

“Dunnāmakañca arisaṃ, chaddiko vamaṭhūrito;
 Davathu paritāpotha, tilako tilakāḷako”ti.

Tilasaṇṭhānaṃ viya jāyatīti hi tilako, kāḷo hutvā jāyatīti kāḷako. Idha pana
 paṇṇattivītikamasāṅkhātā thullavajjam kāḷakasadisattā kāḷakam,
 micchāvītikamasāṅkhātā aṇumattavajjam tilakasadisattā tilakanti ayaṃ viseso.
 Tanti tathā uppāditaṃ pītiṃ. Vigatabhāvena upaṭṭhānato khayavayavasena
 sammasanaṃ. Khīyanaṭṭhena hi khayova vigato, viparīto vā hutvā ayanatṭhena
 vayotipi vuccati. Ariyabhūmi nāma lokuttarabhūmi. Itīti ariyabhūmiokkamanato,
 devatānaṃ vaṇṇabhaṇanato vā, tattha tattha devatānaṃ vacanaṃ sutvā tassa yaso
 patthaṭoti vuttaṃ hoti, evaṇca katvā heṭṭhā vuttaṃ ayasapattharaṇampi
 devatānamārocanavasenaṭi gahetabbaṃ.

Vivitta-saddo janaviveketi āha “suñña”nti. Taṃ pana janasaddanigghosābhāvena
 veditabbaṃ saddakaṇṭakattā jhānassāti dassetum “appasaddam appanigghosanti
 attho”ti vuttaṃ. Janakaggahaṇeneva hi idha jaṇṇam gahitaṃ. Tathā hi vuttaṃ
 vibhaṅge “yadeva taṃ appanigghosaṃ, tadeva taṃ vijanavāta”nti. Appasaddanti ca
 pakatisaddābhāvamāha. Appanigghosanti nagaranigghosādisaddābhāvaṃ. Īdisesu hi
 byañjanaṃ sāvasesaṃ viya, attho pana niravasesoti aṭṭhakathāsu vuttaṃ.
 Majjhimāgamaṭṭhakathāvaṇṇanāyaṃ pana ācariyadhammapālatthero evamāha
 “appasaddassa parittapariyāyaṃ manasi katvā vuttaṃ ‘byañjanaṃ sāvasesaṃ
 siyā’ti. Tenāha ‘na hi tassā’tiādi. Appasaddo panettha abhāvatthotipi sakkā viññātum
 ‘appābādhatañca sañjānāmī’tiādīsu viyā”ti. Tamatthaṃ vibhaṅgapāḷiyā saṃsandanto
 “etadevā”tiādimāha. Etadevāti ca mayā saṃvaṇṇiyamānaṃ nissaddataṃ evāti
 attho. Santikepīti gāmaḍīnaṃ samīpepi edisaṃ vivittaṃ nāma, pageva dūreti attho.
 Anākiṇṇanti asaṅkiṇṇam asambādhamaṃ. Yassa senāsanassa samantā gāvutampi
 aḍḍhayaṇaṇampi pabbatagahanaṃ vanagahanaṃ nadīgahanaṃ hoti, na koci avelāya
 upasaṅkhamitum sakkoti, idaṃ santikepi anākiṇṇam nāma. Setīti sayati. Āsatīti
 nisīdati. “Etthā”ti iminā sena-saddassa, āsana-saddassa ca adhikaraṇatthabhāvaṃ
 dasseti, ca-saddena ca tadubhayapadassa catthasamāsabhāvaṃ. “Tenāhā”tiādinā
 vibhaṅgapāḷimeva āharati.

Idāni tassāyevatthaṃ senāsanappabhedadassanavasena vibhāvetum “apicā”tiādi
 vuttaṃ. Vibhaṅgapāḷiyaṃ nidassananayena sarūpato dassitasenāsanasseva hi ayaṃ
 vibhāgo. Tattha vihāro pākāraparicchinno sakalo āvāso. Aḍḍhayogo dīghapāsādo,
 “garuḷasaṇṭhānapāsādo”tipi vadanti. Pāsādo caturassapāsādo. Hammiyaṃ
 muṇḍacchadanapāsādo. Aṭṭo paṭirājūnaṃ paṭibāhanayoggo catupaṇcabhūmako
 patissayaviseso. Māḷo ekakūṭasaṅgahito anekakoṇavanto patissayaviseso. Aparo

Vinayaṭṭhakathāsūpi hi tathāva attho vuttoti. Abhidhamme pana “araññanti nikkhamitvā bahi indakhīlā sabbametaṃ arañña”nti āgataṃ. Vinayasuttantā hi ubhopi pariyāyadesanā nāma, abhidhammo pana nipariyāyadesanā, tasmā yaṃ na gāmapadesantogadhaṃ, taṃ araññanti nipariyāyena dassetuṃ tathā vuttaṃ. Indakhīlā bahi nikkhamitvā yaṃ ṭhānaṃ pavattaṃ, sabbametaṃ araññaṃ nāmāti cettha attho. Āraññakaṃ nāma...pe... pacchimanti idaṃ pana suttantanayena āraññakasikkhāpade āraññikaṃ bhikkhuṃ sandhāya vuttaṃ imassa bhikkhuno anurūpaṃ, tasmā visuddhimagge dhutaṅganiddese yaṃ tassa lakkhaṇaṃ vuttaṃ, taṃ yuttameva, ato tattha vuttanayena gahetabbanti adhippāyo.

Sandacchāyanti sītacchāyaṃ. Tenāha “tattha hī”tiādi. Rukkhamūlanti rukkhasamīpaṃ. Vuttañhetuṃ “yāvata majjhanhike kāle samantā chāyā pharati, nivāte paṇṇāni nipatanti, ettāvata rukkhamūla”nti. Pabbatanti suddhapāsāṇasuddhapaṃsuubhayamissakavasena tividhopi pabbato adhippeto, na silāmayo eva. Sela-saddo pana avisesato pabbatapariyāyoti katvā evaṃ vuttaṃ. “Tattha hī”tiādinā tadubhayassa anurūpaṃ dasseti. Disāsu khāyamānāsūti dasasu disāsu abhimukhībhāvena dissamānāsu. Tathārūpenapi kāraṇena siyā cittassa ekaggatāti etaṃ vuttaṃ, sabbadisāhi āgatena vātena bījīyamānabhāva hetudassanattanti keci. Kaṃ vuccati udakaṃ pipāsavinodanassa kārakattā. “Yaṃ nadītumbantipi nadīkuñjantipi vadanti, taṃ kandaranti apabbatapadesepi vidugganadīnivattanapadesaṃ kandaranti dasseti”ti ācariyānandatthero, teneva viññāyati “nadītumbanadīkuñjasaddā nadīnivattanapadesavācakā”ti. Nadīnivattanapadeso ca nāma nadiyā nikkhamanaudakena puna nivattitvā gato viduggapadeso. “Apabbatapadesepi”ti vadanto pana aṭṭhakathāyaṃ nidassanamattena paṭṭhamam pabbatapadesanti vuttaṃ, yathāvutto pana nadīpadesopi kandaro evāti dasseti.

“Tattha hī”tiādināpi nidassanamatteneva tassānurūpabhāvamāha. Ussāpetvāti puñjaṃ katvā. “Dvinnaṃ pabbatānampi āsannatare ṭhitānaṃ ovarakādisadisam vivaraṃ hoti, ekasmiṃyeva pana pabbate umaṅgasadisā”nti vadanti ācariyā. Ekasmiṃyeva hi umaṅgasadisam antoleṇaṃ hoti upari paṭicchannattā, na dvīsu tathā appaṭicchannattā, tasmā “umaṅgasadisā”nti idaṃ “ekasmiṃ yevā”ti iminā sambandhanīyaṃ. “Mahāvivara”nti idaṃ pana ubhayehipi. Umaṅgasadisanti ca “suduṅgāsadisā”nti ācariyena vuttaṃ. Suduṅgāti hi bhūmigharassetam adhivacanaṃ, “taṃ gahetvā suduṅgāya ravantaṃ yakkhinī khiṇi”tiādisu viya. Manussānaṃ anupacāraṭṭhānanti pakatisaṅcāravasena manussehi na sañcaritabbatṭhānaṃ. Kassanavappanādivasena hi pakatisaṅcārapaṭikkhepo idhādhippeto. Tenāha “yattha na kasanti na vapanti”ti. Ādisaddena pana “vanapatthanti vanasaṅṭhānametaṃ senāsanānaṃ adhivacanaṃ, vanapatthanti bhīsanakānametaṃ, vanapatthanti salomahaṃsānametaṃ, vanapatthanti pariyantānametaṃ, vanapatthanti na manussūpacārānametaṃ senāsanānaṃ adhivacana”nti imaṃ vibhaṅgapāḷisesaṃ saṅgaṇhāti. Patthoti hi pabbatassa samānabhūmi, yo “sānū”tipi vuccati, tassadisattā pana manussānamasañcaraṇabhūtaṃ vanaṃ, tasmā patthasadisam vanaṃ vanapatthoti visesanaparanipāto daṭṭhabbo. Sabbesaṃ sabbāsu disāsu abhimukho okāso abbhokāsoti āha “acchanna”nti, kenaci chadanena antamaso rukkhasākhāyapi na chādītanti attho. Daṇḍakānaṃ upari cīvaraṃ chādetvā katā cīvarakuṭi. Nikkaḍḍhitvāti nīharitvā. Antopabbhāraleṇasadiso palālarāsiyeva adhippeto, itarathā tiṇapaṇṇasanthārasaṅgopi siyāti vuttaṃ “pabbhāraleṇasadise ālaye”ti,

pabbhārasadise, leṇasadise vāti attho. Gacchagumbādīnampīti pi-saddena purimanayaṃ sampiṇḍeti.

Piṇḍapātassa pariyesanāṃ piṇḍapāto uttarapadalopena, tato paṭikkanto piṇḍapātapāṭikkantoti āha “piṇḍapātapariyesanato paṭikkanto”ti. Pallaṅkanti ettha pari-saddo “samantato”ti etasmiṃ atthe, tasmā parisamantato añkanaṃ āsanaṃ pallaṅko ra-kārassa la-kāraṃ, dvibhāvañca katvā yathā “palibuddho”ti, samantabhāvo ca vāmoruṃ, dakkhiṇoruñca samaṃ ṭhapetvā ubhinnaṃ pādānaṃ aññamaññasambandhanakaraṇaṃ. Tenāha “samantato ūrubaddhāsana”nti. Ūrūnaṃ bandhanavasena nisajjāva idha pallaṅko, na āharimehi vālehi katoti vuttaṃ hoti. Ābhujitvāti ca yathā pallaṅkavasena nisajjā hoti, tathā ubho pāde ābhugge samiñjite katvā, taṃ pana ubhinnaṃ pādānaṃ tathābandhatākaraṇamevāti āha “bandhitvā”ti. Ujūṃ kāyanti ettha kāya-saddo uparimakāyavisayo heṭṭhimakāyassa anujukaṃ ṭhapanassa nisajjāvacaṇeneva viññāpitattāti vuttaṃ “uparimaṃ sarīraṃ ujūṃ ṭhapetvā”ti. Taṃ pana uparimakāyassa ujukaṃ ṭhapanāṃ sarūpato dasseti “aṭṭhārasā”tiādīnā, aṭṭhārasannaṃ piṭṭhikaṇṭakaṭṭhikānaṃ koṭiyā koṭiṃ paṭipādanameva tathā ṭhapananti adhippāyo.

Idāni tathā ṭhapanassa payojanaṃ dassento “evañhī”tiādīmāha. Tattha evanti tathā ṭhapanē sati, iminā vā tathāṭhapanahetunā. Na paṇamantīti na onamanti. “Athassā”tiādi pana paramparapayojanadassanaṃ. Athāti evaṃ anonamane. Vedanāti piṭṭhigilānādivedanā. Na paripatatīti na vigacchati vīthiṃ na vilaṅgheti. Tato eva pubbenāparaṃ visesappattiyā kammaṭṭhānaṃ vuddhiṃ phātiṃ vepullaṃ upagacchati. Parisaddo cettha abhisaddapariyāyo abhimukhatthoti vuttaṃ “kammaṭṭhānābhimukha”nti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purakkhatvāti attho. Parisaddassa samīpatthataṃ dasseti “mukhasamīpe vā katvā”ti iminā, mukhasa samīpe viya citte nibaddhaṃ upaṭṭhāpanavasena katvāti vuttaṃ hoti. Parisaddassa samīpatthataṃ vibhaṅgapāliyā sādhetuṃ “tenevā”tiādi vuttaṃ. Nāsikaggeti nāsapuṭagge. Mukhanimittaṃ nāma uttarotṭhassa vemajjhappadeso, yattha nāsikavāto paṭihaññati.

Ettha ca yathā “vivittaṃ senāsaṇaṃ bhajati”tiādīnā bhāvanānurūpaṃ senāsaṇaṃ dassitaṃ, evaṃ “nisīdati”ti iminā alīnānuddhaccapakkhiko santo iriyāpatho dassito, “pallaṅkaṃ ābhujitvā”ti iminā nisajjāya daḥhabhāvo, “parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā”ti iminā ārammaṇapariggahaṇūpāyoti. Pari-saddo pariggahaṭṭho “pariṇāyikā”tiādīsu viya. Mukha-saddo niyyānaṭṭho “suññatavimokkhamukha”ntiādīsu viya. Paṭipakkhato nikkhamanameva hi niyyānaṃ. Asammosanabhāvo upaṭṭhānaṭṭho. Tatrāti paṭisambhidānaye. Pariggahitaniyyānanti sabbathā gahitāsammosatāya pariggahitaṃ, pariccattasammosapaṭipakkhatāya ca niyyānaṃ satim katvā, paramaṃ satinepakkhaṃ upaṭṭhapetvāti vuttaṃ hoti. Ayaṃ ācariyadhammapālattherassa, ācariyasāriputtattherassa ca mati. Atha vā “kāyādīsu suṭṭhupavattiyā pariggahitaṃ, tato eva ca niyyānabhāvayuttaṃ, kāyādipariggahaṇaṇāṇasampayuttatāya vā pariggahitaṃ, tatoyeva ca niyyānabhūtaṃ upaṭṭhānaṃ katvāti attho”ti ayaṃ ācariyānandattherassa mati.

217. Abhijjhāyati gijjhati abhikaṅkhati etāyāti abhijjhā, kāmacchandanaīvaraṇaṃ. Luccanaṭṭhenāti bhijjanaṭṭhena, khaṇe khaṇe bhijjanaṭṭhenāti atthoti ācariyadhammapālattherena, aṅguttaraṭṭhikākarena ca ācariyasāriputtattherena vuttaṃ. Suttasu ca dissati “luccatīti kho bhikkhu lokoti vuccati. Kiñca luccati? Cakkhu kho bhikkhu luccati, rūpā luccanti, cakkhuviññāṇaṃ luccatī”tiādi.

abhidhammaṭṭhakathāyaṃ, pana idha ca adhunā potthake
 “luccanapaluccanaṭṭhenā”ti likhitaṃ. Tattha luccanameva paluccanapariyāyena
 visesetvā vuttaṃ. Lucasaddo hi apekkhanādiatthopi bhavati “oloketi”tiādīsu,
 bhijjanapabhijjanaṭṭhenāti attho. Vaṃsatthapakāsiniyaṃ pana vuttaṃ
 “khaṇabhaṅgavasena luccanasabhāvato, cutibhaṅgavasena ca paluccanasabhāvato
 loko nāmā”ti keci pana “bhijjanauppajjanaṭṭhenā”ti atthaṃ vadanti.
 Āhaccabhāsītavacanatthena virujjhanato, lucasaddassa ca anuppādavācakattā
 ayuttamevetam. Apica ācariyehipi “luccanapaluccanaṭṭhenā”ti pāṭhameva ulliṅgetvā
 tathā attho vutto siyā, pacchā pana paramparābhatavasena pamādalekhattā tattha
 tattha na diṭṭhoti daṭṭhabbaṃ, na luccati na paluccatīti yo gahitopi tathā na hoti,
 sveva loko, aniccānupassanāya vā luccati bhijjati vinassatīti gahetabbova lokoti
 taṃgahaṇarahitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā, dukkhasaccaṃ vā lokoti vuttaṃ
 “pañcupādānakkhandhā loko”ti. Evaṃ tattha tattha vacanatopi yathāvutto kesañci
 attho na yuttoti.

Tasmāti pañcupādānakkhandhānameva lokabhāvato. Vikkhambhanavasenāti ettha
 vikkhambhanaṃ tadaṅgappahānavaseneva anuppādanaṃ appavattanaṃ, na pana
 vikkhambhanappahānavasena paṭipakkhānaṃ suṭṭhupahīnaṃ. “Pahīnattā”ti hi
 tathāpahīnasadisataṃ eva sandhāya vuttaṃ. Kasmāti ce? Jhānassa anadhigatattā.
 Evaṃ pana pubbhāgabhāvanāya tathā pahānatoyevetaṃ cittaṃ vigatābhijjhaṃ
 nāma, na tu cakkhuviññāṇamiva sabhāvato abhijjhāvirahitattāti dassetuṃ “na
 cakkhuviññāṇasadisenā”ti vuttaṃ. Yathā tanti ettha tanti nipātamattaṃ, taṃ cittaṃ
 vā. Adhunā muñcanassa, anāgate ca puna anādānassa karaṇaṃ parisodhanaṃ
 nāmāti vuttaṃ hoti. Yathā ca imassa cittassa pubbhāgabhāvanāya parisodhitattā
 vigatābhijjhatā, evaṃ abyāpannatā, vigatathinamiddhatā, anuddhatatā,
 nibbicikicchatā ca veditabbāti nidassento “byāpādapadosaṃ pahāyātiādīsipi eseva
 nayo”ti āha. Pūtikummāsādayoti ābhidosikayavakummāsādayo. Purimapakatinti
 parisuddhapaṇḍarasabhāvaṃ, iminā vikāramāpajjatīti atthaṃ dasseti. Vikārāpattiyāti
 purimapakativijahanasaṅkhātēna vikāramāpajjanena. “Ubhaya”ntiādīnā
 tulyatthasamāsabhāvamāha. “Yā tasmim samaye cittassa akallatā”tiādīnā thinassa,
 “yā tasmim samaye kāyassa akallatā”tiādīnā ca middhassa abhidhamme niddiṭṭhattā
 “thinam cittagelaññaṃ, middham cetasiagelañña”nti vuttaṃ. Satipi hi
 thinamiddhassa aññaṃaññaṃ avippayoge cittakāyalahutādīnaṃ viya
 cittacetasikānaṃ yathākkamaṃ taṃtaṃvisesassa yā tesam akallatādīnaṃ
 visesapaccayatā, ayametesam sabhāvoti daṭṭhabbaṃ. Diṭṭhāloko nāma passito rattim
 candālokaḍipālokaḍīkālādi, divā ca sūriyālokaḍī. Rattimpi divāpi tassa
 sañjānanaamatthā saññā ālokasaññā, tassā ca vigatanīvaraṇāya parisuddhāya
 atthitā idha adhippetā. Atisayatthavisiṭṭhassa hi atthiatthassa avabodhako
 ayamīkaroṭi dassento “rattimpī”tiādīmāha, vigatathinamiddhabhāvassa kāraṇattā
 cetam vuttaṃ. Suttasu pākaṭovāyamattho.

Saratīti sato, sampajānātīti sampajānoti evaṃ puggalaniddesoti dasseti “satiyā ca
 ñāṇena ca samannāgato”ti iminā. Santesupi aññesu vīriyasamādhiādīsū kasmā
 idameva ubhayaṃ vuttaṃ, vigatābhijjhādīsū vā idaṃ ubhayaṃ avatvā kasmā idheva
 vuttanti anuyogamapanetuṃ “idaṃ ubhaya”ntiādi vuttaṃ, puggalādhiṭṭhānena
 niddiṭṭhasatisampajāññaṃsaṅkhātāṃ idaṃ ubhayanti attho. Atikkamitvā ṭhitoti ta-
 saddassa atītatthataṃ āha, pubbhāgabhāvanāya pajahanameva ca atikkamanaṃ.
 “Kathaṃ idaṃ kathaṃ ida”nti pavattatīti kathaṃkathā, vicikicchā, sā etassa atthīti
 kathaṃkathī, na kathaṃkathī akathaṃkathī, nibbicikicchoti vacanattho, atthamattaṃ

pana dassetum “katham idam katham ida’nti evam nappavattatīti akathamkathī”ti vuttam. “Kusalesu dhammesū”ti idam “akathamkathī”ti iminā sambajjhitaḥbanti āha “na vicikicchati, na kaṅkhatīti attho”ti. Vacanatthalakkhaṇāḍibhedatoti ettha ādisaddena paccayapahānapahāyākādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Tepi hi pabhedato vattabbāti.

218. Vaḍḍhiyā gahitaṃ dhanam iṇam nāmāti vuttam “vaḍḍhiyā dhanam gahetvā”ti. Vigato anto byanto, so yassāti byantī. Tenāha “vigatanta”nti, virahitadātabbainapariyantam kareyyāti cetassa attho. Tesanti vaḍḍhiyā gahitānam iṇadhanānam. Pariyanto nāma taduttari dātabbainaseso. Natthi iṇamassāti aṇaṇo. Tassa bhāvo āṇaṇam. Tameva nidānam āṇaṇyanidānam, āṇaṇyahetu āṇaṇyakāraṇāti attho. Āṇaṇyameva hi nidānam kāraṇamassāti vā āṇaṇyanidānam, “pāmojjaṃ somanassa”nti imehi sambandho. “Iṇapalibodhato muttomhī”ti balavapāmojjaṃ labhati. “Jīvikānimittampi me avasiṭṭhaṃ atthī”ti somanassaṃ adhigacchati.

219. Visabhāgavedanā nāma dukkhavedanā. Sā hi kusalavipākasantānassa virodhibhāvato sukhavedanāya visabhāgā, tassā uppattiyā karaṇabhūtāya. Kakacenevāti kakacena iva. Catuiriyāpathanti catubbidhampi iriyāpatham. Byādhito hi yathā ṭhānagamanesu asamattho, evam nisajjādīsupi. Ābādhētīti pīleti. Vātādīnam vikārabhūtā visamāvatthāyeve “ābādho”ti vuccati. Tenāha “taṃsamutṭhānena dukkhena dukkhito”ti, ābādhasamutṭhānena dukkhavedanāsaṅkhātena dukkhena dukkhito dukkhasamannāgatoti attho. Dukkavedanāya pana ābādhabhāvena ādimhi bādhatīti ābādhoti katvā ābādhasaṅkhātena mūlabyādhinā ābādhiko, aparāparam sañjātadukkhasaṅkhātena anubandhabyādhinā dukkhitoti attho gahetabbo. Evañhi sati dukkhavedanāvasena vuttassa dukkhitapadassa ābādhikapadena visesitabbatā pākāṭā hotīti ayamettha ācariyadhammapālattherena vuttanayo. Adhikaṃ mattam pamāṇam adhimattam, bālham, adhimattam gilāno dhātusaṅkhaṇena parikkhīṇasaṃroṭi adhimattagilāno. Adhimattabyādhiparetatāyāti adhimattabyādhipīṭatāya. Na rucceyyāti na rucceṭha, kammattapadañcetaṃ “bhattañcassā”ti ettha “assā”ti kattudassanato. Mattāsaddo anattakoti vuttam “balamattāti balamevā”ti, appamattakaṃ vā balaṃ balamattā. Tadubhayanti pāmojjaṃ, somanassaṃca. Labhetha pāmojjaṃ “rogato muttomhī”ti. Adhigaccheyya somanassaṃ “atthi me kāyabala”nti pāṇiyā attho.

220. Kākaṇikamattam nāma “ekaguṇjamatta”nti vadanti. “Diyaḍḍhavihimatta”nti vinayaṭṭikāyaṃ vuttam. Apica kaṇa-saddo kuṇḍake -

“Akaṇam aṭṭhaṃ suddham, sugandham taṇḍulapphalam;
Tuṇḍikīre pacitvāna, tato bhuñjanti bhojana”nti. ādisu viya;

“Kaṇo tu kuṇḍako bhavē”ti hi vuttam. Appako pana kaṇo kākaṇoti vuccati yathā “kālavaṇa”nti, tasmā kākaṇova pamāṇamassāti kākaṇikaṃ, kākaṇikameva kākaṇikamattam, khuddakakuṇḍakappamāṇamevāti attho daṭṭhabbo. Evañhi sati “rājadāyo nāma kākaṇikamattam na vaṭṭati, aḍḍhamāsagghanikaṃ maṃsaṃ detī”ti vuttena umaṅgajātakavacanena ca aviruddham hoti. Vayoti khayō bhaṅgo, tassa “bandhanā muttomhī”ti āvajjayato tadubhayaṃ hoti. Tena vuttam “labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassa”nti. Vacanāvasesaṃ sandhāya “sesaṃ

vuttanayenevā''tiādi vuttaṃ. Vuttanayenevāti ca paṭhamadutiyaṃ padesu vuttanayeneva. Sabbapadesūti tatiyādīsu tīsu koṭṭhāsesu. Ekeko hi upamāpakkho ''pada''nti vutto.

221-222. Adhīnoti āyatto, na seribhāvayutto. Tenāha ''attano ruciyā kiñci kātuṃ na labhatī''ti. Evamitarasmimpi. Yena gantukāmo, tena kāmāṃ gamo na hotīti sapāṭhasesayojanāṃ dassetuṃ ''yenā''tiādi vuttaṃ. Kāmanti cetāṃ bhāvanapuṃsakavacanaṃ, kāmena vā icchāya gamo kāmāṃ gamo niggahītāgadena. Dāsabyāti ettha bya-saddassa bhāvatthataṃ dasseti ''dāsabhāvā''ti iminā. Aparādhīnatāya attano bhujo viya sakicce esitabbo pesitabboti bhujiṣso, sayaṃvasīti nibbanaṃ. ''Bhujo nāma attano yathāsukhaṃ viniyogo, so isso icchitabbo etthāti bhujiṣso, assāmiko''ti mūlapaṇṇāsakaṭikāyaṃ vuttaṃ. Atthamattaṃ pana dassento ''attano santako''ti āha, attāva attano santako, na parassāti vuttaṃ hoti. Anudakatāya kaṃ pāṇīyaṃ tārenti etthāti kantāro, addhānasaddo ca dīghapariyāyoti vuttaṃ ''nirudakaṃ dīghamagga''nti.

223. Sesānīti byāpādādīni. Tatrāti dassane. Ayanti idāni vuccamānā sadisatā, yena iṇādīnaṃ upamābhāvo, kāmacchandādīnañca upameyyabhāvo hoti, so nesaṃ upamopameyyasambandho sadisatāti daṭṭhabbaṃ. Tehīti parehi iṇasāmikehi. Kiñci paṭibāhitunti pharusavacanādikaṃ kiñcapi paṭisedhetuṃ na sakkoti iṇaṃ dātumasakkuṇattā. Kasmāti vuttaṃ ''titikkhākāraṇa''ntiādi, iṇassa titikkhākāraṇattāti attho. Yo yamhi kāmacchandena rajjatīti yo puggalo yamhi kāmacchandassa vatthubhūte puggale kāmacchandena rajjati. Taṇhāsahagatena taṃ vatthuṃ gaṇhātīti taṇhābhūtena kāmacchandena taṃ kāmacchandassa vatthubhūtaṃ puggalaṃ ''mameta''nti gaṇhāti. Sahagatasaddo hettha tabbhāvamatto ''yāyaṃ taṇhā ponobhavikā nandīrāgasahagatā''tiādīsu viya. Tenāti kāmacchandassa vatthubhūtena puggalena. Kasmāti āha ''titikkhākāraṇa''ntiādi, kāmacchandassa titikkhākāraṇattāti attho. Titikkhāsaddo cettha rāgapadhāno akusalacittuppādo ''titikkhā''ti vutto, na tu ''khantī paramaṃ tapo titikkhā''tiādīsu viya tapabhūto adosapadhāno cittuppādo. Gharasāmikehīti gharassa sāmikabhūtehi sassusasurasāmikehi. Itthīnaṃ kāmacchando titikkhākāraṇaṃ hoti viyāti sambandho.

''Yathā panā''tiādinā sesānaṃ rogādisadisatā vuttā. Tattha pittadosakopanasena pittarogāturo. Tassa pittakopano sabbampi madhusakkarādikaṃ amadhurabhāvena sampajjatīti vuttaṃ ''tittakaṃ tittakanti uggratiyevā''ti. Tumhe upaddavethāti ṭikāyaṃ uddhaṭapāṭho, ''upaddavaṃ karoṭhā''ti nāmadhātuvasena attho, idāni pana ''tumhehi upaddutā''ti pāṭho dissati. Vibbhamatīti ito cito ca āhiṇḍati, hīnāya vā āvattati. Madhusakkarādīnaṃ rasaṃ na vindati nānubhavati na jānāti na labhati ca viyāti sambandho. Sāsanarasanti sāsanassa rasaṃ, sāsanameva vā rasaṃ.

Nakkhattaṇaṃ nakkhattaṃ. Tenāha ''aho naccaṃ, aho gīta''nti. Muttoti bandhanato pamutto. Dhammassavanassāti sotabbadhammassa.

Sīghaṃ pavattetabbakiccaṃ accāyikaṃ. Sīghattho hi atisaddo ''pāṇātipāto''tiādīsu viya. Vinaye apakataññunāti vinayakkame akusalena. Pakataṃ niṭṭhānaṃ vinicchayaṃ jānātīti pakataññū, na pakataññū tathā. So hi kappiyākaṃ yāthāvato na jānāti. Tenāha ''kismiñcīdevā''tiādi. Kappiyamaṃsepīti sūkaramaṃsādikepi. Akappiyamaṃsasaññāyāti acchamaṃsādisaññāya.

Daṇḍakasaddenāpīti sākhādaṇḍakasaddenapi. Ussaṅkitaparisaṅkitoti avasaṅkito ceva samantato saṅkito ca, ativiya saṅkito vuttaṃ hoti. Tadākāradassanaṃ

“gacchatipī”tiādi. So hi thokaṃ gacchatipi. Gacchanto pana tāya ussaṅkitaparisaṅkitatāya tattha tattha tiṭṭhatipi. Īdise kantāre gate “ko jānāti, kiṃ bhavissatī”ti nivattatipi, tasmā ca gataṭṭhānato agataṭṭhānameva bahutaraṃ hoti, tato eva ca so kicchena kasirena khemantabhūmiṃ pāpuṇāti vā, na vā pāpuṇāti. Kicchena kasirenāti pariyāyavacanaṃ, kāyikadukkhena khedanaṃ vā kiccaṃ, cetasikadukkhena pīḷanaṃ kasiraṃ. Khemantabhūminti khemabhūtaṃ bhūmiṃ antasaddassa tabbhāvattā, bhayassa khīyanaṃ vā khemo, sova anto paricchedo yassā tathā, sā eva bhūmīti khemantabhūmi, taṃ nibbhayappadesanti attho. Aṭṭhasu ṭhānesūti “tattha katamā vicikicchā? Satthari kaṅkhati vicikicchati. Dhamme. Saṅghe. Sikkhāya. Pubbante. Aparante. Pubbantāparante.

Idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu kaṅkhati vicikicchati”ti vibhaṅge vuttesu aṭṭhasu ṭhānesu. Adhimuccitvāti vinicchinitvā, saddahitvā vā. Saddhāya gaṇhitunti saddheyyavattum “idameva”nti saddahanavasena gaṇhitum, saddahitum na sakkotīti attho. Itīti tasmā vuttanayena asakkuṇanato antarāyaṃ karotīti sambandho. “Atthi nu kho, natthi nu kho”ti araṇṇaṃ pavittassa ādimhi eva sappanaṃ saṃsayo āsappanaṃ. Tato paraṃ samantato, uparūpari vā sappanaṃ parisappanaṃ. Ubhayenapi tattheva saṃsayavasena paribbhamanaṃ dasseti. Tenāha “apariyogāhana”nti, “evamida”nti samantato anogāhananti attho. Chambhitattanti araṇṇasaṇṇāya uppannaṃ chambhitabhāvaṃ hadayamaṃsacalanaṃ, utrāsanti vuttaṃ hoti. Upameyyapakkhepi yathārahamesamattho.

224. Tatrāyaṃ sadisatāti ettha pana appahīnapakkhe vuttanayānusārena sadisatā veditabbā. Yadaggena hi kāmaccchandādayo iṇādisadisā, tadaggena ca tesam pahānaṃ āṇaṇyādisadisatāti. Idaṃ pana anuttānapadatthamattaṃ - samiddhatanti aḍḍhataṃ. Pubbe paṇṇamāropitāya vaḍḍhiyā saha vattatīti savaḍḍhikaṃ. Paṇṇanti iṇadānaggahaṇe sallakkhaṇavasena likhitapaṇṇaṃ. Puna paṇṇanti iṇayācanavasena sāsanalikhitapaṇṇaṃ. Nillepatāyāti dhanasambandhābhāvena avilimpanatāya. Tathā alaggaṭāya. Pariyāyavacanaṇhetam dvayaṃ. Atha vā nillepatāyāti vuttanayena avilimpanabhāvena visesanabhūtena alaggaṭāyāti attho. Cha dhammeti asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaṇṇutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. Bhāvetvāti brūhetvā, attani vā uppādetvā. Anuppannaanuppādanauppannappahānādivibhāvanavasena mahāsatipaṭṭhānasutte savisesaṃ pāḷiyā āgatattā “mahāsatipaṭṭhāne vaṇṇayissāmā”ti vuttaṃ. “Mahāsatipaṭṭhāne”ti ca imasmiṃ dīghāgame saṅgītamāha, na majjhimāgame nikāyantarattā. Nikāyantarāgatopi hi attho ācariyehi aññattha yebhuyyena vuttoti vadanti. Esa nayo byāpādāḍḍipahānabhāgepi. Paravatthumhīti ārammaṇabhūte parasmim vatthusmim. Mamāyanābhāvena neva saṅgo. Pariggahābhāvena na baddho. Dibbānipi rūpāni passato kilesa na samudācarati, pageva mānusiyaṇīti sambhāvane api-saddo.

Anatthakaroti attano, parassa ca ahitakaro. Cha dhammeti mettānimittassa uggaho, mettābhāvanānuyogo, kammassakatā, paṭisaṅkhānabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. Tatthevāti mahāsatipaṭṭhāneyeva. Cārittasīlameva uddissa paññattasikkhāpadaṃ “ācārapaṇṇatti”ti vuttaṃ. Ādi-saddena vārittapaṇṇattisikkhāpadaṃ saṅgaṇhāti.

Pavesitoti pavesāpito. Bandhanāgāraṃ pavesāpitattā aladdhanakkhattānubhavano puriso hi “nakkhattadivase bandhanāgāraṃ pavesito puriso”ti vutto, nakkhattadivase eva vā tadanānubhavanatthaṃ tathā kato puriso evaṃ vuttotipi vaṭṭati. Aparasminti tato pacchime, aññasmiṃ vā nakkhattadivase. Okāsanti kammakāraṇākāraṇaṃ, kammakāraṇakkhaṇaṃ vā. Mahānatthakaranti diṭṭhadhammikādiatthahāpanamukhena mahato anattassa kāraṇaṃ. Cha dhammeti atibhojane nimittaggāho, iriyāpathasamparivattanatā, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme, dhammanakkhattassāti yathāvuttasotabbadhammasaṅkhātassa mahassa. Sādhūnaṃ ratijananato hi dhammopi chaṇasadisatṭhena “nakkhatta”nti vutto.

Uddhaccakukkucce mahānatthakaranti parāyattatāpādanena vuttanayena mahato anattassa kāraṇaṃ. Cha dhammeti bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, vuḍḍhasevitā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. Balassa, balena vā attanā icchitassa karaṇaṃ balakkāro, tena. Nekkhammapaṭipadanti nīvaraṇato nikkhamanapaṭipadaṃ upacārabhāvanameva, na paṭhamāṃ jhānaṃ. Ayañhi upacārabhāvanādihikāro.

Balavāti paccatthikavidhamanasamatthena balena balavā vantu-saddassa abhisayatthavisitṭhassa atthiyatthassa bodhanato. Hatthasāranti hatthagatadhanasāraṃ. Sajjāvudhoti sajjitadhanvādiāvudho, sannaddhapañcāvudhoti attho. Sūravīrasevakajanavasena saparivāro. Tanti yathāvuttaṃ purisaṃ. Balavantatāya, sajjāvudhatāya, saparivāratāya ca corā dūratova disvā palāyeyyūṃ. Anattakārikāti sammāpaṭipattiyā vibandhakaraṇato vuttanayena ahitakārikā. Cha dhammeti bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, adhimokkhabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. Yathā bāhusaccādīni uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattanti, evaṃ vicikicchāyapīti idhāpi bahussutatādayo tayopi dhammā gahitā, kalyāṇamittatā, pana sappāyakathā ca pañcannampi pahānāya saṃvattanti, tasmā tāsu tassa tassa nīvaraṇassa anucchavikasevanatā daṭṭhabbā. Tiṇaṃ viyāti tiṇaṃ bhayavasena na gaṇeti viya. Duccaritakantāraṃ nittharivāti duccaritacaraṇūpāyabhūtāya vicikicchāya nittharaṇavasena duccaritasaṅkhātāṃ kantāraṃ nittharivā. Vicikicchā hi sammāpaṭipattiyā appaṭipajjananimittatāmukhena micchāpaṭipattimeva paribrūhetīti tassā appahānaṃ duccaritacaraṇūpāyo, pahānañca duccaritavidhūnanūpāyoti.

225. “Tuṭṭhākāro”ti iminā pāmojjaṃ nāma taruṇapītiṃ dasseti. Sā hi taruṇatāya kathañcīpi tuṭṭhāvatthā tuṭṭhākāramattaṃ. “Tuṭṭhassā”ti idaṃ “pamuditassā”ti etassa atthavacanāṃ, tassattho “okkantikabhāvappattāya pītiyā vasena tuṭṭhassā”ti ṭīkāyaṃ vutto, evaṃ sati pāmojjapadena okkantikā pītiyeva gahitā siyā. “Sakalasarīraṃ khobhayamānā pīti jāyati”ti etassā cattho “attano savipphārikatāya, attasamuṭṭhānapaṇītarūpuppattiyā ca sakalasarīraṃ khobhayamānā pharaṇalakkhaṇā pīti jāyati”ti vutto, evaṃ sati pītipadena pharaṇā pītiyeva gahitā siyā, kāraṇaṃ panettha gavesitabbaṃ. Idha, pana aññattha ca taruṇabalavatāmattasāmaññaṇa padadvayassa atthadīpanato yā kāci taruṇā pīti pāmojjaṃ, balavatī pīti, pañcavidhāya vā pītiyā yathākkamaṃ taruṇabalavatāsambhavato purimā purimā pāmojjaṃ, pacchimā pacchimā pītītipi vadanti, ayamettha tadanucchaviko attho. Tuṭṭhassāti pāmojjasaṅkhātāya taruṇapītiyā vasena tuṭṭhassa. Ta-saddo hi atītattho, itarathā hetuphalasambandhābhāvāpattito, hetuphalasambandhabhāvassa ca vuttattā.

“Sakalasarīraṃ khobhayamānā”ti iminā pīti nāma ettha balavapītīti dasseti. Sā hi attano savipphārikatāya, attasamuṭṭhānapaṇītarūpuppattiyā ca sakalasarīraṃ saṅkhobhayamānā jāyati. Sakalasarīre pītivegassa pītivipphārassa uppādanañcetta saṅkhobhanam.

Pītisahitaṃ pīti uttarapadalopena. Kiṃ pana taṃ? Mano, pīti mano etassāti samāso. Pītiyā sampayuttaṃ mano yassāti pi vaṭṭati, tassa. Atthamattaṃ pana dassetum “pītisampayuttacittassa puggalassā”ti vuttaṃ. Kāyoti idha sabbopi arūpakalāpo adhippeto, na pana kāyalahutādīsu viya vedanādikkhandhattayameva, na ca kāyāyatanādīsu viya rūpakāyampīti dasseti “nāmakāyo”ti iminā.

Passaddhidvayavaseneva hettha passambhanamadhippetam, passambhanam pana vigatakilesadarathatāti āha “vigatadaratho hotī”ti, pahīnauddhaccādikilesadarathoti attho. Vuttappakārāya pubbhāgabhāvanāya vasena cetasikasukham paṭisaṃvedentoyeva taṃsamūṭṭhānapaṇītarūpaphuṭasarīratāya kāyikampi sukham paṭisaṃvedetīti vuttaṃ “kāyikampi cetasikampi sukham vedayati”ti. Iminā nekkhammasukhenāti “sukham vedetī”ti evaṃ vuttena saṃkilesanīvaraṇapakkhato nikkhantattā, paṭhamajjhānapakkhikattā ca yathārahaṃ nekkhammasaṅkhātena upacārasukhena appanāsukhena ca. Samādhānampettha tadubhayenevāti vuttaṃ “upacāravasenāpi appanāvasenāpi”ti.

Ettha panāyamadhippāyo - kāmaccchandappahānato paṭṭhāya yāva passaddhakāyassa sukhapaṭisaṃvedanā, tāva yathā pubbe, tathā idhāpi pubbhāgabhāvanāyeva vuttā, na appanā. Tathā hi kāmaccchandappahāne ācariyadhammapālatterena vuttaṃ “vikkhambhanavasenāti ettha vikkhambhanam anuppādanam appavattanam, na paṭipakkhānam suppahīnatā, pahīnattāti ca pahīnasadisataṃ sandhāya vuttaṃ jhānassa anadhigatattā”ti. Passaddhakāyassa sukhapaṭisaṃvedanāya ca vuttappakārāya pubbhāgabhāvanāya vasena cetasikasukham paṭisaṃvedentoyeva taṃsamūṭṭhānapaṇītarūpaphuṭasarīratāya kāyikampi sukham paṭisaṃvedetīti. Apica kā nāma kathā aññehi vattabbā aṭṭhakathāyameva “cha dhamme bhāvetvā”ti tattha tattha pubbhāgabhāvanāya vuttattā. Sukhino cittasamādhāne pana sukhassa upacārabhāvanāya viya appanāyapi kāraṇattā, “so vivicceva kāmehi”tiādinā ca vakkhamānāya appanāya hetuphalavasena sambajjhanato pubbhāgasamādhī, appanāsamādhī ca vutto, pubbhāgasukhamiva vā appanāsukhampi appanāsamādhissa kāraṇamevāti tampi appanāsukham appanāsamādhino kāraṇabhāvena ācariyadhammapālatterena gahitanti imamatthamasallakkhentā nekkhammapadattham yathātatham aggahetvā pāḷiyam, aṭṭhakathāyampi saṃkiṇṇākulaṃ keci karontīti.

Paṭhamajjhānakathāvaṇṇanā

226. Yadevaṃ “sukhino cittaṃ samādhiyati”ti eteneva upacāravasenapi appanāvasenapi cittassa samādhānam kathitaṃ siyā, evaṃ sante “so vivicceva kāmehi”tiādikā desanā kimatthiyāti codanāya “so vivicceva...pe... vuttanti veditabba”nti vuttaṃ. Tattha “samāhite”ti padadvayaṃ “dassanattham vutta”nti imehi sambandhitvā samāhitattā tathā dassanattham vuttanti adhippāyo veditabbo. Uparivisesadassanatthanti upacārasamādhito, paṭhamajjhānādisamādhito ca upari pattabbassa paṭhamadutiyajjhānādivisesassa dassanattham. Upacārasamādhisamadhigameneva hi paṭhamajjhānādiviseso samadhigantum sakkā, na pana tena vinā, dutiyajjhānādisamadhigamepi pāmojjuppādādikāraṇaparamparā icchitabbā, dutiyamaggādisamadhigame paṭipadāññadassanavisuddhi viyāti

daṭṭhabbaṃ. Appanāsamādhināti paṭhamajjhānādiappanāsamādhinā. Tassa samādhinoti yo appanālakkaṇo samādhi “sukhino cittaṃ samādhiyati”ti sabbasādhāraṇavasena vutto, tassa samādhino. Pabhedadassanattanti dutiyajjhānādivibhāgassa ceva paṭhamābhiññādivibhāgassa ca pabhedadassanattaṃ. Karajakāyanti catusantatirūpasamudāyabhūtaṃ cātumahābhūtikakāyaṃ. So hi gabbhāsaye karīyatīti katvā karasaṅkhātato pupphasambhavato jātattā karajoti vuccati. Karoti hi mātu soṇitasāṅkhātapupphassa, pitu sukkasaṅkhātasambhavassa ca nāmaṃ, tato jāto pana aṇḍajalābujavasena gabbhaseyyakakāyova. Kāmaṃ opapātikādīnampi hetusampannānaṃ yathāvuttasamādhisamadhigamo sambhavati, tathāpi yebhuyyattā, pākaṭattā ca sveva kāyo vuttoti. Karoti putte nibbattetīti karo, sukkasoṇitaṃ, karena jāto karajotipi vadanti.

Nanu ca nāmakāyopi vivekajena pītisukhena tathā laddhūpakārova siyā, atha kasmā yathāvutto rūpakāyova idha gahitoti? Saddantarābhisambandhena adhigatattā. “Abhisandeti”tiādisaddantarābhisambandhato hi rūpakāyo eva idha bhagavatā vuttoti adhigamīyati tasseeva abhisandanādikiriyāyogyattāti. Abhisandeti abhisandanaṃ karoti, so imeva kāyaṃ vivekajena pītisukhenāti hi bhedavasena, samudāyāvayavavasena ca parikkappanāmettasiddhā hetukiriyā ettha labbhati, abhisandanaṃ panetaṃ jhānamayena pītisukhena karajakāyassa tintabhāvāpādanaṃ, sabbatthakameva ca lūkhabhāvassāpanayananti āha “temeti sneheti”ti, avassutabhāvaṃ, allabhāvañca karotīti attho. Atthato pana abhisandanaṃ nāma yathāvuttapītisukhasamuṭṭhānehi paṇītarūpehi kāyassa parippaharaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Tenevāha “sabbattha pavattapīti sukhaṃ karotī”ti. Taṃsamuṭṭhānarūpapharaṇavaseneva hi sabbattha pavattapītisukhatā. Parisandetiādisupi eseva nayo. Bhastaṃ nāma cammapasibbakaṃ. Paripparatīti suddhakiriyāpadaṃ. Tena vuttaṃ “samantato phusati”ti, so imeva kāyaṃ vivekajena pītisukhena samantato phuṭṭho bhavatīti attho. Phusanakiriyāyevettha upapannā, na byāpanakiriyā bhikkhusseva suddhakattubhāvato. Sabbhaṃ etassa atthīti sabbavā yathā “guṇavā”ti, tassa sabbavato, “avayavāvayavāsambandhe avayavini sāmivacana”nti saddalakkhaṇena panetassa “kiñcī”ti avayavena sambajjhanato avayavāvisayoyevesa sabbasaddoti mantvā chavimaṃsādikoṭṭhāsasaṅkhātena avayavena avayavābhāvaṃ dassento āha “sabbakoṭṭhāsavato kāyassā”ti. “Kiñcī”ti etassa “upā...pe... ṭhāna”nti atthavacanaṃ. Upādinna kasantatipavattiṭṭhāneti kammajarūpasantatiyā pavattiṭṭhāne aphuṭaṃ nāma na hotīti sambandho. Chavimaṃsalohitānugatanti chavimaṃsalohitādikammajarūpamanugataṃ. Yattha yattha kammajarūpaṃ, tattha tattha cittajarūpassāpi byāpanato tena tassa kāyassa phuṭabhāvaṃ sandhāya “aphuṭaṃ nāma na hotī”ti vuttaṃ.

227. Chekoti kusalo, taṃ pana kosallaṃ “kaṃsathāle nhāniyacunṇāni ākiritvā”tiādisaddantarāsannidhānato, pakaraṇato ca nhāniyacunṇānaṃ karaṇe, payojane, piṇḍane ca samatthataṇhasena veditabbanti dasseti “paṭibalo”tiādinā. Kaṃsasaddo pana “mahatīyā kaṃsapātīyā”tiādīsu suvaṇṇe āgato, “kaṃso upahato yathā”tiādīsu kittimalohe, “upakaṃso nāma rājā mahākaṃsassa atrajo”tiādīsu paṇṇattimatte. Idha pana yattha katthaci loheti āha “yena kenaci lohena katabhājane”ti. Nanu upamākaraṇamattamevidaṃ, atha kasmā kaṃsathālakassa savisesassa gahaṇaṃ katanti anuyogaṃ pariharati “mattikābhājana”ntiādinā. “Sandentassā”ti parimaddetvā piṇḍaṃ karontasseva bhijjati, na pana

sandanakkhamam hoti, anādaralakkhaṇe cetam sāmivacanam. Kiriyanantarassa pavattanakkhaṇe yeva kiriyanantarassa pavattanañhi anādaralakkhaṇam. “Paripp hosakam paripp hosaka”nti idam bhāvanapumsakanti dasseti “siñcitvā siñcitvā”ti iminā. Phusasaddo cettha parisiñcane yathā tam vātavuṭṭhisamaye “devo ca thokam thokam phusāyati”ti, tasmā tato tato nhāniyacunṇato upari udakena byāpanakaraṇavasena parisiñcitvā parisiñcitvāti attho. Anupasaggopi hi saddo saupasaggo viya pakaraṇādhigatassa atthassa dīpako, “siñcitvā siñcitvā”ti pana vacanam “paripp hosakam paripp hosaka”nti etassa “sandeyyā”ti ettha visesanabhāvaviññāpanattham. Evamīdisesu. “Sandeyyā”ti ettha sanda-saddo piṇḍakaraṇeti vuttam “piṇḍam kareyyā”ti. Anugatāti anupavisanavasena gatā upagatā. Pariggahitāti parito gahitā samantato phuṭṭhā.

Antaro ca bāhiro ca padeso, tehi saha pavattatīti santarabāhirā, nhāniyapiṇḍi, “samantarabāhirā”tipi pāṭho, ma-kāro padasandhivasena āgamo. Yathāvuttena pariggahitatākāraṇeneva santarabāhiro nhāniyapiṇḍi phuṭṭha udakasnehenāti āha “sabbatthakameva udakasinehena phuṭṭha”ti. Sabbattha pavattanam sabbatthakam, bhāvanapumsakañcetam, sabbapadese hutvā eva phuṭṭhāti attho. “Santarabāhirā phuṭṭha”ti ca iminā nhāniyapiṇḍiyā sabbaso udakena temitabhāvamāha, “na ca paggharaṇi”ti pana iminā tintāyapi tāya ghanathaddhabhāvam. Tenāha “na ca bindum bindu”ntiādi. Udakassa phusitam phusitam, na ca paggharaṇi sūdanīti attho, “bindum udakam”tipi katthaci pāṭho, udakasaṅkhātam bindunti tassattho. Bindusaddo hi “byālabambudharabindū”tiādīsu viya dhārāvayave. Evam pana apaggharaṇato hatthenapi dvīhipi tīhipi aṅgulehi gahetum, ovaṭṭikāya vā kātum sakkā. Yadi hi sā paggharaṇi assa, evam sati snehavigamanena sukkhattā thaddhā hutvā tathā gahetum, kātum vā na sakkāti vuttam hoti. Ovaṭṭikāyāti parivaṭṭulavasena, guḷikāvasena sā piṇḍi kātum sakkāti attho.

Dutiyajjhānakathāvaṇṇanā

229. Tāhi tāhi udakasirāhi ubbhijjati uddham nikkhamatīti ubbhidaṃ, tādisaṃ udakam yassāti ubbhidodako, da-kārassa pana ta-kāre kate ubbhitodako, imamattam dassetum “ubbhinnaudako”ti vuttam, nadītīre khatakūpako viya ubbhijjanakaudakoti attho. Ubbhijjanakampi udakam katthaci heṭṭhā ubbhijjivā dhārāvasena utṭhahitvā bahi gacchati, na tam koci antoyeva patiṭṭhitam kātum sakkoti dhārāvasena utṭhahanato, idha pana vālikātaṭe viya udakarahadassa antoyeva ubbhijjivā tattheva tiṭṭhati, na dhārāvasena utṭhahitvā bahi gacchatīti viññāyati akhobhakassa sannisinasseva udakassa adhippetattāti imamattam sandhāyāha “na heṭṭhā”tiādi. Heṭṭhāti udakarahadassa heṭṭhā mahāudakasirā, lohitānugatā lohitasirā viya udakānugato pathavipadeso “udakasirā”ti vuccati. Uggacchanakaudakoti dhārāvasena utṭhahanakaudako. Antoyevāti udakarahadassa anto samatalapadese eva. Ubbhijjanakaudakoti ubbhijjivā tattheva tiṭṭhanakaudako. Āgamanamaggoti bāhirato udakarahadābhimukham āgamanamaggo. Kālena kālanti ruḷhīpadam “eko ekāyā”tiādi viyāti vuttam “kāle kāle”ti. Anvaddhamāsanti ettha anusaddo byāpane. Vassānassa addhamāsam addhamāsanti attho. Evam anudasāhanti etthāpi. Vuṭṭhinti vassanam. Anuppavaccheyyāti na upavaccheyya. Vassasaddato cassa siddhīti dasseti “na vasseyyā”ti iminā.

“Sītā vāridhārā”ti itthiliṅgapadassa “sītam dhāra”nti napumsakaliṅgena atthavacanam dhārasaddassa dviliṅgikabhāvaviññāpanattham. Sītanti khobhanābhāvena sītaṃ, purāṇapaṇṇatīnakatṭhādisamkiṇṇābhāvena vā setam

parisuddham. Setam sītanti hi pariyāyo. Kasmā panettha ubbhidodakoyeva rahado gahito, na itareti anuyogamapaneti “heṭṭhā uggacchanaudakañhi”tiādinā. Uggantvā uggantvā bhijjantanti utṭhahitvā utṭhahitvā dhārākiraṇavasena ubbhijjantam, vinassantam vā. Khobhetīti āloḷeti. Vuṭṭhīti vassanam. Dhārānipātapubbuḷakehīti udakadhārānipātehi ca tatoyeva utṭhitaudakapubbuḷakasaṅkhātehi pheṇapaṭalehi ca. Evaṃ yathākkamaṃ tiṇṇampi rahadānamagahetabbataṃ vatvā ubbhidodakasseva gahetabbataṃ vadati “sannisinnamevā”tiādinā. Tattha sannisinnamevāti sammā, samaṃ vā nisinnameva, aparikkhobhatāya niccalameva, suppasannamevāti adhippāyo. Iddhinimmitamivāti iddhimatā iddhiyā tathā nimmitaṃ iva. Tatthāti tasmim upamopameyyavacane. Sesanti “abhisandeti”tiādikaṃ.

Tatiyajjhānakathāvaṇṇanā

231. “Uppalinī”tiādi gacchassapi vanassapi adhivacanam. Idha pana “yāva aggā, yāva ca mūlā”ti vacanayogena “appekaccānī”tiādinā uppalagacchādīnameva gahetabbatāya vanamevādhippetam, tasmā “uppalānīti uppalagacchāni. Etthāti uppalavane”tiādinā attho veditabbo. Avayavena hi samudāyassa nibbacanam katam. Ekañhi uppalagacchādi uppalādiyeva, catupañcamattampi pana uppalādivananti voharīyati, sārattadīpaniyam pana jalāsayopi uppaliniādibhāvena vutto. Ettha cāti etasmim padattaye, etesu vā tīsu uppalapadumapuṇḍarīkasaṅkhātesu atthesu. “Setarattanīlesū”ti uppalameva vuttam, setuppalarattuppalanīluppalesūti attho. Yam kiñci uppalam uppalameva uppalasaddassa sāmāññanāmasena tesu sabbesupi pavattanato. Satapattanti ettha satasaddo bahupariyāyo “satagghī sataramsi sūriyo”tiādīsu viya anekasaṅkhyābhāvato. Evañca katvā anekapattassāpi padumabhāve saṅgaho siddho hoti. Pattanti ca pupphadalamadhippetam. Vaṇṇaniyameṇa setam padumam, rattam puṇḍarīkanti sāsanavohāro, loka pana “rattam padumam, setam puṇḍarīka”nti vadanti. Vuttañhi “puṇḍarīkam sitam rattam, kokanadam kokāsako”ti. Rattavaṇṇatāya hi kokanāmakānam sunakhānam nādayato saddāpayato, tehi ca asitabbato “kokanadam, kokāsako”ti ca padumam vuccati. Yathāha “padmam yathā kokanadam sugandha”nti. Ayaṃ panettha vacanattho udakam pāti, udake vā plavatīti uppalam. Pañke davati gacchati, pakārena vā davati viruhatīti padumam. Paṇḍaram vaṇṇamassa, mahantatāya vā muḍitabbamkhaṇḍetabbanti puṇḍarīkam ma-kārassa pa-kārādivasena. Muḍisaddaṇhi muḍarisaddam vā khaṇḍanatthamicchanti saddavidū, saddasatthato cettha padasiddhi. Yāva aggā, yāva ca mūlā udakena abhisandanādibhāvadassanattham pāliyam “udakānuggatānī”ti vacanam, tasmā udakato na uggatānicceva attho, na tu udake anurūpagatānīti āha “udakā...pe... gatānī”ti. Idha pana uppalādīni viya karajakāyo, udakam viya tatiyajjhānasukham daṭṭhabbam.

Catutthajjhānakathāvaṇṇanā

233. Yasmā pana catutthajjhānacittameva “cetasā”ti vuttam, tañca rāgādiupakkilesamalāpagamato nirupakkilesam nimmalam, tasmā upakkilesavigamanameva parisuddhabhāvoti āha “nirupakkilesaṭṭhena parisuddha”nti. Yasmā ca parisuddhasseva paccayavisesena pavattiviseso pariyodātātā suddhantasuvaṇṇassa nighamsanena pabhassaratā viya, tasmā pabhassaratāyeva pariyodātātāti āha “pabhassaṭṭhena pariyodātā”nti. Vijju viya pabhāya ito cito ca niccharaṇam pabhassaram yathā “ābhassarā”ti. Odātena vatthenāti ettha “odātenā”ti guṇavacanam sandhāya “odātena...pe... ida”nti vuttam. Utupharaṇatthanti uṇhassa utuno pharaṇadassanattham. Kasmāti āha

“kiliṭṭhavatthenā”tiādi. Utupharaṇaṃ na hotīti odātavatthena viya savisesaṃ utupharaṇaṃ na hoti, appakamattameva hotīti adhippāyo. Tenāha “taṅkhaṇa...pe... balavaṃ hotī”ti. “Taṅkhaṇadhotaparisuddhenā”ti ca etena odātasaddo ettha parisuddhavacano eva “gihī odātavatthavasano”tiādīsu viya, na setavacano yena kenaci taṅkhaṇadhotaparisuddheneva utupharaṇasambhavatoti dasseti.

Nanu ca pāḷiyaṃ “nāssa kiñci sabbāvato kāyassa odātena vatthena aphuṭaṃ assā”ti kāyassa odātavatthapharaṇaṃ vuttaṃ, na pana vatthassa utupharaṇaṃ, atha kasmā utupharaṇaṃ idha vuttanti anuyogenāha “imissāya hī”tiādi. Yasmā vatthaṃ viya karajakāyo, utupharaṇaṃ viya catutthajjhānasukhaṃ, tasmā evamattho veditabboti vuttaṃ hoti, etena ca odātena vatthena sabbāvato kāyassa pharaṇāsambhavato, upameyyena ca ayuttattā kāyaggahaṇena tannissitavatthaṃ gahetabbaṃ, vatthaggahaṇena ca tappaccayaṃ utupharaṇanti dasseti. Neyyatthato hi ayaṃ upamā vuttā. Vicitradesanā hi buddhā bhagavantoti. Yogino hi karajakāyo vatthaṃ viya daṭṭhabbo utupharaṇasadisena catutthajjhānasukhena pharitabbattā, utupharaṇaṃ viya catutthajjhānasukhaṃ vatthassa viya tena karajakāyassa pharaṇato, purisassa sarīraṃ viya catutthajjhānaṃ utupharaṇaṭṭhāniyassa sukhassa nissayabhāvato. Tenāha “tasmā”tiādi. Idañhi yathāvuttavacanassa guṇadassanaṃ. Ettha ca pāḷiyaṃ “parisuddhena cetasā”ti cetogahaṇena catutthajjhānasukhaṃ bhagavatā vuttanti ñāpetuṃ “catutthajjhānasukhaṃ, catutthajjhānasukhenā”ti ca vuttanti daṭṭhabbaṃ. Nanu ca catutthajjhānasukhaṃ nāma sātālakkhaṇaṃ natthīti? Saccaṃ, santasabhāvattā panettha upekkhāyeva “sukha”nti adhippetā. Tena vuttaṃ sammohavinodaniyaṃ “upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā”ti.

Etāvataṭṭi paṭhamajjhānādhigamaparidīpanato paṭṭhāya yāva catutthajjhānādhigamaparidīpanā, tāvatā vacanakkamena. Labhanaṃ lābho, so etassāti lābhī, rūpajjhānānaṃ lābhī rūpajjhānalābhī yathā “lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārāna”nti, labhanasīlo vā lābhī. Kiṃ labhanasīlo? Rūpajjhānānītipi yujjati. Evamitarasmimpi. Na arūpajjhānalābhīti na veditabboti yojetabbaṃ. Kasmāti vuttaṃ “na hī”tiādi, aṭṭhannampi samāpattīnaṃ upari abhiññādhigame avinābhāvatoti vuttaṃ hoti. Cuddasahākārehīti “kaṣiṇānulomato, kaṣiṇapaṭilomato kaṣiṇānulomapaṭilomato, jhānānulomato, jhānapaṭilomato, jhānānulomapaṭilomato, jhānukkantikato, kaṣiṇukkantikato, jhānakaṣiṇukkantikato, aṅgasaṅkantito, ārammaṇasaṅkantito, aṅgārammaṇasaṅkantito aṅgavavatthānato, ārammaṇavavatthānato”ti visuddhimagge vuttehi imehi cuddasahākārehi. Satipi jhānesu āvajjanādipaṇcavidhavasībhāve ayameva cuddasavidho vasībhāvo abhiññā nibbattane ekantena icchitabboti dassentena “cuddasahākārehi ciṇṇavasībhāva”nti vuttaṃ, iminā ca arūpasamāpattīsu ciṇṇavasībhāvaṃ vinā rūpasamāpattīsu eva ciṇṇavasībhāvena samāpatti na ijjhatīti tāsāṃ abhiññādhigame avinābhāvaṃ dassetīti veditabbaṃ.

Nanu yathāpāṭhameva vinicchayo vattabboti codanaṃ sodheti “pāḷiyaṃ panā”tiādinā, sāvasesapāṭhabhāvato nīharitvā esa vinicchayo vattabboti vuttaṃ hoti. Yajjevamaṃ arūpajjhānānīpi pāḷiyaṃ gahetabbāni, atha kasmā tāni aggahetvā sāvasesapāṭho bhagavatā katoti? Sabbābhiññānaṃ visesato rūpāvacaracatutthajjhānapādakattā. Satipi hi tāsāṃ tathā avinābhāve visesato panetā rūpāvacaracatutthajjhānapādakā, tasmā tāsāṃ

tappādakabhāvaviññāpanattham tattheva ṭhatvā desanā katā, na pana arūpāvacarajjhānānam idha ananupayogato. Tenāha “arūpajjhānāni āharitvā kathetabbānī”ti.

Vipassanāññānakathāvaṇṇanā

234. “Puna caparam mahārāja bhikkhū”ti vatvāpi kimattham dassetum “so”ti padaṃ puna vuttanti codanāyāha “so...pe... dassetī”ti, yathārutavasena, neyyatthavasena ca vuttāsu aṭṭhasu samāpattīsu ciṇṇavasitāvisiṭṭham bhikkhum dassetum evaṃ vuttanti adhippāyo. Sesanti “so”ti padatthato sesaṃ “evaṃ samāhite”tiādīsu vattabbaṃ sādhippāyamatthajātaṃ. Neyyaṃ jānātīti ñāṇaṃ, tadeva paccakkham katvā passatīti dassanaṃ, ñāṇameva dassanaṃ na cakkhādikanti ñāṇadassanaṃ, pañcavidhampi ñāṇaṃ, tayidaṃ pana ñāṇadassanapadaṃ sāsane yesu ñāṇavisesesu niruḷhaṃ, taṃ sabbaṃ atthuddhāravasena dassento “ñāṇadassananti maggañāṇampi vuccatī”tiādimāha. Ñāṇadassanavisuddhatthanti ñāṇadassanassa visuddhipayojanāya. Phāsuvihāroti ariyavihārabhūto sukhavihāro. Bhagavatopīti na kevalaṃ devatārocanaeva, atha kho tadā bhagavatopi ñāṇadassanaṃ udapādīti attho. Sattāhaṃ kālaṅkatassa assāti sattāhakālaṅkato. “Kālāmo”ti gottavasena vuttaṃ. Cetovimutti nāma arahattaphalasamāpatti. Yasmā vipassanāññāṇaṃ ñeyyasaṅkhāte tebhūmakasaṅkhāre aniccādito jānāti, bhaṅgānupassanato ca paṭṭhāya paccakkhato te passati, tasmā yathāvuttaṭṭhena ñāṇadassanaṃ nāma jātanti dasseti “idha panā”tiādinā.

Abhinīharatīti vipassanābhimukhaṃ cittaṃ tadaññākaraṇīyato nīharitvā haratīti ayaṃ saddato attho, adhippāyato pana taṃ dassetum “vipassanāññāṇassā”tiādi vuttaṃ. Tadabhimukhabhāvoyeva hissa tanninnatādikaraṇaṃ, taṃ pana vuttanayena aṭṭhaṅgasamannāgate tasmim citta vipassanākkamena jāte vipassanābhimukhaṃ cittapesanamevāti daṭṭhabbaṃ. Tanninnanti tassaṃ vipassanāyaṃ ninnam. Itaradvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Tassaṃ poṇaṃ vaṅkaṃ pabbhāraṃ nīcanti attho. Brahmajāle vuttoyeva. Odanakummāsehi upacīyati vaḍḍhāpīyati, upacayati vā vaḍḍhatīti atthaṃ sandhāya “odanenā”tiādi vuttaṃ.

Aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṃsanadhammoti ettha “aniccadhammo”tiādinā dhammasaddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha aniccadhammoti pabhaṅgutāya addhuvasabhāvo. Duggandhavighātathāyāti sarīre duggandhassa vigamāya. Uccādanadhammoti ucchādetabbatāsabhāvo, imassa pūtikāyassa duggandhabhāvato gandhodakādīhi ubbaṭṭanavilimpanajātikoti attho. Uccādanena hi pūtikāye sedavātapittasemhādīhi garubhāvaduggandhānamapagamo hoti. Mahāsambāhanaṃ mallādīnaṃ bāhuvaḍḍhanādiatthaṃva hoti, aṅgapaccaṅgābādhavinodanattaṃ pana khuddakasambāhanameva yuttanti āha “khuddakasambāhanenā”ti, mandasambāhanenāti attho. Parimaddanadhammoti parimadditabbatāsabhāvo.

Evaṃ aniyamitakālavasena atthaṃ vatvā idāni niyamitakālavasena atthaṃ vadati “daharakāle”tiādinā. Vā-saddo cettha atthadassanavaseneva atthantaravikappanassa viññāyamānattā na payutto, luttaniddiṭṭho vā. Daharakāleti aciravijātakāle. Sayāpetvā añchanapīḷanādivasena parimaddanadhammoti sambandho. Mitanti bhāvanapūṃsakaniddeso, tena yathāpamāṇaṃ, madaṃ vā añchanapīḷanādīni dasseti. Añchanañcettha ākaḍḍhanaṃ. Pīḷanaṃ sambāhanaṃ. Ādisaddena samiñjanauggamanādīni saṅgaṇhāti. Evaṃ pariharitopīti ucchādanādinā sukhedhitopi. Bhijjati cevāti aniccatādivasena nassati ca. Vikirati cāti evaṃ bhindanto

ca kiñci payojanaṃ asādhento vippakiṇṇova hoti. Evaṃ navahi padehi yathārahaṃ kāye samudayavayadhammānupassitā dassitāti imamatthaṃ vibhāvento “tatthā”tiādimāha. Tattha chahi padehīti “rūpī, cātumahābhūtika, mātāpettikasambhavo, odanakummāsūpacayo, ucchādanadhammo, parimaddanadhammo”ti imehi chahi padehi. Yuttaṃ tāva hotu majjhe tīhipi padehi kāyassa samudayakathanaṃ tesam tadatthadīpanato, “rūpī, ucchādanadhammo, parimaddanadhammo”ti pana tīhi tpadehi kathaṃ tassa tathākathanaṃ yuttaṃ siyā tesam tadatthassa adīpanatoti? Yuttameva tesampi tadatthassa dīpitattā. “Rūpī”ti hi idaṃ attano paccayabhūtena utuāhāralakkhaṇena rūpena rūpavāti atthassa dīpakaṃ. Paccayasaṅgamavisiṭṭhe hi tadassatthiatthe ayamīkāro. “Ucchādanadhammo, parimaddanadhammo”ti ca idaṃ padadvayaṃ tathāvidharūpuppādanena saṅghānasampādanatthassa dīpakanti. Dvīhīti “bhedanadhammo, viddhaṃsanadhammo”ti dvīhi padehi. Nissitañca kāyapariyāpanne hadayavatthumhi nissitattā vipassanācittassa. Tadā pavattañhi vipassanācittameva “idañca me viññāṇa”nti āsannapaccakkhavasena vuttaṃ. Paṭibaddhañca kāyena vinā appavattanato, kāyasaññitānañca rūpadhammānaṃ ārammaṇakaraṇato.

235. Suṭṭhu obhāsātīti subho, pabhāsampanno maṇi, tāya eva pabhāsampattiyā maṇino bhadratāti atthamattaṃ dassetuṃ “subhoti sundaro”ti vuttaṃ. Parisuddhākarasamuṭṭhānameva maṇino suvisuddhajātītāti āha “jātimāti parisuddhākarasamuṭṭhito”ti. Suvisuddharatanākarato samuṭṭhitoti attho. Ākaraparivissuddhimūlako eva hi maṇino kuruvindajātiādi jātivisesoti. Idhādhīppetassa pana veḷuriyamaṇino viḷūra pabbatassa, viḷūra gāmassa ca avidūre parisuddhākaro. Yebhuyyena hi so tato samuṭṭhito. Tathā hesa viḷūranāmakassa pabbatassa, gāmassa ca avidūre samuṭṭhitattā veḷuriyoti paññāyittha, devaloke pavattassapi ca taṃsadisavaṇṇanibhatāya tadeva nāmaṃ jātaṃ yathā taṃ manussaloke laddhanāmavasena devaloke devatānaṃ, so pana mayūragīvāvaṇṇo vā hoti vāyasapattavaṇṇo vā siniddhavaṇṇupattavaṇṇo vāti ācariyadhammapālattherena paramatthadīpaniyaṃ vuttaṃ. Vinayasaṃvaṇṇanāsu pana “allaveḷuvaṇṇo”ti vadanti. Tathā hissa “vaṃsavaṇṇo”tipi nāmaṃ jātaṃ. “Mañjārakkhimaṇḍalavaṇṇo”ti ca vutto, tatoyeva so idha padese mañjāramaṇīti pākaṭo hoti. Cakkavattiparibhogārahapaṇītataramaṇibhāvato pana tasseva pāliyaṃ vacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathāha “puna caparaṃ ānanda rañño mahāsudassanassa maṇiratanam pāturahosi, so ahosi maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṃso”tiādi. Pāsāṇasakkharādidosanīharaṇavaseneva parikammanipphattīti dasseti “apanītapāsāṇasakkharo”ti iminā.

Chaviyā eva saṅghabhāvena acchatā, na saṅghātassāti āha “acchoti tanucchavī”ti. Tato ceva visesena pasannoti dassetuṃ “suṭṭhu pasanno”ti vuttaṃ. Paribhogamaṇiratanākārasampatti sabbākārasampannatā. Tenāha “dhovanavedhanādīhī”tiādi. Pāsāṇādīsu dhotatā dhovanaṃ, kāḷakādiapaharaṇatthāya ceva suttena āvunatthāya ca vijjhitabbatā vedhanaṃ. Ādisaddena tāpasāṇhakaraṇādīnaṃ saṅgaho. Vaṇṇasampattinti āvunitasuttassa vaṇṇasampattiṃ. Kasmāti vuttaṃ “tādīsa”ntiādi, tādīsasappa āvutassa pākaṭabhāvatoti vuttaṃ hoti.

Maṇi viya karajakāyo paccavekkhitabbato. Āvutasuttaṃ viya viññāṇaṃ anupavisitvā ṭhitattā. Cakkhumā puriso viya vipassanālābhī bhikkhu sammadeva tassa dassanato, tassa purisassa maṇino āvibhūtakālo viya tassa bhikkhuno kāyassa āvibhūtakālo

tannissayassa pākaṭabhāvato. Suttassāvibhūtakālo viya tesam dhammānamāvibhūtakālo tannissitassa pākaṭabhāvatoti ayamettha upamāsampādane kāraṇavibhāvanā, “āvutasuttaṃ viya vipassanāññaṃ”nti katthaci pāṭho, “idaṃca viññāṇa”nti vacanato pana “viññāṇa”nti pāṭhova sundarataro, “vipassanāviññāṇa”nti vā bhavitabbaṃ. Vipassanāññaṃ abhinīharitvāti vipassanāññābhīmukhaṃ cittaṃ nīharitvā.

Tatrāti veḷuriyamaṇimhi. Tadārammaṇānanti kāyasaññitarūpadhammārammaṇānaṃ. “Phassapañcamakāna”ntiādipadattayassettaṃ visesaṇaṃ atthavasā liṅgavibhattivacanavipariṇāmoti katvā pacchimapadassāpi visesaṇabhāvato. Phassapañcamakaggahaṇena, sabbacittacetasiaggahaṇena ca gahitadhammā vipassanācittuppadapariyāpannā evāti daṭṭhabbaṃ. Evañhi tesam vipassanāviññāṇagatikattā āvutasuttaṃ viya “vipassanāviññāṇa”nti heṭṭhā vuttavacanāṃ avirodhitāṃ hoti. Kasmā pana vipassanāviññāṇasseva gahaṇanti? “Idaṃca me viññāṇaṃ ettha sitaṃ ettha paṭibaddha”nti iminā tasseva vacanato. “Ayaṃ kho me kāyo”tiādinā hi vipassanāññaṇena vipassitvā “tadeva vipassanāññasampayuttaṃ viññāṇaṃ ettha sitaṃ ettha paṭibaddha”nti nissayavisayādivasena manasi karoti, tasmā tasseva idha gahaṇaṃ sambhavati, nāññassāti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “vipassanāviññāṇasseva vā āvibhūtakālo”ti. Dhammasaṅgahādīsu desitanayena pākaṭabhāvato cettha phassapañcamakānaṃ gahaṇaṃ, niravasesapariggahaṇato sabbacittacetasiakānaṃ, yathārutaṃ desitavasena padhānabhāvato vipassanāviññāṇassāti veditabbaṃ. Kiṃ panete paccavekkhaṇāññaṇassa āvibhavanti, udāhu puggalassāti? Paccavekkhaṇāññaṇasseva, tassa pana āvibhūtattā puggalassāpi āvibhūtā nāma honti, tasmā “bhikkhuno āvibhūtakālo”ti vuttanti.

Yasmā panidaṃ vipassanāññaṇaṃ maggaññānānantaraṃ hoti, tasmā lokiyābhiññānaṃ parato, chaṭṭhābhiññāya ca purato vattabbaṃ, atha kasmā sabbābhiññānaṃ puratova vuttanti codanālesam dassetvā pariharanto “idaṃca vipassanāññaṇa”ntiādimāha. “Idaṃca maggaññānānantara”nti hi iminā yathāvuttaṃ codanālesam dasseti. Tattha “maggaññānānantara”nti sikhāppattavipassanābhūtaṃ gotrabhuññaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Tadeva hi arahattamaggassa, sabbesaṃ vā maggaphalānāmanantaraṃ hoti, padhānato pana tabbacānāneva sabbassapi vipassanāññaṇassa gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ avisesato tassa idha vuttattā. Maggasaddena ca arahattamaggasseva gahaṇaṃ tassevābhiññāpariyāpannattā, abhiññāsambandhena ca codanāsamभवato. Lokiyābhiññānaṃ purato vuttaṃ vipassanāññaṇaṃ tāsā nānantaratāya anupakāraṃ, āsavakkhayaññaṇasaṅkhātāya pana lokuttarābhiññāya purato vuttaṃ tassā anantaratāya upakāraṃ, tasmā idaṃ lokiyābhiññānaṃ parato, chaṭṭhābhiññāya ca purato vattabbaṃ. Kasmā pana upakāraṭṭhāne tathā avatvā anupakāraṭṭhāneva bhagavatā vuttanti hi codanā sambhavati. “Evaṃ santepī”tiādi parihāradassanaṃ. Tattha evaṃ santepīti yadipi ñāṇānupubbiyā maggaññaṇassa anantaratāya upakāraṃ hoti, evaṃ satipīti attho.

Abhiññāvēreti chaḷabhiññāvasena vutte desanāvāre. Etassa antarā vāro natthīti pañcasu lokiyābhiññāsu kathitāsu ākaṅkheyyasuttādīsu viya chaṭṭhābhiññāpi avassaṃ kathetabbā abhiññālakkaṇabhāvena tappariyāpannato, na ca vipassanāññaṇaṃ lokiyābhiññānaṃ, chaṭṭhābhiññāya ca antarā pavesetvā kathetabbaṃ anabhiññālakkaṇabhāvena tadapariyāpannato. Iti etassa vipassanāññaṇassa tāsābhiññānaṃ antarā vāro natthi, tasmā tattha

avasārābhāvato idheva rūpāvacaracatutthajjhānānantaram vipassanāñāṇaṃ kathitanti adhippāyo. “Yasmā cā”tiādinā atthantaramāha. Tattha ca-saddo samuccayattho, tena na kevalaṃ vipassanāñāṇassa idha dassane tadeva kāraṇaṃ, atha kho idampīti imamatthaṃ samuccinātīti ācariyena vuttaṃ. Saddavidū pana īdise tḥāne ca-saddo vā-saddattho, so ca vikappatthoti vadanti, tampi yuttameva atthantaradassane payuttattā. Attanā payujjitabbassa hi vijjamānatthasseva jotakā upasagganipātā yathā magganidassane sākḥābhaṅgā, yathā ca adissamānā jotane padīpāti evamīdisesu. Hoti cettha -

“Atthantaradassanamhi, ca saddo yadi dissati;
Samuccaye vikappe so, gahetabbo vibhāvinā”ti.

Akatasammasanassāti hetugabbhapadaṃ. Tathā katasammasanassāti ca. “Dibbena cakkhunā bheravampi rūpaṃ passatoti ettha iddhividhañāṇena bheravaṃ rūpaṃ nimminivā maṃsacakkhunā passatoti vattabbaṃ. Evampi hi abhiññālābhino apariññātavatthukassa bhayaṃ santāso uppajjati uccavālikavāsimahānāgattherassa viyā”ti ācariyena vuttaṃ. Yathā cettha, evaṃ dibbāya sotadhātuyā bheravaṃ saddaṃ suṇatoti etthāpi iddhividhañāṇena bheravaṃ saddaṃ nimminivā maṃsasotena suṇatopīti vattabbameva. Evampi hi abhiññālābhino apariññātavatthukassa bhayaṃ santāso uppajjati uccavālikavāsimahānāgattherassa viya. Thero hi koṇcanādasahitaṃ sabbasetam hatthināgaṃ māpetvā disvā, sutvā ca sañjātabhayasantāsoti atṭhakathāsu vutto. Aniccādivasena katasammasanassa dibbāya...pe... bhayaṃ santāso na uppajjatīti sambandho. Bhayavinodanahetu nāma vipassanāñāṇena katasammasanatā, tassa, tena vā sampādanatthanti attho. Idhevāti catutthajjhānānantarameva. “Apicā”tiādinā yathāpāṭhaṃ yuttataranayaṃ dasseti. Vipassanāya pavattaṃ pāmojjapītipassaddhiparamparāgatasukhaṃ vipassanāsukhaṃ. Pāṭiyekkanti jhānābhīññādīhi asammissaṃ viṣuṃ bhūtaṃ sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ. Tenāha bhagavā dhammapade -

“Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānata”ntiādi.

Idhāpi vuttaṃ “idampi kho mahārāja sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ...pe... paṇītatareñcā”ti, tasmā pāṭiyā saṃsandanato imeva nayaṃ yuttataranti vadanti. Āditovāti abhiññānamādimhiyeva.

Manomayiddhiññānakathāvaṇṇanā

236-237. Manomayanti ettha pana mayasaddo aparapaññattivikārapadapūraṇanibbattiādīsu anekesvatthesu āgato. Idha pana nibbattiattheti dassetuṃ “manena nibbattita”nti vuttaṃ. “Abhiññāmanena nibbattita”nti atthoti ācariyenāti vuttaṃ. Visuddhimagge pana “adhiṭṭhāmanena nimmitattā manomaya”nti āgataṃ, abhiññāmanena, adhiṭṭhāmanena cāti ubhayathāpi nibbattattā ubhayampetaṃ yuttameva. Aṅgaṃ nāma hatthapādāditaṃtaṃsamudāyaṃ, paccaṅgaṃ nāma kapparajaṇṇuādi tasmiṃ tasmiṃ samudāye avayavaṃ. “Ahīnindriya”nti ettha paripuṇṇatāyeva ahīnatā, na tu appaṇītātā, paripuṇṇabhāvo ca cakkhusotādīnaṃ saṇṭhānavaseneva. Nimmitarūpe hi pasādo nāma natthīti dassetuṃ “saṇṭhānavasena avikalindriya”nti vuttaṃ, imināva tassa jīvitindriyādīnampi abhāvo vuttoti daṭṭhabbaṃ. Saṇṭhānavasenāti ca kamaladalādisadisasaṇṭhānamattavasena, na

rūpābhaghātārahābhūtappasādādiindriyavasena. “Sabbaṅgapaccaṅgiṃ ahīnindriya”nti vuttamevatthaṃ samatthento “iddhimatā”tiādimāha. Aviddhakaṇṇoti kulacārittavasena kaṇṇālaṅkārapīḷandhanatthaṃ avijjhitaṅṇo, nidassanamattametaṃ. Tenāha “sabbākārehī”ti, vaṇṇasaṇṭhānāvayavavisesādisabbākārehīti attho. Tenāti iddhimatā.

Ayamevattho pāliyaṃpi vibhāvitoti āha “muñjamhā īsikantiādiupamāttayampi hi...pe... vutta”nti. Katthaci pana “muñjamhā īsikantiādi upamāmatthaṃ. Yampi hi sadisabhāvadassanattameva vutta”nti pāṭho dissati. Tattha “upamāmattha”nti iminā atthantaradassanaṃ nivatteti, “yampi hī”tiādinā pana tassa upamābhāvaṃ samattheti. Niyatānapekkhena ca yaṃ-saddena “muñjamhā īsika”ntiādivacanameva paccāmasati. Sadisabhāvadassanattamevāti saṇṭhānatopi vaṇṇatopi avayavavisesatopi sadisabhāvadassanattamaṃyeva. Kathaṃ sadisabhāvoti vuttaṃ “muñjasadisā eva hī”tiādi. Muñjaṃ nāma tiṇaviseso, yena kocchādīni karonti. “Pavāheyyā”ti vacanato anto tṭhitā eva īsikā adhippetāti dasseti “anto īsikā hotī”ti iminā. īsikāti ca kaḷīro. Visuddhimaggaṭṭikāyaṃ pana “kaṇḍa”nti vuttaṃ. Vaṭṭāya kosiyāti parivaṭṭulāya asikosiyā. Patthaṭāyāti paṭṭikāya. Karaḍitabbo bhājetabboti karaḍo, peḷā. Karaḍitabbo jigucchitabboti karaḍo, nimmokaṃ. Idhāpi nimmokamevāti āha “karaḍāti idampi”tiādi. Vilīvakaraḍo nāma peḷā. Kasmā ahikaṇcukasseva nāmaṃ, na vilīvakaraḍakassāti codanaṃ sodheti “ahikaṇcuko hī”tiādinā, sveva ahinā sadiso, tasmā tasseva nāmanti vuttaṃ hoti. Visuddhimaggaṭṭikāyaṃ pana “karaḍāyāti peḷāya, nimmokatoti ca vadantī”ti vuttaṃ. Tattha peḷāgahaṇaṃ ahinā asadisatāya vicāretabbaṃ.

Yajjevaṃ “seyyathāpi pana mahārāja puriso ahiṃ karaḍā uddhareyyā”ti purisassa karaḍato ahiuddharaṇūpamāya ayamattho virujjheyya. Na hi so hatthena tato uddharitum sakkāti anuyogenāha “tatthā”tiādi. “Uddhareyyā”ti hi aniyamavacanepi hatthena uddharaṇasseva pākaṭattā taṃdassanamiva jātaṃ. Tenāha “hatthena uddharamāno viya dassito”ti. “Ayañhī”tiādi cittena uddharaṇassa hetudassanaṃ. Ahino nāma pañcasu tṭhānesu sajātiṃ nātivattanti upapattiyaṃ, cutiyaṃ, vissatṭhaniddokkamane, samānajātiyā methunapaṭisevane, jiṇṇatacāpanayaneti vuttaṃ “sajātiyaṃ tṭhito”ti. Uragajātiyameva tṭhito pajahati, na nāgiddhiyā aññajātirūpoti attho. Idañhi mahiddhike nāge sandhāya vuttaṃ. Sarīraṃ khādayamānaṃ viyāti attanoyeva tacamaṃ attano sarīraṃ khādayamānaṃ viya. Purāṇatacaṃ jigucchantoti jiṇṇatāya katthaci mutthaṃ katthaci olambitaṃ jiṇṇatacaṃ jigucchanto. Catūhīti “sajātiyaṃ tṭhito, nissāya, thāmena, jigucchanto”ti yathāvuttehi catūhi kāraṇehi. Tatoti kaṇcukato. Aññenāti attato aññena. Cittenāti purisassa citteneva, na hatthena. Seyyathāpi nāma puriso ahiṃ passitvā “aho vatāhaṃ imaṃ ahiṃ kaṇcukato uddhareyya”nti ahiṃ karaḍā cittena uddhareyya, tassa evamassa “ayaṃ ahi, ayaṃ karaḍo, añño ahi, añño karaḍo, karaḍā tveva ahi ubbhato”ti, evameva...pe... so imamahā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti...pe... ahīnindriyanti ayamettha adhippāyo.

Iddhividhaññādikathāvaṇṇanā

239. Bhājanādivikakiriyānissayabhūtā suparikammakatamattikādayo viya vikubbanakiriyānissayabhāvato iddhividhaññānaṃ datṭhabbaṃ.

241. Pubbe nīvaraṇappahānavāre viya kantāraggahaṇaṃ akatvā kevalaṃ addhānamaggaggahaṇaṃ khemamaggadassanattamaṃ. Kasmā pana khemamaggasseva dassanaṃ, na kantāramaggassa, nanu upamāḍassanamatamanti codanaṃ pariharanto “yasmā”tiādimāha. “Appaṭibhayañhi”tiādi pana khemamaggasseva gahaṇakāraṇadassanaṃ. Vātātapādinivāraṇattamaṃ sīse sātakaṃ katvā. Tathā tathā pana paripuṇṇavacanamaṃ upamāsaṃpattiyā upameyyasaṃpādanattamaṃ, adhippetassa ca upameyyatthassa suviññāpanattamaṃ, hetudāharaṇabhedyabhedakādisaṃpannavacanena ca viññūjātikānaṃ cittārādhanaṃ veditabbaṃ. Evaṃ sabbattha. Sukhaṃ vavatthapetīti akicchaṃ akasirena sallakkheti, paricchindati ca.

243. Mando uttānaseyyakadārakopi “daharo”ti vuccatīti tato visesaṇattamaṃ “yuvā”ti vuttanti mantvā yuvasaddena visesaṇattamaṃ daharasaddassa attamaṃ dassetuṃ “taruṇo”ti vuttaṃ. Tathā yuvāpi koci anicchanako, anicchanato ca amaṇḍanaṇātikoti tato visesaṇattamaṃ “maṇḍanaṇātikoti”tiādi vuttanti mantvā maṇḍanaṇātikādisaddena visesaṇattamaṃ yuvasaddassa attamaṃ dassetuṃ “yobbannena samannāgato”ti vuttaṃ. Pāḷiyañhi yathākkamaṃ padattayassa visesaṇattamaṃ visesaṇattamaṃ vacanato tathā saṃvaṇṇanā katā, itarathā ekakenāpi padena adhippetatthādhigamikā saparivārā saṃvaṇṇanāva kātabbā siyāti. “Maṇḍanaṇātikoti”ti vuttameva vivarituṃ “divasassā”tiādimāha. Kaṇikasaddo dosapariyāyo, doso ca nāma kāḷatilakādīti dasseti “kāḷatilakā”tiādinā. Kāḷatilappamaṇā bindavo kāḷatilakāni, kāḷā vā kammāsā, ye “sāsapabījīkā”tipi vuccanti. Tilappamaṇā bindavo tilakāni. Vaṇḍaṃ nāma viyaṇḍaṃ vipariṇāmitamaṇḍaṃ. Yobbannaṇāpīlakādayo mukhadūsiṇīlakā, ye “kharapīlakā”tipi vuccanti. Mukhanimittanti mukhacchāyaṃ. Mukhe gato doso mukhadoso. Lakkhaṇavacanamatametaṃ mukhe adosassapi pākāṭabhāvassa adhippetattā, yathā vā mukhe doso, evaṃ mukhe adosopi mukhadosoti saralopena vutto sāmāññaniddesatopi anekattassa viññātabbattā, pisaddalopena vā ayamatto veditabbo. Avuttopi hi attā saṃpiṇḍanaṇasena vutto viya viññāyati, mukhadoso ca mukhaadoso ca mukhadosoti ekadesasarūpekasesanayenapettha attā daṭṭhabbo. Evañhi attassa paripuṇṇatāya “paresaṃ soḷasavidhaṃ cittaṃ pākāṭaṃ hotī”ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Tenetaṃ vuccati -

“Vatṭabbassāvasiṭṭhassa, gāho nidassanādinā;
Apisaddādilopena, ekasesanayena vā.

Asamāne sadde tidhā, catudhā ca samānake;
Sāmāññaniddesatopi, veditabbo vibhāvinā”ti.

“Sarāgaṃ vā citta”ntiādinā pāḷiyaṃ vuttaṃ soḷasavidhaṃ cittaṃ.

245. Pubbenivāsaññāpamāyanti pubbenivāsaññāssa, pubbenivāsaññāne vā dassitāya upamāya. Kasmā pana pāḷiyaṃ gāmatayameva upamāne gahitanti codanaṃ sodhetuṃ “taṃ divasa”ntiādi vuttaṃ. Taṃ divasaṃ katakiriyaṃ nāma pākāṭikasattassāpi yebhuyyena pākāṭaṃ hoti. Tasmā taṃ divasaṃ gantuṃ sakkuṇeyyaṃ gāmatayameva bhagavatā gahitaṃ, na taduttarīti adhippāyo. Kiñcāpi pāḷiyaṃ taṃdivasaggahaṇaṃ natthi, gāmatayaggahaṇena pana tadaheva katakiriyaṃ adhippetatīti mantvā aṭṭhakathāyaṃ taṃdivasaggahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Taṃdivasagatagāmatayaggahaṇeneva ca mahābhinihārehi aññesampi pubbenivāsaññāḷābhīnaṃ tīsupi bhavesu katakiriyaṃ yebhuyyena pākāṭaṃ hotīti

dīpitaṇṭi daṭṭhabbaṃ. Etadatthampi hi gāmatayaggahaṇanti. Tīsu bhavesu katakiriyaṇṭi abhisamparāyesu pubbe diṭṭhadhamme pana idāṇi, pubbe ca katakicassa.

247. Pāliyaṃ rathikāya vīthiṃ sañcaranteti aññāya rathikāya aññaṃ rathīṃ sañcaranteti attho, tena aparāparaṃ sañcaraṇaṃ dassitaṇṭi āha “aparāparaṃ sañcarante”ti, taṃtaṃkiccavasena ito cito ca sañcaranteti vuttaṃ hoti, ayamevattho rathivīthisaddānamekatthattā. Siṅghāṭakamhīti vīthicatukke. Pāsādo viya bhikkhussa karajakāyo daṭṭhabbo tattha paṭiṭṭhitassa daṭṭhabbadassanasiddhito. Maṃsacakkhumato hi dibbacakkhusamadhigamo. Yathāha “maṃsacakkhussa uppādo, maggo dibbassa cakkhuno”ti. Cakkhumā puriso viya ayameva dibbacakkhuṃ patvā ṭhito bhikkhu daṭṭhabbassa dassanato. Gehaṃ pavisanto, tato nikkhamanto viya ca mātukucchiṃ paṭisandhivasena pavisanto, tato ca vijātivāsena nikkhamanto mātukucchiyā gehasadisattā. Tathā hi vuttaṃ “mātaraṃ kuṭikaṃ brūsi, bhariyaṃ brūsi kulāvaka”nti. Ayaṃ aṭṭhakathāmuttako nayo - gehaṃ pavisanto viya attabhāvaṃ upapajjanavasena okkamanto, gehā nikkhamanto viya ca attabhāvato cavanavasena apakkamanto attabhāvassa gehasadisattā. Vuttañhi “gahakāraṇa diṭṭhosi, puna gehaṃ na kāhasī”ti.

Aparāparaṃ sañcaraṇakasattāti punappunaṃ saṃsāre paribbhamanakasattā. Abbhokāsaṭṭhāneti ajjhokāsadesabhūte. Majjheti nagarassa majjhabhūte siṅghāṭake. Tattha tatthāti tasmīṃ tasmīṃ bhavedekadesa. Nibbattasattāti uppajjamānakasattā. Iminā hi tasmīṃ tasmīṃ bhavede jātasaṃvaddhe satte vadati, “aparāparaṃ sañcaraṇakasattā”ti pana etena tathā aniyamitakālike sādharmaṇasatte. Evañhi tesāṃ yathākkamaṃ sañcaraṇakasannisinnaṃkajjanopamatā upapannā hotīti. Tīsu bhavesu nibbattasattānaṃ āvibhūtakāloti ettha pana vuttappakārānaṃ sabbesaṃpi sattānaṃ aniyamato gahaṇaṃ veditabbaṃ.

Nanu cāyaṃ dibbacakkhukathā, atha kasmā “tīsu bhavesū”ti catuvokārabhavassāpi saṅgaho kato. Na hi so arūpadhammārammaṇoti anuyogaṃ pariharanto “idañcā”tiādimāha. Tattha “idanti tīsu bhavesu nibbattasattānanti idaṃ vacana”nti ayamettha ācariyassa mati, evaṃ sati aṭṭhakathācariyehi aṭṭhakathāyameva yathāvutto anuyogo pariharitoti. Ayaṃ panettha amhākaṃ khanti - nanu cāyaṃ dibbacakkhukathā, atha kasmā “dibbena cakkhunā visuddhena atikkantaṃmānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne”tiādinā avisesato catuvokārabhavūpagassāpi saṅgaho kato. Na hi so arūpadhammārammaṇoti anuyogaṃ pariharanto “idañcā”tiādimāha. Tattha idanti “satte passati cavamāne upapajjamāne”tiādivacanaṃ. Evañhi sati aṭṭhakathācariyehi pāliyaṃ eva yathāvutto anuyogo pariharitoti. Yadaggena so pāliyaṃ pariharito, tadaggena aṭṭhakathāyampi tassā atthavaṇṇanābhāvato. Desanāsukhatthamevāti kevalaṃ desanāsukhatthaṃ eva avisesena vuttaṃ, na pana catuvokārabhavūpagānaṃ dibbacakkhussa āvibhāvasabbhāvato. “Ṭhapetvā arūpabhava”nti vā “dvīsu bhavesū”ti vā satte passati kāmāvacarabhavato, rūpāvacarabhavato ca cavamāneti vā kāmāvacarabhava, rūpāvacarabhava ca upapajjamāneti vā vuccamānā hi desanā yathārahaṃ bhedyabhedakādivibhāvanena sukhāsukhāvabodhā ca na hoti, avisesena pana evameva vuccamānā sukhāsukhāvabodhā ca. Desetaṃ, avabodhetuñca sukaratāpayojanañhi “desanāsukhattha”nti vuttaṃ. Kasmāti āha “āruppe...pe... natthī”ti, dibbacakkhugocarabhūtānaṃ rūpadhammānamabhāvatoti vuttaṃ hoti.

Āsavakkhayaññakathāvaṇṇanā

248. Idha vipassanāpādakaṃ catutthajjhānacittaṃ veditabbaṃ, na lokiyābhiññāsu viya abhiññāpādakaṃ. Vipassanāpādakanti ca vipassanāya padaṭṭhānabhūtaṃ, vipassanā ca nāmesā tividhā vipassakapuggalabhedena mahābodhisattānaṃ vipassanā, paccekabodhisattānaṃ vipassanā, sāvakānaṃ vipassanā cāti. Tattha mahābodhisattānaṃ, paccekabodhisattānañca vipassanā cintāmayaññāsasambandhikā sayambhuññābhūtā, sāvakānaṃ pana sutamayaññāsasambandhikā paropadesasambhūtā. Sā “ṭhapetvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ avasesarūpārūpajjhānānaṃ aññatarato vutṭhāyā”tiādinā anekadhā, arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṃ tesāṃ tesāṃ dhātupariggahamukhānañca aññataramukhavasena anekadhā ca visuddhimagge nānāyato vibhāvitā, mahābodhisattānaṃ pana catuvīsatiakoṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānāyamaṃ sabbaññūtaññānasannissayassa ariyamaggaññāssa adhiṭṭhānabhūtaṃ pubbabhāgaññāgabbhaṃ gaṇhāpentaṃ paripākaṃ gacchantāṃ paramagambhīraṃ saṇhasukhumataraṃ anaññasādhāraṇaṃ vipassanāññānaṃ hoti, yaṃ aṭṭhakathāsu “mahāvajirañña”nti vuccati, yassa ca pavattivibhāgena catuvīsatiakoṭisatasahassappabhedassa pādakabhāvena samāpajjyamānā catuvīsatiakoṭisatasahassasaṅkhyā devasikaṃ satthu vaḷaṇjanasamāpattiyo vuccanti. Svāyaṃ buddhānaṃ vipassanācāro paramatthamañjusāyaṃ visuddhimaggavaṇṇanāyaṃ uddesato ācariyena dassito, tato so atthikehi gahetabbo. Idha pana sāvakānaṃ vipassanāva adhippetā.

“Āsavānaṃ khayaññāyā”ti idaṃ kiriyāpayojanabhūte tadatthe sampadānavacanaṃ, tasmā asatipi payojanavācake payojanavaseneva attho veditabboti āha “khayaññānibbattanatthāyā”ti. Evamīdisesu. Nibbānaṃ, arahattamaggo ca ukkaṭṭhaniddesena idha khayō nāma, tattha ñāṇaṃ khayaññānaṃ, tassa nibbattanasaṅkhāto attho payojanaṃ, tadatthāyāti attho. Khepeti pāpadhamme samucchindatīti khayō, maggo. So pana pāpakkhayo āsavakkhayena vinā natthi, tasmā “khaye ñāṇa”nti ettha khayaggahaṇena āsavakkhayova vuttoti dasseti “āsavānaṃ khayō”ti iminā. Anuppāde ñāṇanti āsavānamanuppādabhūte ariyaphale ñāṇaṃ. Khīyimsu āsavā etthāti khayō, phalaṃ. Samitapāpatāya samaṇo, samitapāpatā ca nipariyāyato arahattaphalenevāti āha “āsavānaṃ khayā samaṇo hotīti ettha phala”nti. Khayāti ca khīṇattāti attho. Khīyanti āsavā etthāti khayō, nibbānaṃ. “Āsavakkhayā”ti pana samāsavasena dvibhāvaṃ katvā vuttattā “āsavānaṃ khayō”ti padassa atthuddhāre āsavakkhayapadaggahaṇaṃ.

“Paravajjānupassissā”tiādigāthā dhammapade. Tattha ujjhānasaññinoti garahasaññino. Arāti dūrā. “Arā siṅghāmi vārija”ntiādīsu viya hi dūratthoyaṃ nipāto. “Ārā”tipi pāṭho. Arāsaddo viya ārāsaddopi dūratthe eko nipātoti veditabbo. Tadeva hi padaṃ saddasatthe udāhaṭaṃ. Kāmañca dhammapadaṭṭhakathāyaṃ “arahattamaggasaṅkhātā ārā dūraṃ gatova hotī”ti vuttaṃ, tathāpi āsavavaḍḍhiyā saṅkhāre vaḍḍhento visaṅkhārato suvidūradūro, tasmā “ārā so āsavakkhayā”ti ettha āsavakkhayapadaṃ visaṅkhārādhivacanampi sambhavatīti āha “nibbāna”nti. Khayaṇaṃ khayō, āsavānaṃ khaṇanirodho. Sesāṃ tassa pariyāyavacanaṃ. Bhaṅgo āsavānaṃ khayoti vuttoti yojanā. Idha pana nibbānampi maggopi avinābhāvato. Na hi nibbānamanārabha maggeneva āsavānaṃ khayō hotīti.

Tanninnanti tasmim āsavānaṃ khayaññāṇe ninnaṃ. Sesāṃ tasseva vevacanaṃ. Pāliyaṃ idaṃ dukkhanti dukkhassa ariyasaccassa paricchinditvā, anavasesetvā ca tadā tassa bhikkhuno paccakkhato gahitabhāvadassananti dassetuṃ “ettaka”ntiādi

vuttaṃ. Tattha hi ettakaṃ dukkhanti tassa paricchijja gahitabhāvadassanaṃ. Na ito bhiyyoti anavasesetvā gahitabhāvadassanaṃ. Tenāha “sabbampi dukkhasacca”ntiādi. Sarasalakkhaṇapaṭivedhavasena pajānanaṃ yathābhūtaṃ pajānanaṃ nāmāti dasseti “sarasalakkhaṇapaṭivedhenā”ti iminā. Rasoti sabhāvo rasitabbo jānitabboti katvā, attano raso saraso, so eva lakkhaṇaṃ, tassa asammohato paṭivijjhanenāti attho. Asammohato paṭivijjhanañca nāma yathā tasmaṃ ñāṇe pavatte pacchā dukkhasaccassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā tassa pavattiyeva. Tena vuttaṃ “yathābhūtaṃ pajānāti”ti. “Nibbattika”nti iminā “dukkhaṃ samudeti etasmāti dukkhasamudayo”ti nibbacanaṃ dasseti. Tadubhayanti dukkhaṃ, dukkhasamudayo ca. Yaṃ ṭhānaṃ patvāti yaṃ nibbānaṃ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṃ āgamma. Ṭhānanti hi kāraṇaṃ vuccati tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattatāyāti katvā. Tadubhayaṃ patvāti ca tadubhayavato puggalassa tadubhayassa patti viya vuttā. Puggalasseva hi ārammaṇakaraṇavasena nibbānappatti, na tadubhayassa. Apica patvāti pāpuṇanahetu, puggalassa ārammaṇakaraṇavasena samāpajjanatoti attho. Asamānakattuke viya hi samānakattukepi tvāpaccayassa hetvatthe pavatti saddasatthesu pākaṭā. Appavattīti appavattinimittaṃ “na pavattati tadubhayametenā”ti katvā, appavattiṭṭhānaṃ vā “na pavattati tadubhayametthā”ti katvā, anena ca “dukkhaṃ nirujjhati ettha, etenāti vā dukkhanirodho”ti nibbacanaṃ dasseti, dukkhasamudayassa pana gahaṇaṃ taṃnibbattakassa nirujjhanato tassāpi nirujjhanadassanatthanti daṭṭhabbaṃ. Nibbānapadeyeva ta-saddo nivattaṭīti ayaṃ-saddo puna vutto. Sabbanāmikañhi padaṃ vuttassa vā liṅgassa gāhakaṃ, vuccamānassa vā. Tassāti dukkhanirodhassa. Sampāpakanti sacchikaraṇavasena sammadeva pāpakam, etena ca “dukkhanirodhaṃ gamayati, gacchati vā etāyāti dukkhanirodhagāminī, sāyeva paṭipadā dukkhanirodhagāminipaṭipadā”ti nibbacanaṃ dasseti.

Kilesavasenaṃ āsavaṇkhātakilesavasena. Tadeva āsavapariyāyena dassento puna āha, tasmā na ettha punaruttidosoti adhippāyo. Pariyāyadesanābhāvo nāma hi āveṇiko buddhadhammoti heṭṭhā vuttovāyamatto. Nanu ca āsavānaṃ dukkhasaccapariyāyova atthi, na sesasaccapariyāyo, atha kasmā sarūpato dassitasaccāniyeva kilesavasena pariyaṇato puna dassento evamāhāti vuttanti? Saccam, taṃsambandhattā pana sesasaccānaṃ taṃsamudayādipariyāyopi labbhatīti katvā evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Dukkhasaccapariyāyabhūtaāsavasambandhāni hi āsavasamudayādīnīti, saccāni dassentotipi yojetabbaṃ. “Āsavānaṃ khayañāyā”ti āraddhattā cettha āsavānameva gahaṇaṃ, na sesakilesānaṃ tathā anāraddhattāti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi “kāmasavāpi cittaṃ vimuccatī”tiādinā āsavavimuttasīseneva sabbakilesavimutti vuttā. “Idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānāti”tiādinā missakamaggova idha kathito lokiyavipassanāya lokuttaramaggassa missakattāti vuttaṃ “saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ kathesī”ti. “Jānato passato”ti iminā tayopi pariññāsacchikiriyābhāvanābhisamayā vuttā catusaccapajānanāya eva catukiccasiddhito, pahānābhisamayo pana pārisesato “vimuccatī”ti iminā vuttoti āha “maggakkhaṇaṃ dassetī”ti. Cattāri hi kiccāni catusaccapajānanāya eva siddhāni. Yathāha “taṃ kho panidaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ pariññātanti me bhikkhave pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādī”tiādi. Ayaṃ aṭṭhakathāmuttako nayo - jānato passatoti ca hetuniddeso, “jānanahetu passanahetu kāmasavāpi cittaṃ vimuccatī”tiādinā yojanā. Kāmañcettha jānanapassanakiriyānaṃ, vimuccanakiriyāya

ca samānakālatā, tathāpi dhammānaṃ samānakālikānampi
paccayapaccayuppannatā saha-jātādikoṭiyā labbhatīti,
hetugabbhavisesanatādassanametanti vadanti.

Bhavāsavaggahaṇena cettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti
diṭṭhāsavassāpi saṅgaho daṭṭhabbo, adhunā pana “diṭṭhāsavāpi cittaṃ vimuccatī”ti
katthaci pāṭho dissati, so na porāṇo, pacchā pamādalikhitoti veditabbo.
Bhayabheravasuttasamvaṇṇanādisu anekāsupi tatheva samvaṇṇitattā. Ettha ca
kiñcāpi pāliyaṃ saccapaṭivedho aniyamitapuggalassa aniyamitakālavasena vutto,
tathāpi abhisamayakāle tassa paccuppannatam upādāya “evaṃ jānato evaṃ
passato”ti vattamānakālaniddeso kato, so ca kāmam kassaci maggakkhaṇato param
yāvajjatanā atītakāliko eva, sabbapaṭhamam panassa atītakālikattam phalakkhaṇena
veditabbanti āha “vimuttasminti iminā phalakkhaṇa”nti. Paccavekkhaṇañāṇanti
phalapaccavekkhaṇañāṇam tathā ceva vuttattā. Taggahaṇena pana tadavinābhāvato
sesāni niravasesāni gahetabbāni, ekadesāni vā aparipuṇṇāyapi paccavekkhaṇāya
sambhavato. “Khīṇā jāti”tiādīhi padehi “nāparam itthattāyā”ti padapariyosānehi.
Tassāti paccavekkhaṇañāṇassa. Bhūminti pavattiṭṭhānam. Nanu ca “vimuttasmiṃ
vimutta”nti vuttam phalameva tassa ārammaṇasaṅkhātā bhūmi, atha katham “khīṇā
jāti”tiādīhi tassa bhūmidassananti codanam sodhetum “tena hī”tiādi vuttam. Yasmā
pana pahīnakilesapaccavekkhaṇena vijjamānassāpi kammassa āyatim
appaṭisandhikabhāvato “khīṇā jāti”ti pajānāti, yasmā ca maggapaccavekkhaṇādīhi
“vusitam brahmacariya”ntiādīni pajānāti, tasmā “khīṇā jāti”tiādīhi tassa
bhūmidassananti vuttam hoti. “Tena ñāṇenā”ti hi yathārutato, avinābhāvato ca
gahitena pañcavidhena paccavekkhaṇañāṇenāti attho.

“Khīṇā jāti”ti ettha sotujanānam suviññāpanattham parammukhā viya codanam
samuṭṭhāpeti “katamā panā”tiādīnā. Yena panādhippāyena codanā katā,
tadadhippāyam pakāsetvā parihāram vattukāmo “na tāvassā”tiādimāha. “Na
tāva...pe... vijjamānattā”ti vakkhamānameva hi attham manasi katvā ayaṃ codanā
samuṭṭhāpitā, tattha na tāvassa atītā jāti khīṇāti assa bhikkhuno atītā jāti, na tāva
maggabhāvanāya khīṇā. Tattha kāraṇamāha “pubbeva khīṇattā”ti, maggabhāvanāya
purimatameva nirujjhanavasena khīṇattāti adhippāyo. Na anāgatā assa jāti khīṇā
maggabhāvanāyāti yojanā. Tattha kāraṇamāha “anāgate vāyāmābhāvato”ti, idaṃca
anāgatabhāvasāmaññameva gahetvā lesena codanādhippāyavibhāvanattham vadati,
na anāgatavisesam anāgate maggabhāvanāya khepanapayogābhāvatoti attho.
Vijjamāneyeva hi payogo sambhavati, na avijjamāneti vuttam hoti. Anāgataviseso
panettha adhippeto, tassa ca khepane vāyāmopi labbhateva. Tenāha “yā pana
maggassā”tiādi. Anāgatavisesoti ca abhāvite magge uppajjanāraho
anantarajātibhedo vuccati. Na paccuppannā assa jāti khīṇā maggabhāvanāyāti
yojanā. Tattha kāraṇamāha “vijjamānattā”ti, ekabhavapariyāpannatāya
vijjamānattāti attho. Tattha tattha bhava paṭhamābhiniḍḍhakkhaṇā hi jāti. “Yā
panā”tiādīnā pana maggabhāvanāya kilesahetuvinnāsanamukhena anāgatajātiyā eva
khīṇabhāvo pakāsitoti daṭṭhabbam. Ekacatupañcavokārabhavesūti
bhavattayaggahaṇam vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇabhāvadassanattham,
pubbapadadvayepettha uttarapadalopo. Ekacatupañcakkhandhappabhedāti etthāpi
eseva nayo. “Tam so”tiādi “kathaṃca naṃ pajānāti”ti codanāya sodhanāvacanam.
Tattha tanti yathāvuttam jātim. Soti khīṇāsavo bhikkhu. Paccavekkhitvāti pajānanāya
pubbabhāge pahīnakilesapaccavekkhaṇadassanam. Evaṃca katvā
paccavekkhaṇaparamparāya tathā pajānanā siddhāti daṭṭhabbam.

Paccavekkhaṇantaravibhāvanatthameva hi “jānanto pajānāti”ti vattamānavacanadvayaṃ vuttaṃ, jānanto hutvā, jānanahetu vā pajānāti nāmāti attho.

Brahmacariyavāso nāma ukkaṭṭhaniddesato maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha “parivuttha”nti, samantato niravasesena vasitaṃ pariciṇṇanti attho. Kasmā panidaṃ so atītakālavasena pajānātīti anuyogenāha “puthujjanakalyāṇakena hi saddhi”ntiādi. Puthujjanakalyāṇakopi hi heṭṭhā vuttalakkhaṇo sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno nāma dakkhiṇavibhaṅgasuttādīsu tathā eva vuttattā. Vasanti nāmāti vasantā eva nāma honti, na vutthavāsā. Tasmāti vutthavāsattā. Nanu ca “so ‘idaṃ dukkha’”nti yathābhūtaṃ pajānāti”tiādinā pāliyaṃ sammādiṭṭhiyeva vuttā, na sammāsaṅkappādayo, atha kasmā “catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasena soḷasavidhaṃ kiccaṃ niṭṭhāpita”nti atṭhaṅgikassa maggassa sādhāraṇato vuttanti? Sammāsaṅkappādīnampi catukiccasādhana vasena pavattito. Sammādiṭṭhiyā hi catūsu saccesu pariññādikiccasādhana vasena pavattamānāya sammāsaṅkappādīnampi sesānaṃ dukkhasacce pariññābhisa mayānuguṇāva pavatti, itarasaccesu ca nesaṃ pahānābhisa mayādivasena pavatti pākāṭā evāti. Dukkhanirodhamaggesu yathākkamaṃ pariññāsacchikiriyābhāvanāpi yāvadeva samudayapahānatthāti katvā tadattheyeva tāsāṃ pakkhipanena “kataṃ karaṇīya”nti padassa adhippāyaṃ vibhāvetuṃ “tenā”tiādi vuttaṃ. “Dukkhamūlaṃ samucchinna”nti imināpi tadeva pakārantarena vibhāveti.

Kasmā panettha “kataṃ karaṇīya”nti atītaniddeso katoti āha “puthujjanakalyāṇakādayo”tiādi. Ime pakārā itthaṃ, tabbhāvo itthattanti dasseti “itthabhāvāyā”ti iminā, āya-saddo ca sampadānatthe, tadatthāyāti attho. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārabhūtā pariññādayo idhādhippetāti vuttaṃ “evaṃ soḷasakiccabhāvāyā”ti. Te hi maggaṃ paccavekkhato maggānubhāvena pākāṭā hutvā upaṭṭhahanti magge paccavekkhite taṃkiccapaccavekkhaṇāyapi sukhena siddhito. Evaṃ sādhāraṇato catūsu maggesu paccekaṃ catukiccavasena soḷasakiccabhāvaṃ pakāsetvā tesupi kiccesu pahānameva padhānaṃ tadatthattā itaresaṃ pariññādīnanti tadeva visesato pakāsetuṃ “kilesakkhayabhāvāya vā”ti āha.

Apica purimanayena paccavekkhaṇaparamparāya paccavekkhaṇavidhiṃ dassetvā idāni padhānattā pahīnakilesapaccavekkhaṇavidhimeva dassetuṃ evaṃ vuttantipi daṭṭhabbaṃ. Dutiyavikappe ayaṃ pakāro itthaṃ, tabbhāvo itthattaṃ, āyasaddo cettha sampadānavacanassa kāriyabhūto nissakkattheti dasseti “itthabhāvato”ti iminā. “Imasmā evaṃ pakārā”ti pana vadanto pakāro nāma pakāravantato atthato bhedo natthi. Yadi hi so bhedo assa, tasseva so pakāro na siyā, tasmā itthaṃ-saddo pakāravantavācako, atthato pana abhedepi sati avayavāvayavitādinā bhedaparikkappanāvasena siyā kiñci bhedamatthaṃ, tasmā itthattasaddo pakāravācakoti dasseti. Ayamidha ṭikāyaṃ, majjhimāgamaṭṭikāvinayaṭṭikādīsu ca āgatanayo.

Saddavidū pana pavattinimittānusārena evamicchanti - ayaṃ pakāro assāti itthaṃ, pakāravanto. Vicitrā hi taddhitavutti. Tassa bhāvo itthattaṃ, pakāro, imamatthaṃ dassento “itthabhāvato imasmā evaṃ pakārā”ti āhāti. Paṭhamavikappepi yathārahaṃ esa nayo. Idāni vattamānakhandhasantānāti sarūpakathanāṃ. Aparanti anāgataṃ. “Ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti”ti idāni pāṭho, “ime pana

carimakattabhāvasaṅkhātā pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti”ti pana majjhimāgamavinayaṭīkādisu, idha ca ṭīkāyaṃ ulliṅgitapāṭho. Tattha carimakattabhāvasaṅkhātāti ekasantatipariyāpannabhāvena pacchimakattabhāvakathitā. Pariññātāti maggena paricchijja ñātā. Tiṭṭhantīti appatiṭṭhā anokāsā tiṭṭhanti. Etena hi tesam khandhānaṃ apariññāmūlābhāvena apatiṭṭhābhāvaṃ dasseti. Apariññāmūlikā hi patiṭṭhā, tadabhāvato pana appatiṭṭhābhāvo. Yathāha “kabalīkāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, patiṭṭhitam tattha viññāṇaṃ viruḷha”ntiādi. Tadupamaṃ vibhāveti “chinnamūlakā rukkhā viyā”ti iminā, yathā chinnamūlakā rukkhā mūlābhāvato appatiṭṭhā anokāsā tiṭṭhanti, evametepi apariññāmūlābhāvatoti. Ayamettha opammasaṃsandanā. Carimakacittanirodhenāti parinibbānacittanirodhena. Anupādānoti anindhano. Apaṇṇattikabhāvanti yesu khandhesu vijjamānesu tathā tathā parikkappanāsiddhā paññatti, tadabhāvato tassāpi dharmānakapaññattiyā abhāvena apaññattikabhāvaṃ gamissanti. Paṇṇatti paññattīti hi atthato ekaṃ yathā “paññāsa paṇṇāsā”ti. Paññāsa paṇṇādesoti hi akkharacintakā vadanti.

249. Yebhuyyena saṃkhipati saṅkucito bhavatīti saṅkhepo, pabbatamatthakaṃ. Tañhi pabbatapādato anukkamena bahulaṃ saṃkhittam saṅkucitam hoti. Tenāha “pabbatamatthake”ti, pabbatasikhareti attho. Ayaṃ aṭṭhakathāmuttako nayo - saṅkhipiyati pabbatabhāvena gaṇīyatīti saṅkhepo, pabbatapariyāpanno padeso, tasmim pabbatapariyāpanne padeseti atthoti. Anāviloti akālusiyo, sā cassa anāvilatā kaddamābhāvena hotīti āha “nikkaddamo”ti. Sapati apadāpi samānā gacchatīti sippi, khuddakā sippi sippiyo kā-kārassa ya-kāraṃ katvā, yo “muttiko”tipi vuccati. Savati pasavatīti sambuko, yaṃ “jalasutti, saṅkhalikā”ti ca voharanti. Samāhāre yebhuyyato napuṃsakapayogoti vuttam “sippiyasambuka”nti. Evamīdisesu. Sakkharāti muṭṭhippamāṇā pāsāṇā. Kathalānīti kapālakhaṇḍāni. Samūhavācakassa ghaṭāsaddassa itthi liṅgassāpi dissanato “gumba”nti padassattham dasseti “ghaṭā”ti iminā.

Kāmañca “sippiyasambukampi sakkharakathalampi macchagumbampi tiṭṭhantampi carantampi”ti ettha sakkharakathalam tiṭṭhatiyeva, sippiyasambukamacchagumbāni carantipi tiṭṭhantipi, tathāpi sahacaraṇanayena sabbāneva caranti viya evaṃ vuttanti attham dassento “tiṭṭhantampi carantampīti etthā”tiādimāha. Tattha hi “sakkharakathalam tiṭṭhatiyevā”tiādinā yathāsambhavamattam dasseti, “yathā panā”tiādinā pana sahacaraṇanayaṃ. Pana-saddo arucisaṃsūcane, tathāpīti attho. Antarantarāti bahūnaṃ gāvīnamantarantarā ṭhitāsu gāvīsu vijjamānāsūpi. Gāvoti gāvīyo. Itarāpīti ṭhitāpi nisinnāpi. Carantīti vuccanti sahacaraṇanayena. Tiṭṭhantamevātiādisu ayamadhippāyo - sippiyasambukamacchagumbānaṃ caraṇakiriyāyapi yogato ṭhānakiriyāya anekantattā ekantato tiṭṭhantameva na kadācīpi carantaṃ sakkharakathalam upādāya sippiyasambukampi macchagumbampi tiṭṭhantanti vuttam, na tu tesam ṭhānakiriyamupādāya. Tesam pana caraṇakiriyamupādāya “carantampi”ti pi-saddalopo hettha daṭṭhabbo. Itarampi dvayanti sippiyasambukamacchagumbaṃ padavasena evaṃ vuttam. Itarañca dvayanti sippiyasambukamacchagumbameva. Carantanti vuttanti etthāpi tesam ṭhānakiriyamupādāya “tiṭṭhantampi”ti pi-saddalopo, evamettha aṭṭhakathācariyehi sahacaraṇanayo dassito, ācariyadhammapālattherena pana yathālābhanayopi. Tathā hi vuttam “kiṃ vā imāya sahacariyāya, yathālābhaggahaṇaṃ panettha daṭṭhabbam. Sakkharakathalassa hi vasena tiṭṭhantanti, sippisambukassa macchagumbassa ca vasena tiṭṭhantampi carantampīti evaṃ yojanā kātabbā”ti. Alabbhamānassāpi

atthassa sahayogīvasena desanāmettaṃ pati sahaṇāyanaṃ, sādhaṇato desitassāpi atthassa sambhavaṃ vivekaṃ pati yathābhāyanaṃ ubhayathāpi yujjati.

Evampettha vadanti - atthakathāyaṃ “sakkharakathalaṃ tiṭṭhatīyeva, itarāni carantipi tiṭṭhantipi”ti iminā yathābhāyanaṃ dassito yathāsambhavaṃ atthassa vivecitattā, “yathā panā”tiādinā pana sahaṇāyanaṃ alabbhamānassāpi atthassa sahayogīvasena desanāmettassa vibhāvitattāti, tadetampi anupavajjameva atthassa yuttattā, atthakathāyañca tathā dassanassāpi sambhavatoti daṭṭhabbaṃ. “Tatthā”tiādi upamāsaṃsandanaṃ. Tīreti udakarahadassa tīre. Udakarahado ca nāma katthaci samuddopi vuccati “rahadopi tattha gambhīro, samuddo saritodako”tiādīsu. Katthaci jalāsayopi “rahadopi tattha dharaṇī nāma, yato meghā pavassanti, vassā yato patāyanti”tiādīsu, idhāpi jalāsayoyeva. So hi udakavasena raho cakkhurahādikaṃ dadātīti udakarahado o-kārasa a-kāraṃ katvā. Saddavidū pana “udakaṃ haratīti udakarahado niruttinayenā”ti vadanti.

“Ettāvatā”tiādinā catutthajjhānāntaraṃ dassitavipassanāñāṇato paṭṭhāya yathāvuttatthassa sampiṇḍanaṃ. Tattha ettāvatāti “puna caparaṃ mahārāja bhikkhu evaṃ samāhite citte...pe... ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharatī”tiādinā ettakena, etaparimāṇavanteṇa vā vacanakkameṇa. Vipassanāñāṇanti ñāṇadassanānāmena dassitaṃ vipassanāñāṇaṃ, tassa ca viṣuṃ gaṇanadassanena heṭṭhā catutthajjhānāntaraṃ vattabbatākāraṇesu tīsu nāyesu tatiyanāyasseva yuttatarabhāvopi dīpitoti daṭṭhabbaṃ. Manomayañāṇassa iddhividhasamavarodhitabhāve visuddhimagge vuttepī idha pāḷiyaṃ viṣuṃ desitattā viṣuṃ eva gahaṇaṃ, tathā desanā ca pāṭiyekkasandiṭṭhikasāmaññaphalatthāti daṭṭhabbaṃ. Anāgataṃsañāyathākammūpagañāṇadvayassa pāḷiyaṃ anāgatattā “dibbacakkhuvasena nipphanna”nti vuttaṃ, tabbasena nipphannattā taggahaṇeneva gahitaṃ taṃ ñāṇadvayanti vuttaṃ hoti. Dibbacakkhussa hi anāgataṃsañāṇaṃ, yathākammūpagañāṇāncāti dvepi ñāṇāni paribhaṇḍāni hontīti. Dibbacakkhuñāṇanti cutūpapātañāṇanāmena dassitaṃ dibbacakkhuñāṇaṃ.

Sabbesaṃ pana dasannaṃ ñāṇānaṃ ārammaṇavibhāgassa visuddhimagge anāgatattā tatthānāgatañāṇaṃ ārammaṇavibhāgaṃ dassetuṃ “tesa”ntiādi vuttaṃ. Tesanti dasannaṃ ñāṇānaṃ. Tatthāti tasmīṃ ārammaṇavibhāge, tesu vā dasasu ñāṇesu. Bhūmibhedato parittamahaggaṃ, kālabhedato atītānāgataṃpaccuppannaṃ, santānabhedato ajjhatabhiddhā cāti vipassanāñāṇaṃ sattavidhārammaṇaṃ. Parittārammaṇāditikattayeneva hi tassa ārammaṇavibhāgo, na maggārammaṇatikenā. Nimmitarūpāyatanaṃattamevāti attanā nimmitaṃ rūpārammaṇameva, attanā vā nimmitaṃ manomāya kāya vijjamaṇaṃ rūpāyatanaṃattamevātipi yujjati. Idañhi tassa ñāṇassa abhinimmiyamāṇe manomāya kāya rūpāyatanaṃattamevārabha pavattanato vuttaṃ, na pana tattha gandhāyatanaṃdīnamabhāvato. Na hi rūpakalāpo gandhāyatanaṃdivirahito atthīti sabbathā parinipphannaṃ nimmitarūpaṃ. Tenāha “parittapaccuppannabhiddhārammaṇa”nti, yathākkamaṃ bhūmikālasantānabhedato tibbidhārammaṇanti attho. Nibbānavasena ekadhammārammaṇampi samānaṃ āsavakkhayañāṇaṃ parittārammaṇāditikavasena tividhārammaṇaṃ dassetuṃ

“appamāṇabahiddhānavattabbārammaṇa”nti vuttaṃ. Tañhi parittatikavasena appamāṇārammaṇaṃ, ajjhattikavasena bahiddhārammaṇaṃ, atītatikavasena navattabbārammaṇaṃ hoti.

Uttaritarasaddo, paṇītatarasaddo ca pariyāyoti dasseti “seṭṭhatara”nti iminā. Ratanakūṭaṃ viya kūṭāgārassa arahattaṃ kūṭaṃ uttamaṅgabhūtaṃ bhagavato desanāya arahattapariyosānattāti āha “arahattanikūṭenā”ti. Desanaṃ niṭṭhāpesīti titthakaramataharavibhāvinīṃ nānāvidhakuhanalapanādimicchājīvaviddhamsinīṃ tividhasīlālaṅkataparamasallekhapaṭipattiparidīpinīṃ jhānābhiññādiuttarimanussadhammavibhūsinīṃ cuddasavidhamahāsāmaññaphalapaṭimaṇḍitaṃ anaññasādhāraṇaṃ sāmaññaphaladesanaṃ ratanāgāraṃ viya ratanakūṭena arahattakūṭena niṭṭhāpesi “vimuttasmi”nti iminā, arahattaphalassa desitattāti attho.

Ajātasattuupāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

250. Ettāvatā bhagavatā desitassa sāmaññaphalasuttassa atthavaṇṇanaṃ katvā idāni dhammasaṅgāhakehi saṅgītassa “evaṃ vutte”tiādipāṭhassapi atthavaṇṇanaṃ karonto paṭhamaṃ sambandhaṃ dassetuṃ “rājā”tiādimāha. Tattha tatthāti tasmīṃ tasmīṃ sāmaññaphale, suttapadese vā. Karaṇaṃ kāro, sādhu iti kāro tathā, “sādhu bhagavā, sādhu sugatā”tiādinā taṃ pavattento. Ādimajjhapariyosānanti desanāya ādiñca majjhañca pariyosānañca. Sakkaccaṃ sādaraṃ gāraṃ sutvā, “cintetvā”ti ettha idaṃ pubbakālakiriyāvacaṇaṃ. Ime pañhe puthū samaṇabrāhmaṇe pucchanto ahaṃ ciraṃ vata amhi, evaṃ pucchantopi ahaṃ thuse koṭṭento viya kañci sāraṃ nālatthanti yojanā. Tathā yo...pe... vissajjesi, tassa bhagavato guṇasampadā aho vata. Dasabalassa guṇānubhāvaṃ ajānanto ahaṃ vañcito suciraṃ vata amhīti. Vañcitoti ca aññāṇena vañcito āvaṭṭito, mohena paṭicchādito amhīti vuttaṃ hoti. Tenāha “dasabalassa guṇānubhāvaṃ ajānanto”ti. Sāmaññajotanaṃ hi visese avatiṭṭhati. Cintetvā āvikarontoti sambandho. Ullaṅghanasamatthāyapi ubbegapītiyā anullaṅghanampi siyāti āha “pañcavidhāya pītiyā phuṭasarīro”ti. Phuṭasarīroti ca phusitasarīroti attho, na byāpitasarīroti sabbāya pītiyā abyāpitattā. Tanti attano pasādassa āvikaraṇaṃ, upāsakattapavedanañca. Āraddhaṃ dhammasaṅgāhakehi.

Abhikkantāti atikkantā vigatā, vigatabhāvo ca khayā evāti āha “khaye dissatī”ti. Tathā hi vuttaṃ “nikkhanto paṭhamo yāmo”ti. Abhikkantataroti ativiya kantataro manoramo, tādiso ca sundaro bhaddako nāmāti vuttaṃ “sundare”ti.

“Ko me”tiādi gāthā vimānavatthumhi. Tattha koti devanāgayakkhagandhabbādīsu katamo. Meti mama. Pādānīti pāde, liṅgavipariyāyoyam. Iddhiyāti īdisāya deviddhiyā. Yasasāti īdisena parivārena, pariyaṇena ca. Jalanti jalanto vijjotamāno. Abhikkantenāti ativiya kantena kamaṇīyena, abhirūpenāti vuttaṃ hoti. Vaṇṇenāti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. Sabbā obhāsayaṃ disāti sabbā dasapi disā obhāsayaṃ. Cando viya, sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karonto ko vandatīti sambandho.

Abhirūpeti atirekarūpe ulāravaṇṇena sampannarūpe. Abbhānumodaneti abhianumodane abhippamoditabhāve. Kimatthiyaṃ “abbhānumodane”ti vacananti āha “tasmā”tiādi. Yuttaṃ tāva hotu abbhānumodane, kasmā panāyaṃ dvikkhattuṃ vuttoti codanāya sodhanāmukhena āmeḍitavisayaṃ niddhāreti “bhaye kodhe”tiādinā, iminā saddalakkhaṇena hetubhūtena evaṃ vutto, iminā ca iminā ca visayenāti vuttaṃ hoti. “Sādhu sādhu bhante”ti āmeḍitavasena atthaṃ dassetvā tassa visayaṃ niddhārento evamāhāti sambandhaṃ vadanti. Tattha “coro coro,

sappo sappo''tiādīsu bhaye āmeḍitaṃ, ''vijjha vijjha, pahara paharā''tiādīsu kodhe, ''sādhū sādhu''tiādīsu pasamsāyaṃ, ''gaccha gaccha, lunāhi lunāhī''tiādīsu turite, ''āgaccha āgacchā''tiādīsu kotūhale, ''buddho buddhoti cintento''tiādīsu acchare, ''abhikkamathāyasmanto abhikkamathāyasmanto''tiādīsu hāse, ''kahaṃ ekaputtaka, kahaṃ ekaputtakā''tiādīsu soke, ''aho sukhaṃ, aho sukha''ntiādīsu pasāde. Casaddo avuttasamuccayattho, tena garahā asammānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. ''Pāpo pāpo''tiādīsu hi garahāyaṃ, ''abhirūpaka abhirūpakā''tiādīsu asammāne. Evametesu navasu, aññesu ca visayesu āmeḍitavacanaṃ budho kareyya, yojeyyāti attho. Āmeḍanaṃ punappunamuccāraṇaṃ, āmeḍiyati vā punappunamuccāriyatīti āmeḍitaṃ, ekassevatthassa dvattikkhattuṃ vacanaṃ. Meḍisaddo hi ummādane, āpubbo tu dvattikkhattumuccāraṇe vattati yathā ''etadeva yadā vākya-māmeḍayati vāsavo''ti.

Evaṃ āmeḍitavasena dvikkhattuṃ vuttabhāvaṃ dassetvā idāni nayidaṃ āmeḍitavaseneva dvikkhattuṃ vuttaṃ, atha kho paccekamatthadvayavasena pīti dassento ''atha vā''tiādīmāha. Āmeḍitavasena atthaṃ dassetvā vicchāvasenāpīti dassento evamāhātipi vadanti, tadayuttameva byāpetabbassa dvikkhattumavuttattā. Byāpetabbassa hi byāpakena guṇakiriyādabbena byāpanicchāya dvattikkhattuṃ vacanaṃ vicchā yathā ''gāmo gāmo ramaṇīyo''ti. Tattha abhikkantanti abhikkamanīyaṃ, tabbhāvo ca atiiṭṭhatāyāti vuttaṃ ''atiiṭṭha''ntiādi, padattayañcetaṃ pariyāyavacanaṃ. Etthāti dvīsu abhikkantasaddesu. ''Abhikkanta''nti vacanaṃ apekkhitvā napuṃsakaliṅgena vuttaṃ, taṃ pana bhagavato vacanaṃ dhammadesanāyevāti katvā ''yadidaṃ bhagavato dhammadesanā''ti āha, yāyaṃ bhagavato dhammadesanā mayā sutā, tadidaṃ bhagavato dhammadesanāsaṅkhātāṃ vacanaṃ abhikkantanti attho. Evaṃ paṭiniddesopi hi atthato abhedattā yutto eva ''yattha ca dinnāṃ mahapphalaṃ mātā''tiādīsu viya. ''Abhikkanta''nti vuttassa vā atthamattadassanaṃ etaṃ, tasmā atthavasena liṅgavibhattivipariṇāmo veditabbo, kāriyavipariṇāmasena cettha vibhattivipariṇāmatā. Vacananti hettha seso, abhikkantaṃ bhagavato vacanaṃ, yāyaṃ bhagavato dhammadesanā mayā sutā, sā abhikkantaṃ abhikkantāti attho. Dutiyapadehi ''abhikkantanti pasādanaṃ apekkhitvā napuṃsakaliṅgena vutta''ntiādīnā yathārahamesa nayo netabbo.

''Bhagavato vacana''ntiādīnā atthadvayasārūpaṃ dasseti. Tattha dosanāsanatoti rāgādikilesadosaviddhamāsanato. Guṇādhigamanatoti sīlādiguṇānaṃ sampādanavasena adhigamāpanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu ''guṇādhigamanato''ti vuttasuyeva guṇesu padhānabhūtā guṇā dassetabbāti te padhānabhūte guṇe tāva dassetuṃ ''saddhājananato paññājananato''ti vuttaṃ. Saddhāpadhānā hi lokiyā guṇā, paññāpadhānā lokuttarāti, padhānaniddeso cesa desanāya adhigametaṃ behi sīlasamādhidukādhipi yojanāsambhavato. Aññampi atthadvayaṃ dasseti ''sāttato''tiādīnā. Sīlādiatthasampattiyā sāttato. Sabhāvaniruttisampattiyā sabyañjanato. Suviññeyyasaddapayogatāya uttānapadato. Saṅhasukhumabhāvena dubbhāññeyyatthātāya gambhīratthato. Siniddhamudumadhurasaddapayogatāya kaṇṇasukhato. Vipulavisuddhapemaṇiyatthātāya hadayaṅgamato. Mānātimānavidhamanena anattukkaṃsanato. Thambhasārambhanimmaddanena aparavambhanato. Hitādhippāyappavattiyā paresaṃ rāgaparilāhādivūpasamanena karuṇāsītalato. Kilesandhakāraavidhamanena paññāvadātato. Avadātaṃ, odātanti ca atthato ekaṃ. Karavīkarutamañjutāya āpātharamaṇīyato. Pubbāparāvīruddhasuvisuddhatāya

Vimaddakkhamatāya, hitajjhāsayappavattitāya ca vīmaṃsiyamānahitatoti evamettha
attho veditabbo. Ādisaddena pana saṃsāracakkanivattanato,
saddhammacakkappavattanato, micchāvādaiddhamsanato,
sammāvādapatiṭṭhāpanato, akusalamūlasamuddharaṇato, kusalamūlasaṃpropanato,
apāyadvāravidhānato, saggamaggadvāravivaraṇato, pariyuṭṭhānavūpasamanato,
anusayasamugghāṇanatoti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

“Kassapassa bhagavato”tiādinā tadā raññā avuttassāpi atthāpattimattadassanaṃ.
Kāmañca kāmacchandādayopi paṭicchādakā nīvaraṇabhāvato, micchādiṭṭhi pana
savisesaṃ paṭicchādikā satte micchābhinivesavasenāti āha
“micchādiṭṭhigahanapaṭicchanna”nti. Tenāha bhagavā “micchādiṭṭhiparamāhaṃ
bhikkhave vajjaṃ vadāmi”ti, micchādiṭṭhisañkhāttagumbapaṭicchannanti attho.
“Micchādiṭṭhigahanapaṭicchannaṃ sāsanaṃ vivarantenā”ti vadanto
sabbabuddhānaṃ ekāva anusandhi, ekaṃva sāsanaṃ katvā kassapassa bhagavato
sāsanaṃpi iminā saddhiṃ ekasāsanaṃ karotīti datṭhabbaṃ.
Aṅguttaraṭṭhakathādīsupi hi tathā ceva vuttaṃ, evañca katvā
micchādiṭṭhigahanapaṭicchannassa sāsanaṃ vivaraṇavacanāṃ upapannaṃ hotīti.

99

Etehi pariyāyehīti yathāvuttehi
nikkujjitukkujjanapaṭicchannavivaraṇamaggācikkhaṇatelaṇṇapajjotadhāraṇa saṅkhāta
catubbidhopamopamitabbappakārehi, yathāvuttehi vā
nānāvidhakuhāṇalapanādimicchājīvaṇṇavidhamanādivibhāvanapariyāyehi. Tenāha
“anekapariyāyena dhammo pakāsito”ti.

“Eva”ntiadinā “esāha”ntiā dipāṭhassa sambandhaṃ dasseti.
Pasannacittatāyapasaṇṇakāraṃ karoti. Pasannacittatā ca imaṃ desanaṃ sutvā evāti
atthaṃ ñāpetum “imāya desanāyā”tiādi vuttaṃ. Imāya desanāya hetubhūṭāya.
Pasannākāranti pasannehi sādhujaṇehi kattaḥṇasakkāraṃ. Saraṇanti paṭisaraṇaṃ.
Tenāha “parāyaṇa”nti. Parāyaṇatā pana anatthanisedhanena, atthasampādanena
cāti vuttaṃ “aghaṇṇa tātā, hitassa ca vidhātā”ti. Aghaṇṇāti nissakke sāmivacanaṃ,
pāpatoti attho. Dukkhatoti vadanti keci. Tāyati avassayaṃ karotīti tātā. Hitassāti
upayogatthe sāmivacanaṃ. Vidahati saṃvidhānaṃ karotīti vidhātā. “Iti iminā
adhippāyena”ti vadanto “itisaddo cettha luttaniddiṭṭho, so ca ākārattho”ti dasseti.
Saraṇanti gamaṇaṃ. Hitādhippāyena bhajanaṃ, jānanaṃ vā, evaṇca katvā
vinayaṭṭhakathādīsu “saraṇanti gacchāmī”ti saheva itisaddena attho vuttoti. Ettha hi
nāyaṃ gami-saddo nī-saddādayo viya dvikammiko, tasmā yathā “ajaṃ gāmaṃ
neti”ti vuccati, evaṃ “bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmī”ti vattaṃ na sakkā,
“saraṇanti gacchāmī”ti pana vattabbaṃ, tasmā ettha itisaddo luttaniddiṭṭhoti
veditabbaṃ, evaṇca katvā “yo buddhaṃ saraṇaṃ gacchati, so buddhaṃ vā
gaccheyya saraṇaṃ vā”ti khuddakanikāyaṭṭhakathāya uddhaṭṭha codanā anavakāsā.
Na hi gami-saddaṃ duhādīyādigaṇikaṃ karonti akkharacintakāti. Hotu tāva gami-
saddassa ekakammabhāvo, tathāpi “gacchateva pubbaṃ disaṃ, gacchati
pacchimaṃ disa”ntiādīsu viya “bhagavantaṃ, saraṇa”nti padadvayassa
samānādhikaraṇatā yuttāti? Na, tassa padadvayassa
samānādhikaraṇabhāvanupapattito. Tassa hi samānādhikaraṇabhāve adhippete
paṭihatacittopi bhagavantaṃ upasaṅkamanto buddhaṃ saraṇaṃ gato nāma siyā.
Yaṇhi taṃ “buddho”ti visesitaṃ saraṇaṃ, tamevesa gatoti, na cettha anupapattikena
atthena attho, tasmā “bhagavanta”nti gamanīyatthassa dīpanaṃ, “saraṇa”nti pana
gamanākārassāti vuttanayena itilopavaseneva attho gahetabboti. Dhammaṇca
saṅghaṇcāti etthāpi eseṇa nayo. Honti cettha -

“Gamiṇa ekakammattā, itilopaṃ vijāniyā;
Paṭighāṭappasaṅgattā, na ca tulyatthattā siyā.

Tasmā gamanīyatthassa, pubbapadaṃva jotakaṃ;
Gamanākārassa paraṃ, ityuttaṃ saraṇattaye”ti.

“Iti iminā adhippāyena bhagavantaṃ gacchāmī”ti pana vadanto aneneva
adhippāyena bhajanaṃ, jānanaṃ vā saraṇagamaṇaṃ nāmāti niyameti. Tattha
“gacchāmī”tiādīsu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ atthavacanaṃ,
“gacchāmī”ti etassa vā anaṇṇasādhāraṇatādassanavasena paṭiyekameva
atthavacanaṃ “bhajāmī”tiā dipadattayaṃ. Bhajanaṇhi saraṇādhippāyena
upasaṅkamaṇaṃ, sevanaṃ santikāvacaṇabhāvo, payirupāsaṇaṃ
vattapaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṃ sabbathāpi anaṇṇasādhāraṇataṃyeva
dasseti. Evaṃ “gacchāmī”ti padassa gatiatthaṃ dassetvā buddhiatthampi dassetum
“evaṃ vā”tiādimāha, tattha evanti “bhagavā me saraṇa”ntiadinā adhippāyena.
Kasmā pana “gacchāmī”ti padassa “bujjhāmī”ti ayamattho labbhatīti codanaṃ

sodheti “yesañhī”tiādinā, anena ca niruttinayamantarena sabhāvatova gamudhātussa buddhiatthoti dīpeti. Dhātūnanti mūlasaddasaṅkhātānaṃ i, yā, kamu, gamuiccādīnaṃ.

“Adhigatamagge, sacchikatanirodhe”ti padadvayenāpi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento “yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne cā”ti āha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi “yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjati”ti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nippariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itaro niyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva “apāyesu apatamāne dhāretī”ti vuttā. Sammattaniyāmokkamanena hi apāyavinimuttisambhavoti. Evaṃ anekehipi vinaya- suttantaṭṭhākārehī vuttaṃ, tadetaṃ sammattaniyāmokkamanavasena nippariyāyato apāyavinimuttake sandhāya vuttaṃ, tadanupapattivasena pana pariyāyato apāyavinimuttakaṃ kalyāṇaputhujjanampi “yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne”ti padena dassetīti daṭṭhabbaṃ. Tathā hesa dakkhiṇavibhaṅgasuttādīsu sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannabhāvena vuttoti, chattavimāne chattamāṇavako cettha nidassanaṃ. Adhigatamagge, sacchikatanirodhe ca yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne ca puggale apāyesu apatamāne katvā dhāretīti sapāṭhasesayojanā. Atītakālikena hi purimapadadvayena phalaṭṭhānameva gahaṇaṃ, vattamānakālikena ca pacchimena padena saha kalyāṇaputhujjanena maggaṭṭhānameva. “Apatamāne”ti pana padena dhāraṇākāradassanaṃ apatanakaraṇavaseneva dhāretīti, dhāraṇasarūpadassanaṃ vā. Dhāraṇaṃ nāma apatanakaraṇamevāti, apatanakaraṇaṇca apāyādinibbattakakilesaviddhaṃsanavasena vaṭṭato niyyānameva. “Apāyesū”ti hi dukkhabahulaṭṭhānatāya padhānavasena vuttaṃ, vaṭṭadukkhesu pana sabbesupi apatamāne katvā dhāretīti attho veditabbo. Tathā hi abhidhammaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ “sotāpattimaggo cettha apāyabhavato vuṭṭhāti, sakadāgāmimaggo sugatikāmabhavetakadesato, anāgāmimaggo kāmabhavato, arahattamaggo rūpārūpabhavato, sabbabhavahipi vuṭṭhāti evāti vadanti”ti evaṇca katvā ariyamaggo niyyānikatāya, nibbānaṇca tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayameva nippariyāyena dhammo nāmāti sarūpato dassetuṃ “so atthato ariyamaggo ceva nibbānaṇca”ti vuttaṃ. Nibbānaṇhi ārammaṇaṃ labhitvā ariyamaggassa tadatthasiddhi, svāyamattho ca pāḷiyā eva siddhoti āha “vuttañceta”ntiādi. Yāvatāti yattakā. Tesanti tattakānaṃ dhammānaṃ. “Aggo akkhāyatī”ti vattabbe o-kārassa a-kāraṃ, ma-kārāgamaṇca katvā “aggamakkhāyatī”ti vuttaṃ. “Akkhāyatī”ti cettha itisaddo ādiattho, pakārattho vā, tena “yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam aggamakkhāyatī”tiādi suttapadaṃ saṅgaṇhāti, “vitthāro”ti iminā vā tadavasesasaṅgaho.

Yasmā pana ariyaphalānaṃ “tāya saddhāya avūpasantāyā”tiādi vacanato maggena samucchinnānaṃ kilesānaṃ paṭippassaddhippahānakiccatāya niyyānānuguṇatā, niyyānapariyosānatā ca, pariyattiyā pana niyyānadhammasamadhigamahetutāya niyyānānuguṇatāti iminā pariyāyena vuttanayena dhammabhāvo labbhati, tasmā tadubhayampi saṅgaṇhanto “na kevalaṇcā”tiādimāha. Svāyamattho ca pāṭhārulho evāti dasseti “vuttañheta”ntiādinā. Tattha chattamāṇavakavimāneti chatto kira nāma setabyāyaṃ brāhmaṇamāṇavako, so ukkaṭṭhāyaṃ pokkharasātibrāhmaṇassa santike sippaṃ uggahetvā “garudakkhiṇaṃ dassāmī”ti ukkaṭṭhābhimukho gacchati, athassa bhagavā antarāmagge corantarāyaṃ, tāvatimsabhavane nibbattamānaṇca disvā gāthābandhavasena saraṇagamanavidhiṃ desesi, tassa tāvatimsabhavanupagassa tiṃsayojanikaṃ vimānaṃ chattamāṇavakavimānaṃ. Devalokepi hi tassa manussakāle samañña yathā “maṇḍūko devaputto, kuvero

devarājā”ti, idha pana chattamāṇavakavimānaṃ vatthu kāraṇaṃ etassāti katvā uttarapadalopena “na tathā tapati nabhe sūriyo, cando ca na bhāsati na phusso, yathā”tiādikā desanā “chattamāṇavakavimāna”nti vuccati, tatrāyaṃ gāthā pariyāpannā, tasmā chattamāṇavakavimānavatthudesanāyanti attho veditabbo.

Kāmarāgo bhavarāgoti evamādibhedo anādikālavibhāvito sabbopi rāgo virajjati pahīyati etenāti rāgavirāgo, maggo. Ejāsaṅkhātāya taṇhāya, antonijjhānalakkhaṇassa ca sokassa taduppattiyaṃ sabbaso parikkhīṇattā natthi ejā, soko ca etasminti anejaṃ, asokañca, phalaṃ. Tadaṭṭhakathāyaṃ pana “taṇhāvasiṭṭhānaṃ sokanimittānaṃ kilesānaṃ paṭippassambhanato asoka”nti vuttaṃ.

Dhammamasāṅkhatanti sampajja sambhūya paccayehi appaṭisaṅkhatattā asaṅkhataṃ attano sabhāvadhāraṇato paramatthadhammabhūtaṃ nibbānaṃ. Tadaṭṭhakathāyaṃ pana “dhammanti sabhāvadhammaṃ. Sabhāvato gahetabbadhammo hesa, yadidaṃ maggaphalanibbānāni, na pariyattidhammo viya paññattidhammavasena”ti vuttaṃ, evaṃ sati dhammasaddo tīsupi ṭhānesu yojetabbo. Appaṭikūlasaddena ca tattha nibbānameva gahitaṃ “natthi ettha kiṅci paṭikūla”nti katvā, appaṭikūlanti ca avirodhadīpanato kiṅci aviruddhaṃ, iṭṭhaṃ paṇṭanti vā attho. Paguṇarūpena pavattitattā, pakaṭṭhaguṇavibhāvanato vā paguṇaṃ. Yathāha “vihimsasaññī paguṇaṃ na bhāsiṃ, dhammaṃ paṇṭitaṃ manujesu brahme”ti.

Dhammakkhandhā kathitāti yojanā. Evaṃ idha catūhipi padehi pariyattidhammoyeva gahito, tadaṭṭhakathāyaṃ pana “savanavelāyaṃ, upaparikkhaṇavelāyaṃ, paṭipajjanavelāyanti sabbadāpi iṭṭhamevāti madhuraṃ, sabbaññutaññāṇasannissayāya paṭibhānasampadāya pavattitattā suppavattibhāvato, nipuṇabhāvato ca paguṇaṃ, vibhajitabbassa atthassa khandhādivasena, kusalādivasena, uddesādivasena ca suṭṭhu vibhajanato suvibhattanti tīhipi padehi pariyattidhammameva vadatī”ti vuttaṃ. Āpāthakāle viya majjanakālepi, kathentassa viya suṇantassāpi sammukhībhāvato ubhatopaccakkhatādassanattamaṃ idheva “ima”nti āsannapaccakkhavacanamāha. Puna “dhamma”nti idaṃ yathāvuttassa catubbidhassāpi dhammassa sādharmaṇavacanamaṃ. Pariyattidhammopi hi saraṇesu ca sīlesu ca patitṭhānamattāyapi yāthāvaapaṭipattiyā apāyapatanato dhāreti, imassa ca atthassa idameva chattamāṇavakavimānaṃ sādhaṅkanti daṭṭhabbaṃ. Sādhāraṇabhāvena yathāvuttaṃ dhammaṃ paccakkhaṃ katvā dassento puna “ima”nti āha. Yasmā cesā bha-kārattayena ca paṭimaṇḍitā dodhakagāthā, tasmā tatiyapāde madhurasadde ma-kāro adhikopi ariyacariyādipadehi viya anekakkharapadena yuttattā anupavajjoti daṭṭhabbaṃ.

Diṭṭhisīlasaṅghātenāti “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī”ti evaṃ vuttāya diṭṭhiyā ceva “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññūpasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī”ti evaṃ vuttānaṃ sīlānañca saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. Saṃhatoti saṅghaṭito, sametoti vuttaṃ hoti. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatā eva. “Vuttañheta”ntiādinā āhaccapāṭhena samattheti.

Yatthāti yasmaṃ saṅghe. Dinnanti pariccattaṃ annādidēyyadhammaṃ, gāthābandhattā cettha anunāsikalopo. Dodhakagāthā hesā. Mahapphalaṃ mahūti “mahapphala”nti buddhādayo āhu. Catūsūti cettha ca-kāro adhikopi vuttanayena

anupavajjo. Accantameva kilesāsucito visuddhattā sucīsu. “Sotāpanno sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno”tiādinā vuttetu catūsu purisayugesu. Catusaccadhammassa, nibbānadhammassa ca paccakkhato dassanena, ariyadhammassa paccakkhadassāvitāya vā dhammadasā. Te puggalā maggaṭṭhaphalaṭṭhe yugale akatvā visuṃ visuṃ puggalagaṇanena aṭṭha ca honti. Imaṃ saṅghaṃ saraṇatthaṃ saraṇāya parāyaṇāya apāyadukkhavaṭṭadukkhaparitāṇāya upehi upagaccha bhaja seva, evaṃ vā jānāhi bujjhassūti saha yojanāya attho. Yattha yesu sucīsu catūsu purisayugesu dinnam mahapphalamāhu, dhammadasā te puggalā aṭṭha ca, imaṃ saṅghaṃ saraṇatthamupehīti vā sambandho. Evampi hi paṭiniddeso yutto eva atthato abhinnatāti daṭṭhabbam. Gāthāsukhatthañcetta purisapade ikāraṃ, puggalāpade ca rassam katvā niddeso.

Ettāvatāti “esāha”ntiādivacanakkamena. Tīṇi vatthūni “saraṇa”nti gamanāni, tikkhattum vā “saraṇa”nti gamanānīti saraṇagamanāni. Paṭivedesīti attano hadayagataṃ vācāya pavedesī.

Saraṇagamanakathāvaṇṇanā

Saraṇagamanassa visayappabhedaphalasamkilesabhedānaṃ viya, kattu ca vibhāvanā tattha kosallāya hoti yevāti saha kattunā taṃ vidhiṃ dassetuṃ “idāni tesu saraṇagamanesu kosallatthaṃ...pe... veditabbo”ti vuttaṃ. “Yo ca saraṇaṃ gacchatī”ti iminā hi kattāraṃ vibhāveti tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato, “saraṇagamanā”nti iminā ca saraṇagamanameva, “saraṇa”ntiādihi pana yathākkamaṃ visayādayo. Kasmā panettha vodānaṃ na gahitaṃ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāya hotīti? Saccametaṃ, taṃ pana samkilesaggahaṇeneva atthato vibhāvitam hotīti na gahitaṃ. Yāni hi nesam samkilesakāraṇāni aññāṇādīni, tesam sabbena sabbam anuppannānaṃ anuppādanena, uppannānañca pahānena vodānaṃ hotīti. Atthatoti saraṇasaddatthato, “saraṇatthato”tipi pāṭho, ayamevattho. Hiṃsatthassa sarasaddassa vasenetam siddhanti dassento dhātuvatthavasena “hiṃsatīti saraṇa”nti vatvā taṃ pana hiṃsanam kesam, katham, kassa vāti codanam sodheti “saraṇagatāna”ntiādinā. Kesanti hi saraṇagatānaṃ. Kathanti teneva saraṇagamanena. Kassāti bhayādīnanti yathākkamaṃ sodhanā. Tattha saraṇagatānanti “saraṇa”nti gatānaṃ. Saraṇagamanenāti “saraṇa”nti gamanena kusalaadhammena. Bhayanti vaṭṭabhayaṃ. Santāsanti cittutrāsaṃ teneva cetasikadukkhassa saṅgahitattā. Dukkanti kāyikadukkhaggahaṇam. Duggatiparikilesanti duggatipariyāpanam sabbampi dukkham “duggatiam parikilissanam samvibādhanam, samupatāpanam vā”ti katvā, tayidaṃ sabbam parato phalakathāyam āvi bhavissati. Hiṃsanañcetta vināsanameva, na pana sattahiṃsanamivāti dasseti “hanati vināsetī”ti iminā. Etanti saraṇapadam. Adhivacananti nāmaṃ, pasiddhavadanaṃ vā, yathābhuccam vā guṇam adhikicca pavattavadanaṃ. Tenāha “ratanattayassevā”ti.

Evaṃ hiṃsanatthavasena avisesato saraṇasaddattham dassetvā idāni tadatthavaseneva visesato dassetuṃ “atha vā”tiādi vuttaṃ. Ratanattayassa paccekam hiṃsanakāraṇadassanameva hi purimanayato imassa visesoti. Tattha hite pavattanenāti “samppannasīlā bhikkhave viharathā”tiādinā atthe sattānaṃ niyojanena. Ahitā ca nivattanenāti “pāṇātipātassa kho pāpako vipāko, pāpakam abhisamparāya”ntiādinā ādinavadassanādimukhena anattato ca sattānaṃ

nivattanena. Bhayaṃ hiṃsatīti hitāhitesu appavattipavattihetukaṃ byasanaṃ appavattikaraṇena vināseti. Bhavakantārā uttāraṇena maggasaṅkhāto dhammo, phalanibbānasaṅkhāto pana assāsādānena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti yojanā. Kārānanti dānavasena, pūjāvasena ca upanītānaṃ sakkārānaṃ. Anupasaggopi hi saddo saupasaggo viya atthavisesavācako “appakampi kataṃ kāraṃ, puññaṃ hoti mahapphala”ntiādīsu viya. Anuttaradakkhiṇeyyabhāvato vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṃ bhayaṃ hiṃ satīti yojetabbaṃ. Imināpi pariyaṇeti ratanattayassa paccekaṃ hiṃsakabhāvakāraṇadassanavasena vibhajitvā vuttena imināpi kāraṇena. Yasmā panidaṃ saraṇapadaṃ nāthapadaṃ viya suddhanāmapadattā dhātvatthaṃ antonītaṃ katvā saṅketatthampi vadati, tasmā heṭṭhā saraṇaṃ parāyaṇanti attho vuttoti daṭṭhabbaṃ.

Evam saraṇatthaṃ dassetvā idāni saraṇagamanatthaṃ dassento “tappasādā”tiādīmāha. Tattha “sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho”ti evamādinā tasmīṃ ratanattaye pasādo tappasādo, tadeva ratanattayaṃ garu etassāti taggaru, tassa bhāvo taggarutā, tappasādo ca taggarutā ca tappasādataggarutā, tāhi. Vihatakilesa vidhutavicikicchāsammohāsaddhiyādipāpadhammattā, tadeva ratanattayaṃ parāyaṇaṃ parāgati tānaṃ leṇaṃ etassāti tapparāyaṇo, tassa bhāvo tapparāyaṇatā, sāyeva ākāro tapparāyaṇatākāro, tena pavatto tapparāyaṇatākārappavatto. Ettha ca pasādaggahaṇena lokiyaṃ saraṇagamanamāha. Tañhi saddhāpadhānaṃ, na ñāṇapadhānaṃ, garutāgahaṇena pana lokuttaraṃ. Ariyā hi ratanattayaṃ guṇābhiññatāya pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ katvā passantī, tasmā tappasādena tadanāgappahānavasena vihatakilesa, taggarutāya ca agāravakaraṇahetūnaṃ samucchadavasenāti yojetabbaṃ. Tapparāyaṇatā panettha taggatikatāti tāya catubbidhampi vakkhamānaṃ saraṇagamanam gahitanti daṭṭhabbaṃ. Avisesena vā pasādagarutā jotitāti pasādaggahaṇena anaveccappasādassa lokiyassa, aveccappasādassa ca lokuttarassa gahaṇaṃ, tathā garutāgahaṇena lokiyassa garukaraṇassa, lokuttarassa cāti ubhayenapi padena ubhayampi lokiyalokuttarasaraṇagamanam yojetabbaṃ. Uppajjati cittametenāti uppādo, sampayuttadhammasamūho, cittaṅca taṃ uppādo cāti cittuppādo. Samāhāradvandepe hi katthaci pulliṅgamicchanti saddavidū, tadākārappavattaṃ saddhāpaññādisampayuttadhammasahitaṃ cittaṃ saraṇagamanam nāma “saraṇanti gacchati etenāti katvā”ti vuttaṃ hoti. “Taṃsamaṅgī”tiādi kattuvibhāvanā. Tena yathāvuttacittuppādena samaṅgīti taṃsamaṅgī. Tenāha “vuttappakārena cittuppādenā”ti. Upeṭīti bhajati sevati payirupāsati, jānāti vā, bujjhatīti attho.

Lokuttaraṃ saraṇagamanam kesanti āha “diṭṭhasaccāna”nti, aṭṭhannaṃ ariyapuggalānanti attho. Kadā taṃ ijhatīti āha “maggakkhaṇe”ti, “ijjhātī”ti padena cetassa sambandho. Maggakkhaṇe ijhamāneneva hi catusaccādhigamena phalaṭṭhānampi saraṇagamakatā sijjhati lokuttarasaraṇagamanassa bhedābhāvato, tesaṅca ekasantānattā. Kathaṃ taṃ ijhatīti āha “saraṇagamanupakkilesasamucchedenā”tiādi, upapakkilesasamucchedata, ārammaṇato, kiccato ca sakalepi ratanattaye ijhatīti vuttaṃ hoti. Saraṇagamanupakkilesasamucchedenāti cettha pahānābhisamayam sandhāya vuttaṃ, ārammaṇatoti sacchikiriyābhisamayam. Nibbānārammaṇam hutvā ārammaṇato ijhatīti hi yojetabbaṃ, tvā-saddo ca hetutthavācako yathā “sakko hutvā nibbattī”ti. Apica “ārammaṇato”ti vuttamevatthaṃ sarūpato niyameti “nibbānārammaṇam hutvā”ti iminā. “Kiccato”ti tadavasesam bhāvanābhisamayam

pariññābhisamayañca sandhāya vuttaṃ. “Ārammaṇato nibbānārammaṇaṃ hutvā”ti etena vā maggakkhaṇānurūpaṃ ekārammaṇataṃ dassetvā “kiccato”ti iminā pahānato avasesaṃ kiccattayaṃ dassitanti daṭṭhabbaṃ. “Maggakkhaṇe, nibbānārammaṇaṃ hutvā”ti ca vuttattā atthato maggañāṇasaṅkhāto catusaccādhigamo eva lokuttarasaraṇagamananti viññāyati. Tattha hi catusaccādhigamane saraṇagamanupakkilesassa pahānābhisamayavasena samucchindanaṃ bhavati, nibbānadhammo pana sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo ca bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamanatthaṃ sādheti, buddhaguṇā pana sāvakaḡocarabhūtā pariññābhisamayavasena paṭivijjhiyamānā saraṇagamanatthaṃ sādheti, tathā ariyaśaṅhaguṇā. Tenāha “sakalepi ratanattaye ijjhatī”ti.

Phalapariyattīnampettha vuttanayena maggānugūṇappavattiyā gahaṇaṃ, apariññeyyabhūtānañca buddhasaṅhaguṇānaṃ tagguṇasāmaññatāyāti daṭṭhabbaṃ. Evañhi sakalabhāvaviśiṭṭhavaṇaṃ upapannaṃ hotīti. Ijjhantañca saheva ijjhati, na lokiyaṃ viya paṭipāṭiyā asammohapaṭivedhena paṭividdhattāti gahetabbaṃ. Paḍīpassa viya hi ekakkhaṇeveyeva maggassa catukiccasādhananti. Ye pana vadanti “saraṇagamaṇaṃ nibbānārammaṇaṃ hutvā na pavattati, maggassa adhigatattā pana adhigatameva taṃ hoti ekaccānaṃ tevijjādīnaṃ lokiyavijjādayo viyā”ti, tesāṃ pana vacane lokiyameva saraṇagamaṇaṃ siyā, na lokuttaraṃ, tañca ayuttameva duvidhassāpi tassa icchitabbattā. Tadaṅgappahānena saraṇagamanupakkilesavikkhambhanaṃ. Ārammaṇato buddhādiguṇārammaṇaṃ hutvāti etthāpi vuttanayena attho, saraṇagamanupakkilesavikkhambhanaṇato, ārammaṇato ca sakalepi ratanattaye ijjhatīti vuttaṃ hoti.

Tanti lokiyasaraṇagamaṇaṃ. “Sammāsambuddho bhagavā”tiādinā saddhāpaṭilābho. Saddhāmūlikāti yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā. Sahajātavasena pubbaṅgamatāyeva hi tammūlikatā saddhāviraḡitassa buddhādīsu sammādassanassa asambhavato. Sammādiṭṭhi nāma buddhasubuddhataṃ, dhammasudhammataṃ saṅhasuppaṭipannatañca lokiyāvabodhavasena sammā ñāyena dassanato. “Saddhāpaṭilābho”ti iminā sammādiṭṭhiviraḡitāpi saddhā lokiyasaraṇagamaṇanti dasseti, “saddhāmūlikā ca sammādiṭṭhi”ti pana etena saddhūpanissayā yathāvuttā paññāti. Lokiyampi hi saraṇagamaṇaṃ duvidhaṃ ñāṇasampayuttaṃ, ñāṇavippayuttañca. Tattha paṭhamena padena mātādīhi ussāhitadāraḡādīnaṃ viya ñāṇavippayuttaṃ saraṇagamaṇaṃ gahitaṃ, dutiyena pana ñāṇasampayuttaṃ. Tadubhayameva puññakiriyavatthu visesabhāvena dassetuṃ “dasasu puññakiriyavatthūsu diṭṭhiḡukammanti vuccatī”ti āha. Diṭṭhi eva attano paccayehi ujum karīyatīti hi atthena sammādiṭṭhiyā diṭṭhiḡukammabhāvo, diṭṭhi ujum karīyati etenāti atthena pana saddhāyapi. Saddhāsammādiṭṭhiggahaṇena cettha tappadhānassāpi cittuppādassa gahaṇaṃ, diṭṭhiḡukammapadena ca yathāvuttena karaṇasādhanena, evañca katvā “tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo”ti heṭṭhā vuttavacaṇaṃ samatthitaṃ hoti, saddhāsammādiṭṭhīnaṃ pana visum gahaṇaṃ taṃsampayuttacittuppādassa tappadhānatāyāti daṭṭhabbaṃ.

Tayidanti lokiyaṃ saraṇagamaṇameva paccāmasati lokuttarassa tathā bhedaḡbhāvato. Tassa hi maggakkhaṇeveyeva vuttanayena ijjhanaṇato tathāvidhassa samādānaṇsa avijjamaṇanattā esa bhedo na sambhavatīti. Attā sanniyyātīyati appīyati pariccaḡīyati etenāti attasanniyyātanaṃ, yathāvuttaṃ saraṇagamaṇasaṅkhātāṃ diṭṭhiḡukammaṃ. Taṃ ratanattayaṃ parāyaṇaṃ paṭisaraṇametassāti tapparāyaṇo,

puggalo, cittuppādo vā, tassa bhāvo tapparāyaṇatā, tadeva diṭṭhijukammaṃ.
“Saraṇa”nti adhippāyena sissabhāvaṃ antevāsikabhāvasaṅkhātāṃ
vattapaṭivattādikaraṇaṃ upagacchati etenāti sissabhāvūpagamanaṃ.
Saraṇagamanādhippāyeneva paṇipatati etenāti paṇipāto, paṇipatanañcetta
abhivādanapaccuṭṭhānaañjalikammasāmīcikkammaṃ, sabbattha ca atthato
yathāvuttadiṭṭhijukammaṃ veditabbaṃ.

Samāsāradukkhanittharaṇatthaṃ attano attabhāvassa pariccajanaṃ
attapariccajanaṃ. Tapparāyaṇatādīsopi eseva nayo. Hitopadesakathāpariyāyena
dhammassāpi ācariyabhāvo samudācariyati “phalo ambo aphalo ca, te satthāro ubho
mamā”tiādīsu viyāti āha “dhammassa antevāsiko”ti. “Abhivādanā”tiādi paṇipātassa
atthadassanaṃ. Buddhādīnaṃyevāti avadhāraṇassa attasanniyyātanādīsopi
sīhagatikavasena adhikāro veditabbo. Evañhi tadaññanivattanaṃ kataṃ hotīti.
“Imesañhī”tiādi catudhā pavattanassa samatthanaṃ, kāraṇadassanaṃ vā.

Evaṃ attasanniyyātanādīni ekena pakārena dassetvā idāni aparehipi pakārehi
dassetuṃ “apicā”tiādi āraddhaṃ, etena attasanniyyātanatapparāyaṇatādīnaṃ
catunnaṃ pariyāyantarehipi attasanniyyātanatapparāyaṇatādi katameva hoti
atthassa abhinnaṭṭā yathā taṃ “sikkhāpaccakkhānaabhūtārocanā”ti dasseti.
Jīvitapariyantikanti bhāvanapūṃsakavacanaṃ, yāvajīvaṃ gacchāmīti attho.
Mahākassapo kira sayameva pabbajitavesaṃ gahetvā mahātitthabrāhmaṇagāmato
nikkhamitvā gacchanto tigāvutamaggaṃ paccuggamanaṃ katvā antarā ca
rājagahaṃ, antarā ca nāḷandaṃ bahuputtakanigrodharukkhamūle ekakameva
nisinnaṃ bhagavantaṃ passitvā “ayaṃ bhagavā arahaṃ sammāsambuddho”ti
ajānantoyeva “satthārañca vatāhaṃ passeyyaṃ, bhagavantameva
passeyya”ntiādīnaṃ saraṇagamanamakāsi. Tena vuttaṃ “mahākassapassa
saraṇagamanam viyā”ti. Vitthāro kassapasamyuttaṭṭhakathāyaṃ gahetabbo. Tattha
satthārañcavatāhaṃ passeyyaṃ, bhagavantameva passeyyanti sace ahaṃ satthāraṃ
passeyyaṃ, imaṃ bhagavantaṃyeva passeyyaṃ. Na hi me ito aññaṇa satthārā
bhavituṃ sakkā. Sugatañca vatāhaṃ passeyyaṃ, bhagavantameva passeyyanti sace
ahaṃ sammāpaṭipattiyā suṭṭhu gatattā sugataṃ nāma passeyyaṃ, imaṃ
bhagavantaṃyeva passeyyaṃ. Na hi me ito aññaṇa sugatena bhavituṃ sakkā.
Sammāsambuddhañca vatāhaṃ passeyyaṃ, bhagavantameva passeyyanti sace
ahaṃ sammā sāmāñca saccāni buddhattā sammāsambuddhaṃ nāma passeyyaṃ,
imaṃ bhagavantaṃyeva passeyyaṃ, na hi me ito aññaṇa sammāsambuddhena
bhavituṃ sakkāti ayamettha aṭṭhakathā. Sabbattha ca-saddo, vata-saddo ca
padapūraṇamattaṃ, ce-saddena vā bhavitabbaṃ “sace”ti aṭṭhakathāyaṃ vuttattā.
Vata-saddo ca passitukāmatāya ekamsatthaṃ dīpetīti yujjati.

“So aha”ntiādi suttanipāte āḷavakasutte. Tattha kiñcāpi maggeneva tassa
saraṇagamanamāgataṃ, sotāpannabhāvadassanatthaṃ, pana
pasādānurūpadassanatthañca evaṃ vācaṃ bhindatīti tadaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ.
Gāmā gāmantī aññaṇa devagāmā aññaṃ devagāmaṃ, devatānaṃ vā khuddakaṃ,
mahantañca gāmantīpi attho. Purā puranti etthāpi eseva nayo. Dhammassa ca
sudhammatanti buddhassa subuddhataṃ, dhammassa sudhammataṃ, saṅghassa
suppaṭipannatañca abhitthavitvāti saha samuccayena, pāṭhasesena ca attho,
sambuddhaṃ namassamāno dhammaghosako hutvā vicarissāmīti vuttaṃ hoti.

Āḷavakādīnanti ādi-saddena sātāgiraheṃavatādīnampi saṅgaho. Nanu ca ete
āḷavakādayo adhigatamaggattā maggeneva āgatasaraṇagamanā, kasmā tesam

tapparāyaṇatāsaraṇagamanam vuttanti? Maggenāgatasaraṇagamanehipi tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā. “So aham vicarissāmi...pe... sudhammataṃ, te mayaṃ vicarissāma, gāma gāmaṃ nagā nagaṃ...pe... sudhammata”nti ca hi etehi tapparāyaṇatākāro pavedito. Tasmā saraṇagamanaṃ visesamaṇapekkhitvā pavedanākāramattaṃ upadisantena evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Athāti “kathaṃ kho brāhmaṇo hoti”tiādinā puṭṭhassa aṭṭhavidhapañhassa “pubbenivāsaṃ yo vedī”tiādinā byākaraṇapariyosānakāle. Idañhi majjhimaṇṇāsake brahmāyusutte paricumbatīti pariphusati. Parisambāhatīti parimajjati. Evampi paṇipāto daṭṭhabboti evampi paramanipaccakārena paṇipāto daṭṭhabbo.

So panesāti paṇipāto. Ñāti...pe... vasenāti ettha ñātivasena, bhayavasena, ācariyavasena, dakkhiṇeyyavasenāti paccekaṃ yojetabbaṃ dvandaparato suyyamānattā. Tattha ñātivasenāti ñātibhāvasena. Bhāvappadhānaniddeso hi ayaṃ, bhāvalopaniddeso vā tabbhāvasseva adhippetattā. Evaṃ sesesupi paṇipātapadena cetesaṃ sambandho tabbasena paṇipātassa catubbidhattā. Tenāha “dakkhiṇeyyapaṇipātenā”ti, dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipātenevāti attho. Itarehīti ñātibhāvādihetukehi paṇipātehi. “Seṭṭhavasenevā”tiādi tashevattassa samatthanaṃ. Idāni “na itarehī”tiādinā vuttameva atthattayaṃ yathākkamaṃ vitthārato dassetuṃ “tasmā”tiādi vuttaṃ. “Sākiyo vā”ti pitupakkhato ñātikuladassanaṃ, “koliyo vā”ti pana mātupakkhato. Vandatīti paṇipātassa upalakkhaṇavacanaṃ. Rājapūjitoti rājūhi, rājūnaṃ vā pūjito yathā “gāmapūjito”ti. Pūjāvacanapayoge hi kattari sāmivacanamicchanti saddavidū. Bhagavatoti bodhisattabhūtaṃ, buddhabhūtaṃ vā bhagavato. Uggahitanti sikkhitasippaṃ.

“Catudhā”tiādi siṅgālovādasutte ghamaṃvasanti ghare vasanto, kammappavacanīyayogato cettha bhummatthe upayogavacanaṃ. Kammaṃ payojayeti kasivāṇijjādikammaṃ payojeyya. Kulānañhi na sabbakālaṃ ekasadisamaṃ vattati, kadāci rājādivasena āpadāpi uppajjati, tasmā “āpadāsu uppannāsu bhavissatī”ti evaṃ manasi katvā nidhāpeyyāti āha “āpadāsu bhavissatī”ti. Imesu pana catūsu koṭṭhāsesu “ekena bhoge bhuñjeyyā”ti vuttakoṭṭhāsatoyeva gahetvā bhikkhūnampi kapaṇaddhikādīnampi dānaṃ dātabbaṃ, pesakāraṇhāpitakādīnampi vetanaṃ dātabbanti ayaṃ bhogapariggahaṇānusāsānī, evarūpaṃ anusāsaniṃ uggahetvāti attho. Idañhi diṭṭhadhammikaṃyeva sandhāya vadati, samparāyikaṃ, pana niyyānikaṃ vā anusāsaniṃ paccāsisantopi dakkhiṇeyyapaṇipātameva karoti nāmāti daṭṭhabbaṃ. “Yo panā”tiādi “seṭṭhavaseneva...pe... gaṇhātī”ti vuttassatthassa vitthāravacanaṃ.

“Eva”ntiādi pana “seṭṭhavasena ca bhijjati”ti vuttassa byatirekadassanaṃ. Atthavasā liṅgavibhattivipariṇāmoti katvā gahitasaraṇāya upāsikāya vātipi yojetabbaṃ. Evamīdisesu. Pabbajitampīti pi-saddo sambhāvanatthoti vuttaṃ “pageva apabbajita”nti. Saraṇagamaṃ na bhijjati seṭṭhavasena avanditattā. Tathāti anukaḍḍhanatthe nipāto “saraṇagamaṃ na bhijjati”ti. Raṭṭhapūjitattāti raṭṭhe, raṭṭhavāsīnaṃ vā pūjitattā. Tayidaṃ bhayavasena vanditabbabhāvasseva samatthanaṃ, na tu abhedassa kāraṇadassanaṃ, tassa pana kāraṇaṃ seṭṭhavasena avanditattāti veditabbaṃ. Vuttañhi “seṭṭhavasena ca bhijjati”ti. Seṭṭhavasenāti loke aggadakkhiṇeyyatāya seṭṭhabhāvasenāti attho. Tenāha “ayaṃ loke aggadakkhiṇeyyoti vandatī”ti. Titthiyampi vandato na bhijjati, pageva itaraṃ. Saraṇagamaṇappabhedoti saraṇagamanaṃvibhāgo, tabbibhāgasambandhato cettha sakkā abhedopi sukhena dassetunti abhedadassanaṃ kataṃ.

Ariyamaggo eva lokuttarasaraṇagamananti cattāri sāmāññaphalāni vipākaphalabhāvena vuttāni. Sabbadukkhakkhayoti sakalassa vaṭṭadukkhassa anuppādanirodho nibbānaṃ. Ettha ca kammaśadisāṃ vipākaphalaṃ, tabbiparītaṃ ānisaṃsaphalanti daṭṭhabbaṃ. Yathā hi sālībījādīnaṃ phalāni taṃsadisāni vipakkāni nāma honti, vipākaniruttiṅca labhanti, na mūlaṅkurapattakkhandhanālāni, evaṃ kusalākusalānaṃ phalāni arūpadhammabhāvena, sārammaṇabhāvena ca sadisāni vipakkāni nāma honti, vipākaniruttiṅca labhanti, na tadaññāni kammanibbattānīpi kammaśadisāni, tāni pana ānisaṃsāni nāma honti, ānisaṃsaniruttimattaṅca labhanti. “Vuttañheta”ntiādinā dhammapade aggidattabrāhmaṇavatthupālimāharitvā dasseti.

Yo cāti ettha ca-saddo byatireke, yo panāti attho. Tatrāyamadhippāyo - byatirekatthadīpane yadi “bahuṃ ve saraṇaṃ yanti, pabbatāni vanāni cā”tiādinā vuttaṃ khemaṃ saraṇaṃ na hoti, na uttamaṃ saraṇaṃ, etaṅca saraṇamāgama sabbadukkhā na pamuccati, evaṃ sati kiṃ nāma vatthu khemaṃ saraṇaṃ hoti, uttamaṃ saraṇaṃ, kiṃ nāma vatthuṃ saraṇamāgama sabbadukkhā pamuccatīti ce?

Yo ca buddhaṅca dhammaṅca, saṅghaṅca saraṇaṃ gato...pe...
Etaṃ kho saraṇaṃ khemaṃ, etaṃ saraṇamuttamaṃ;
Etaṃ saraṇamāgama, sabbadukkhā pamuccatīti.

Evamīdisesu. Lokiyassa saraṇagamanassa aññatitthiyāvandanādinā kuppanato, calanato ca akuppaṃ acalaṃ lokuttameva saraṇagamanam pakāsetuṃ “cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passatī”ti vuttaṃ. Vācāsiliṭṭhatthañcettha sammāsaddassa rassattaṃ. “Dukkha”ntiādi “cattāri ariyasaccāni”ti vuttassa sarūpadassanaṃ. Dukkhaṃ ca atikkamanti dukkhanirodhaṃ. Dukkūpasamagāminanti dukkhanirodhagāmiṃ. “Eta”nti “cattāri...pe... passatī”ti evaṃ vuttaṃ lokuttarasaraṇagamanasaṅkhātāṃ ariyasaccadassanaṃ. Kho-saddo avadhāraṇattho padattayepi yojetabbo.

Niccato anupagamanādivasenāti “nicca”nti aggahaṇādivasena, itinā niddisitaṃ behi to-saddamicchanti saddavidū. “Vuttañheta”ntiādinā ñaṇavibhaṅgādīsu āgataṃ pāliṃ sādhaṃbhāvena āharati. Atṭhānanti janakahetupaṭikkhepo. Anavakāsoti paccayahetupaṭikkhepo. Ubhayenāpi kāraṇameva paṭikkhipati. Yanti yena kāraṇena. Diṭṭhisampannoti maggadiṭṭhiyā sampanno sotāpanno. Kañci saṅkhāranti catubhūmaṃ saṅkhataṃ saṅkhāresu ekampi saṅkhāraṃ. Niccato upagaccheyyāti “nicco”ti gaṇheyya. Sukhato upagaccheyyāti “ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā”ti evaṃ attadiṭṭhivasena “sukho”ti gaṇheyya, diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariṇāhavūpasamatthaṃ mattahatthiparittāsito cakkhabrāhmaṇo viya ukkārabhūmiṃ kañci saṅkhāraṃ sukhato upagacchati. Attavāre kaṣiṇādipaṇṇattisaṅghaṇatthaṃ “saṅkhāra”nti avatvā “dhamma”nti vuttaṃ. Yathāha parivāre -

“Aniccā sabbe saṅkhārā, dukkhānattā ca saṅkhātā;
Nibbānañceva paññatti, anattā iti nicchayā”ti.

Imesu pana tīsupi vāresu ariyasāvakaṃ catubhūmakavaseneva paricchedo veditabbo, tebhūmakavaseneva vā. Yaṃ yañhi puthujjano “niccaṃ sukhaṃ attā”ti gāhaṃ gaṇhāti, taṃ taṃ ariyasāvako “aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti gaṇhanto gāhaṃ

viniveṭṭeti.

“Mātara”ntiādīsu janikā mātā, janako pitā, manussabhūto khīṇāsavo arahāti adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako tehi aññampi pāṇaṃ jīvitaṃ voropeyyāti? Etampi atṭhānameva. Cakkavattirajjasakajīvitahetupi hi so taṃ jīvitaṃ na voropeyya, tathāpi puthujjanabhāvassa mahāsāvajjatādassanattamaṃ ariyabhāvassa ca balavatāpakāsanattamaṃ evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Paduṭṭhacittoti vadhakacittena padūsanacitto, padūsitacitto vā. Lohitaṃ uppādeyyāti jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. Saṅghaṃ bhindeyyāti samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāyaṃ tṭhitaṃ saṅghaṃ pañcahi kāraṇehi bhindeyya, vuttañhetuṃ “pañcahupāli ākārehi saṅgho bhijjati kammaṇa, uddesena, voharanta, anussāvanena, salākaggāhenā”ti aññaṃ satthāraṇi ito aññaṃ titthakaraṃ “ayaṃ me satthā”ti evaṃ gaṇheyya, netamaṃ tṭhānaṃ vijjatīti attho. Bhavasampadāti sugatibhavana sampadā, idaṃ vipākaphalaṃ. Bhogasampadāti manussabhogadevabhogeḥ sampadā, idaṃ pana ānisaṃsaphalaṃ. “Vuttañheta”ntiādinā devatāsaṃyuttādipāḷiṃ sādhaḥkabhāvena dasseti.

Gatā seti ettha se-iti nipātamattaṃ. Na te gamissanti apāyabhūmanti te buddhaṃ saraṇaṃ gatā tannimittaṃ apāyaṃ na gamissanti. Mānusiya ca gāthābandhavasena visaññogāniddeso, manussesu jātaṃ attho. Devakāyanti devasaṅghaṃ, devapuraṃ vā “devānaṃ kāyo samūho etthā”ti katvā.

“Aparampi”tiādinā saḷāyatanavagge moggallānaṃyutte āgataṃ aññampi phalaṃ, aparampi phalaṃ mahāmaggaṇattherena vuttanti attho. Aññaṃ deveti asaraṇaṃgate deve. Dasahi tṭhānehi dasahi kāraṇehi. “Dibbenā”tiādi tassarūpadassanaṃ. Adhigaṇhanti abhibhavanti atikkamitvā titṭhanti. “Esa nayo”ti iminā “sādhu kho devānaminda dhammasaraṇagamaṇaṃ hoti”ti suttapadaṃ atidissati. Velāmasuttaṃ nāma aṅguttaranikāye navanipāte jātigottarūpabhogasaddhāpaññādīhi mariyādavelātikantehi uḷārehi guṇehi samannāgatattā velāmanāmakassa bodhisattabhūtaṃ caturāsītisahasārājūnaṃ ācariyabrāhmaṇassa dānakathāpaṭisaññuttaṃ suttaṃ tattha hi karissassa catutṭhabhāgappamaṇānaṃ caturāsītisahasasaṅkhyānaṃ suvaṇṇapātirūpiyapāṭikaṃsapātīnaṃ yathākkamaṃ rūpiyasuvaṇṇa hiraṇṇapūrānaṃ, sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitānaṃ, caturāsītiyā hatthisahasānaṃ caturāsītiyā assasahasānaṃ, caturāsītiyā rathasahasānaṃ, caturāsītiyā dhenusahasānaṃ, caturāsītiyā kaṇṇāsahasānaṃ, caturāsītiyā pallaṅkasahasānaṃ, caturāsītiyā vatthakoṭṭisahasānaṃ, aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni sattaṃvaccārāni niraṇṭaraṃ pavattavelāmanamahādānato ekassa sotāpannaṃ dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato sattaṃsotāpannānaṃ dinnadānato ekassa sakadāgāmino, tato ekassa anāgāmino, tato ekassa arahato, tato ekassa paccekabuddhaṃ, tato sammāsambuddhaṃ, tato buddhappamukhaṃ saṅghaṃ dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato cātuddisaṃ saṅghaṃ uddissa viharakaraṇaṃ, tato saraṇagamaṇaṃ mahapphalataranti ayamatto pakāsito. Vuttañhetuṃ -

“Yaṃ gahapati velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo cekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalataraṃ, yo ca sattaṃ diṭṭhisampannānaṃ bhojeyya, yo cekaṃ sakadāgāmiṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalatara”ntiādi.

Iminā ca ukkaṭṭhaparicchedato lokuttarasseva saraṇagamanassa phalaṃ dassitanti veditabbaṃ. Tathā hi velāmasuttaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ “saraṇaṃ gaccheyyāti ettha maggenāgataṃ anivattanasaraṇaṃ adhippetam, apare panāhu ‘attānaṃ niyyātetvā dinnattā saraṇagamanam tato mahapphalatara’nti vutta’nti kūṭadantasuttaṭṭhakathāyaṃ pana vakkhati “yasmā ca saraṇagamanam nāma tiṇṇaṃ ratanānaṃ jīvitapariccāgamayaṃ puññakammaṃ saggasampattiṃ deti, tasmā mahapphalatarañca mahānisaṃsatareñcāti veditabba’nti iminā pana nayena lokiyaassāpi saraṇagamanassa phalaṃ idha dassitamevāti gahetabbaṃ. Ācariyadhammapālattherenapi hi ayamevattho icchitoti viññāyati idha ceva aññāsu ca majjhimāgamaṭṭikādīsu avisesatoyeva vuttattā, ācariyasāriputtattherenāpi ayamatto abhimato siyā sārattadāṇīyaṃ, aṅguttaraṭṭikāyañca tadubhayasādhāraṇavacanato. Apare pana vadanti “kūṭadantasuttaṭṭhakathāyampi lokuttarasseva saraṇagamanassa phalaṃ vutta’nti, tadayuttameva tathā avuttattā. “Yasmā...pe... deti’nti hi tadubhayasādhāraṇakāraṇavasena tadubhayassāpi phalaṃ tattha vuttanti. Velāmasuttādīnanti ettha ādisaddena aggappasādasuttachattamāṇavakavimānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Aññānaṃ nāma vatthuttayassa guṇānamajānanaṃ tattha sammoho. Saṃsayo nāma “buddho nu kho, na nu kho”tiādīnā vicikicchā. Micchāññānaṃ nāma vatthuttayassa guṇānaṃ agūṇabhāvaaparikkappanena viparīttaggāho. Ādisaddena anādarāgāravādīnaṃ saṅgaho. Saṃkilissatīti saṃkiliṭṭhaṃ malīnaṃ bhavati. Na mahājutikantiādīpi saṃkilesapariyāyo eva. Tattha na mahājutikanti na mahujjalaṃ, aparisuddhaṃ apariyodātanti attho. Na mahāvipphāraṇti na mahānubhāvaṃ, apaṇītaṃ anuḷāraṇti attho. Sāvajjoti taṇhādīṭṭhādivasena sadoso. Tadeva phalavasena vibhāvetuṃ “aniṭṭhaphalo”ti vuttaṃ, sāvajjattā akantiphalo hotīti attho. Lokiyasaraṇagamanam sikkhāsamādānaṃ viya agahitakālaparicchedaṃ jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedo, so ca taṇhādīṭṭhādivirahitattā adosoti āha “anavajjo kālakiriyāya hoti”ti. Soti anavajjo saraṇagamanabhedo. Satipi anavajjatte iṭṭhaphalopi na hoti, pageva aniṭṭhaphalo avipākattā. Na hi taṃ akusalaṃ hoti, atha kho bhedanamattanti adhippāyo. Bhavantarepīti aññasmimpi bhava.

Dharasaddassa dvikammikattā “upāsaka”nti idampi kammameva, tañca kho ākāraṭṭhāneti atthamattaṃ dassetuṃ “upāsako ayanti evaṃ dhāretū”ti vuttaṃ. Dhāretūti ca upadhāretūti attho. Upadhāraṇaṇcetta jānanaṃ evāti dasseti “jānātū”ti iminā. Upāsakavidhikosallatthanti upāsakabhāvaavidhānakosallatthaṃ. Ko upāsakoti sarūpapucchā, kiṃ lakkhaṇo upāsako nāmāti vuttaṃ hoti. Kasmāti hetupucchā, kena pavattinimittena upāsakasaddo tasmīṃ puggale niruḷhoti adhippāyo. Tenāha “kasmā upāsakoti vuccatī”ti. Saddassa hi abhidheyye pavattinimittameva tadatthassa tabbhāvakāraṇaṃ. Kimassa sīlanti vatasamādānapucchā, kīdisaṃ assa upāsakassa sīlaṃ, kittakena vatasamādānenāyaṃ sīlasampanno nāma hotīti attho. Ko ājīvoti kammasamādānapucchā, ko assa sammāājīvo, kena kammasamādānena assa ājīvo sambhavatīti pucchati, so pana micchājīvassa parivajjanena hotīti micchājīvopi vibhajjīyati. Kā vipattīti tadubhayesaṃ vippaṭipattipucchā, kā assa upāsakassa sīlassa, ājīvassa ca vipattīti attho. Sāmaññaniddiṭṭhe hi sati anantarasseva vidhi vā paṭisedho vāti anantarassa gahaṇaṃ. Kā sampattīti tadubhayesameva sammāpaṭipattipucchā, kā assa upāsakassa sīlassa, ājīvassa ca sampattīti vuttanayena attho. Sarūpavacanatthādīsaṅkhātena pakārena kiratīti pakiṇṇaṃ, tadeva pakiṇṇakaṃ, anekākārena pavattaṃ atthavinicchayanti attho.

Yo kocīti khattiyabrāhmaṇādīsu yo koci, iminā padena akāraṇamettha jātiādivisesoti dasseti, “saraṇagato”ti iminā pana saraṇagamanamevettha pamāṇanti. “Gahaṭṭho”ti ca iminā āgārikesveva upāsakasaddo niruḥho, na pabbajjūpagatesūti. Tamatthaṃ mahāvaggasamyutte mahānāmasuttena sādheṇto “vuttañheta”ntiādimāha. Tattha yatoti buddhādisaraṇagamanato. Mahānāmāti attano cūḷapituno sukkodanassa puttāṃ mahānāmaṃ nāma sakyarājānaṃ bhagavā ālapati. Ettāvatāti ettakena buddhādisaraṇagamanena upāsako nāma hoti, na jātiādīhi kāraṇehīti adhippāyo. Kāmañca tapussabhallikānaṃ viya dhevācikaupāsakabhāvopi atthi, so pana tadā vatthuttayābhāvato kadāciyeve hotīti sabbadā pavattaṃ tevācikaupāsakabhāvaṃ dassetuṃ “saraṇagato”ti vuttaṃ. Tepi hi pacchā tisaraṇagatā eva, na cettha sambhavati aññaṃ paṭikkhipitvā ekaṃ vā dve vā saraṇagato upāsako nāmāti imamatthampi ñāpetuṃ evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Upāsanaṇatoti teneva saraṇagamanena, tattha ca sakkaccakāritāya gāravabahumānādiyogena payirupāsanaṇato, iminā katvatthaṃ dasseti. Tenāha “so hī”tiādi.

Veramaṇiyoti ettha veraṃ vuccati pāṇātipātādidussīlyaṃ, tassa maṇaṇato hananato vināsaṇato veramaṇiyo nāma, pañca viratiyo viratipadhānattā tassa sīlassa. Tathā hi udāhaṭṭe mahānāmasutte vuttaṃ “pāṇātipātā paṭivirato hotī”tiādi “yathāhā”tiādinā sādhaṇaṃ, sarūpañca dasseti yathā taṃ uyyānapālassa ekeneva udakapatiṭṭhānapayogena ambasecanaṃ, garusinānañca. Yathāha ambavimāne -

“Ambo ca sitto samaṇo ca nhāpito,
Mayā ca puññaṃ pasutaṃ anappakaṃ;
Iti so pītiyā kāyaṃ, sabbāṃ pharati attano”ti.
[“Ambo ca siñcato āsi, samaṇo ca nahāpito;
Bahuñca puññaṃ pasutaṃ, aho saphalaṃ jīvita”nti.]

Evamīdisesu. Ettāvatāti ettakena pañcaveraviratimattena.

Micchāvaṇijjāti ayuttavaṇijjā, na sammāvaṇijjā, asāruppavaṇijjakammānīti attho. Pahāyāti akaraṇeneva pajahitvā. Dhammenāti dhammato anapetena, tena micchāvaṇijjakammena ājīvaṇato aññaṃ adhammikaṃ ājīvaṇaṃ paṭikkhipati. Samenāti avisamena, tena kāyavisamādiduccaritaṃ vajjetvā kāyasamādinā sucaritena ājīvaṇaṃ dasseti. “Vuttañheta”ntiādinā pañcaṅguttarapāḷimāharitvā sādhaṇaṃ, sarūpañca dasseti. Vāṇijjānaṃ ayanti vaṇijjā, yassa kassaci vikkayo, itthilīṅgapadametaṃ. Satthavaṇijjāti āvudhabhaṇḍaṃ katvā vā kāretvā vā yathākataṃ paṭilabhitvā vā tassa vikkayo. Sattavaṇijjāti manussavikkayo. Maṃsavaṇijjāti sūnakārādayo viya migasūkarādiḷe posetvā maṃsaṃ sampādetvā vikkayo. Majjavaṇijjāti yaṃ kiñci majjaṃ yojetvā tassa vikkayo. Visavaṇijjāti viṣaṃ yojetvā, saṅgahetvā vā tassa vikkayo. Tattha satthavaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyāti vuttā, sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṃsavaṇijjā vadhahetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānaṇato, visavaṇijjā parūpaghātakāraṇato.

Tassevāti yathāvuttassa pañcaveramaṇilakkhaṇassa sīlassa ceva pañcamicchāvaṇijjādippahānalakkhaṇassa ājīvassa ca paṭiniddeso. Vipattīti bhedo, pakopo ca. Evaṃ sīlaājīvavipattivasena upāsakassa vipattiṃ dassetvā assaddhiyādivasenaṇapi dassento “apicā”tiādimāha. Yāyāti assaddhiyādivipattiṇaṇatīti. Caṇḍālotaṇ nīcadhammajātikaṭṭhena upāsakacaṇḍālo. Malanti malīnaṭṭhena

upāsakamalaṃ. Patikiṭṭhoti lāmakatṭhena upāsakanihīno. Sāpissāti sāpi assaddhiyādivipparipatti assa upāsakassa vipattīti veditabbā. Kā panāyanti vuttaṃ “te cā”tiādi. Upāsakacaṇḍālasuttaṃ, upāsakaratanasuttañca pañcaṅguttare. Tattha buddhādīsu, kammakammaphalesu ca saddhāvīpariyāyo micchāvimokkho assaddhiyaṃ, tena samannāgato assaddho. Yathāvuttasīlavipattīājīvavipattivasena dussīlo. “Iminā diṭṭhādīnā idaṃ nāma maṅgalaṃ hotī”ti evaṃ bālajanaparikkappitena kotūhalasaṅkhātēna diṭṭhasutamutamāṅgalena samannāgato kotūhalamaṅgaliko. Maṅgalaṃ pacceṭṭīti diṭṭhamaṅgalādibhedāṃ maṅgalameva pattiyaṃ no kammanti kammassakataṃ no pattiyaṃ. Ito ca bahiddhāti ito sabbaññubuddhasāsanato bahiddhā bāhirakasamaye. Ca-saddo aṭṭhānapayutto, sabbattha “assaddho”tiādīsu yojetabbo. Dakkhiṇeyyaṃ pariyesatīti dupparipannaṃ dakkhiṇārahasaṅñi gavesati. Tatthāti bahiddhā bāhirakasamaye. Pabbakāraṃ karotīti paṭhamataraṃ dānamānanādikaṃ kusalakiriyaṃ karoti, bāhirakasamaye paṭhamataraṃ kusalakiriyaṃ katvā pacchā sāsane karotīti vuttaṃ hotīti. Tatthāti vā tesāṃ bāhirakānaṃ tittiyānantipi vadanti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanapabbakāre ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā.

Assāti upāsakassa. Sīlasampadāti yathāvuttena pañcaveramaṇilakkhaṇena sīlena sampadā. Ājīvasampadāti pañcamicchāvaṇijjādippahānalakkhaṇena ājīvena sampadā. Evaṃ sīlasampadāājīvasampadāvasena upāsakassa sampattiṃ dassetvā saddhādivasenapi dassento “ye cassā”tiādimāha. Ye ca pañca dhammā, tepi assa sampattīti yojanā. Dhammehīti guṇehi. Catunnaṃ parisānaṃ ratijananatṭhena upāsakova ratanaṃ upāsakaranaṃ. Guṇasobhākittisaddasugandhatādīhi upāsakova padumaṃ upāsakapadumaṃ. Tathā upāsakapuṇḍarīkaṃ. Sesāṃ vipattiyaṃ vuttavipariyāyena veditabbā.

Nigaṇṭhīnanti nigaṇṭhasamaṇīnaṃ. Ādimhīti paṭhamatthe. Uccagganti ucchuaggam ucchukoṭi. Tathā veḷagganti etthāpi. Koṭiyanti pariyaṇtakotiyaṃ, pariyaṇtattheti attho. Ambilagganti ambilakoṭṭhāsaṃ. Tathā tittakagganti etthāpi. Vihāraggenāti ovarakakoṭṭhāsenā “imasmim gabbhe vasantānaṃ idaṃ nāma phalaṃ pāpuṇātī”tiādīnā taṃtaṃvasanaṭṭhānakotṭhāsenāti attho. Pariveṇaggenāti etthāpi eseṇa nayo. Aggeti ettha upayogavacanassa ekārādeso, vacanavipallāso vā, katvā-saddo ca sesoti vuttaṃ “ādim katvā”ti. Bhāvatthe tā-saddoti dasseti “ajjabhāva”nti iminā, ajjabhāvo ca nāma tasmim dhammassavanasamaye dharamānakatāpāpuṇakabhāvo. Tadā hi taṃ nissayavasena dharamānataṃ nimittaṃ katvā taṃdivasanissitaaruṇuggamanato paṭṭhāya yāva puna aruṇuggamanā etthantare ajjasaddo pavattati, tasmā tasmim samaye dharamānakatāsaṅkhātāṃ ajjabhāvaṃ ādim katvāti attho daṭṭhabbo. Ajjatanti vā ajjaicceva attho tā-saddassa sakatthavuttito yathā “devatā”ti, ayaṃ ācariyānaṃ mati. Evaṃ paṭhamakkhareṇa dissamānapāṭhānurūpaṃ atthaṃ dassetvā idāni tatiyakkhareṇa dissamānapāṭhānurūpaṃ atthaṃ dassetuṃ “ajjadaggeti vā pāṭho”tiādi vuttaṃ. Āgamamattattā dakāro padasandhikaro. Ajjāti hi nepātikamidaṃ padaṃ. Tenāha “ajja agganti attho”ti.

“Pāṇo”ti idaṃ paramatthato jīvitindriye eva, “pāṇupeta”nti ca karaṇattheneva samāsoti ṇāpetuṃ “yāva me jīvitaṃ pavattati, tāva upeta”nti āha. Upeti upagacchatīti hi upeto, pāṇehi karaṇabhūtehi upeto pāṇupetoti attho ācariyehi abhimato. Iminā ca “pāṇupetanti idaṃ padaṃ tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikatādassana”nti imamatthaṃ vibhāveti. “Pāṇupeta”nti hi iminā yāva me

pāṇā dharanti, tāva saraṇaṃ upeto, upento ca na vācāmatteṇa, na ca ekavāraṃ cittuppādamatteṇa, atha kho pāṇānaṃ pariccajanavasena yāvajīvaṃ upetoti āpāṇakoṭikatā dassitā. “Tīhi...pe... gata”nti idaṃ “saraṇaṃ gata”nti etassa atthavacanaṃ. “Anaññasatthuka”nti idaṃ pana antogadhāvadhāraṇena, aññatthāpohanena ca nivattetabbatthadassanaṃ. Ekacco kappiyakāraṇasaddassa attho upāsakasaddassa vacanīyopi bhavatīti vuttaṃ “upāsakaṃ kappiyakāraka”nti, attasanniyyātanasaṇaṃagamanaṃ vā sandhāya evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ “pāṇupeta”nti iminā nītatthato dassitaṃ tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikataṃ dassetvā evaṃ vadanto panesa rājā “jīvitena saha vatthuttayaṃ paṭipūjento saraṇagamaṇaṃ rakkhāmī”ti adhippāyaṃ vibhāvetīti neyyatthato vibhāvitāṃ tassa rañño adhippāyaṃ vibhāvento “ahañhi”tiādimāha. Tattha hi-saddo samatthane, kāraṇatthe vā, tena imāya yuttīyā, iminā vā kāraṇena upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretūti ayamatto pakāsito.

Accayanaṃ sādhumariyādaṃ atikkamma madditvā pavattanaṃ accayo, kāyikādiājñhācārasaṅkhāto dosoti āha “aparādhō”ti, acceti abhibhavitvā pavattati etenāti vā accayo, kāyikādivītikammaṃ pavattanaṃ akusaladhammasaṅkhāto doso eva, so ca aparajjhati etenāti aparādhoti vuccati. So hi aparajjhantaṃ purisaṃ abhibhavitvā pavattati. Tenāha “atikkamma abhibhavitvā pavatto”ti. Dhammanti dasarājadhammaṃ. Vitthāro panetassa mahāhaṃsajātakādīhi vibhāvetabbo. Caratīti ācarati karoti. Dhammenevāti dhammato anapeteneva, anapetakusaladhammenevāti attho. Tenāha “na pitughātanādīnā adhammenā”ti. “Paṭiggaṇhātū”ti etassa adhivāsanaṃ sampaṭicchātūti saddato attho, adhippāyato pana atthaṃ dassetuṃ “khamātū”ti vuttaṃ. Puna akaraṇamettha saṃvaroti dasseti “puna evarūpassā”tiādinā. “Aparādhassā”tiādi aññamaññaṃ vevacanaṃ.

251. “Yathādhammo t̥hito, tathevā”ti imināpi yathā-saddassa anurūpatthamāha, sādhusamāciṇṇakusaladhammānurūpanti attho. Paṭisaddassa anattakataṃ dasseti “karosī”ti iminā. Paṭikammaṃ karosītipi vadanti. Yathādhammaṃ paṭikaraṇaṃ nāma katāparādhassa khamāpanamevāti āha “khamāpesīti vuttaṃ hotī”ti. “Paṭiggaṇhāmā”ti etassa adhivāsanaṃ sampaṭicchāmāti atthaṃ dasseti “khamāmā”ti iminā. Vuddhi hesāti ettha ha-kāro padasiliṭṭhatāya āgamo, hi-saddo vā nipātamattaṃ. Esāti yathādhammaṃ paṭikiriya, āyatīṃ saṃvarāpajjanā ca. Tenāha “yo accayaṃ...pe... āpajjatī”ti. Sadevakena lokena “saraṇa”nti araṇīyato upagantabbato tathāgato ariyo nāmāti vuttaṃ “buddhassa bhagavato”ti. Vineti satte etenāti vinayo, sāsanaṃ. Vaddhati saggamokkhasampatti etāyāti vuddhi. Katamā pana sā, yā “esā”ti niddiṭṭhā vuddhīti codanamapanetuṃ “yo accaya”ntiādi vuttanti sambandhaṃ dasseti “katamā”tiādinā, yā ayaṃ saṃvarāpajjanā, sā “esā”ti niddiṭṭhā vuddhi nāmāti attho. “Yathādhammaṃ paṭikarotī”ti idaṃ āyatīṃ saṃvarāpajjanāya pubbakiriyaḍassananti viññāpanatthaṃ “yathādhammaṃ paṭikarivā āyatīṃ saṃvarāpajjanā”ti vuttaṃ. Esā hi ācariyānaṃ pakati, yadidaṃ yena kenaci pakārena adhippāyantaraviññāpanaṃ, etapadena pana tassāpi paṭiniddeso sambhavati “yathādhammaṃ paṭikarotī”tipi paṭiniddisitabbassa dassanato. Keci pana “yathādhammaṃ paṭikarotī”ti idaṃ pubbakiriyaḍamattasseva dassanaṃ, na paṭiniddisitabbassa. ‘Āyatiṇca saṃvaraṃ āpajjatī”ti idaṃ pana paṭiniddisitabbassevāti viññāpanatthaṃ evaṃ vutta”nti vadanti, tadayuttameva khamāpanassāpi vuddhihetubhāvena ariyūpavāde vuttattā. Itarathā hi khamāpanābhāvepi āyatīṃ saṃvarāpajjanāya eva ariyūpavādāpagamaṇaṃ vuttaṃ siyā, na ca pana vuttaṃ, tasmā vuttanayeneva attho veditabboti.

Kasmā pana “yāya”ntiādinā dhammaniddeso dassito, nanu pāḷiyaṃ “yo accaya”ntiādinā puggalaniddeso katoti codanaṃ sodhetuṃ “desanaṃ panā”tiādi āraddhaṃ. Puggalādhīṭṭhānaṃ karontoti puggalādhīṭṭhānadhammadesanaṃ karonto. Puggalādhīṭṭhānāpi hi puggalādhīṭṭhānadhammadesanā, puggalādhīṭṭhānapuggaladesanāti duvidhā hoti. Ayametthādhīppāyo - kiñcāpi “vuddhi hesā”tiādinā dhammādhīṭṭhānadesanā āraddhā, tathāpi puna puggalādhīṭṭhānaṃ karontena “yo accaya”ntiādinā puggalādhīṭṭhānadesanā āraddhā desanāvilāsavasena, veneyyajjhāsavasa cāti. Tadubhayavaseneva hi dhammādhīṭṭhānādibhedena catubbidhā desanā.

252. Vacasāyatteti vacasā āyatte. Vācāpaṭibandhatteti vadanti, taṃ “so hī”tiādinā viruddhaṃ viya dissati. Vacasāyattethi pana vācāpariyosānattheti attho yutto osānakaraṇatthassa sāsaddassa vasena sāyasaddanipphattito yathā “dāyo”ti. Evañhi samatthanavacanampi upapannaṃ hoti. Gamanāya kataṃ vācāpariyosānaṃ katvā vuttattā tasmimyeva atthe vattatīti. Handasaddaṇhi codanatthe, vacasaggatthe ca icchanti. “Handa dāni bhikkhave āmantayāmi”tiādīsu hi codanatthe, “handa dāni apāyāmi”tiādīsu vacasaggatthe, vacasaggo ca nāma vācāvissajjanaṃ, tañca vācāpariyosānamevāti daṭṭhabbaṃ. Dukkarakiccavasena bahukiccatāti āha “balavakiccā”ti. “Avassaṃ kattabbaṃ kiccaṃ, itaraṃ karaṇīyaṃ. Paṭhamaṃ vā kattabbaṃ kiccaṃ, pacchā kattabbaṃ karaṇīyaṃ. Khuddakaṃ vā kiccaṃ, mahantaṃ karaṇīya”ntipi udānatthakathādīsu vuttaṃ. Yaṃ-taṃ-saddānaṃ nīccasambandhattā, gamanakālaajānato, aññakiriyāya ca anupayuttattā “tassa kālaṃ tvameva jānāsī”ti vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti “tayā ñātaṃ gamanakālaṃ tvameva ñatvā gacchāhī”ti. Atha vā yathā kattabbakiccaniyojane “imaṃ jāna, imaṃ dehi, imaṃ āharā”ti vuttaṃ, tathā idhāpi tayā ñātaṃ kālaṃ tvameva jānāsī, gamanavasena karohīti gamane niyojetīti dassetuṃ “tvameva jānāsī”ti pāṭhaseso vuttoti daṭṭhabbaṃ. “Tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā”tiādi yathāsamāciṇṇaṃ pakaraṇādhigatamattaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha padakkhiṇanti pakārato kataṃ dakkhiṇaṃ. Tenāha “tikkhattu”nti. Dasanakhasamodhānasamujjalanti dvīsu hatthesu jātānaṃ dasannaṃ nakhānaṃ samodhānena ekībhāvena samujjalantaṃ, tena dvinnaṃ karatalānaṃ samatthapanānaṃ dasseti. Añjalinti hatthapuṭaṃ. Añjati byattiṃ pakāseti etāyāti añjali. Añju-saddaṇhi byattiyaṃ, alipaccayañca icchanti saddavidū. Abhimukhovāti sammukho eva, na bhagavato piṭṭhiṃ dassetvāti attho. Pañcappatiṭṭhitavandanānayo vutto eva.

253. Imasmimyeva attabhāve vipaccanakānaṃ attano pubbe katakusalamūlānaṃ khaṇanena khato, tesameva upahananena upahato, padadvayenapi tassa kammāparādhameva dasseti pariyāyavacanattā padadvayassa. Kusalamūlasaṅkhātapatiṭṭhābhedanena khatūpahatabhāvaṃ dassetuṃ “bhinnapatiṭṭho jāto”ti vuttaṃ. Patiṭṭhā, mūlanti ca atthato ekaṃ. Patiṭṭhahati sammattaniyāmokkamaṇaṃ etāyāti hi patiṭṭhā, tassa kusalūpanissayasampadā, sā kiriyāparādhena bhinnā vināsitā etenāti bhinnapatiṭṭho. Tadeva vitthārento “tathā”tiādimāha. Yathā kusalamūlasaṅkhātā attano patiṭṭhānājātā, tathā anena raññā attanāva attā khato khaṇitoti yojanā. Khatoti hi idaṃ idha kammavasena siddhaṃ, pāḷiyaṃ pana kattuvasenāti daṭṭhabbaṃ. Padadvayassa pariyāyattā “upahato”ti idha na vuttaṃ.

“Rāgo rajo na ca pana reṇu vuccatī”tiādi vacanato rāgadosamohāva idha rajo nāmāti vuttaṃ “rāgarajādivirahita”nti. Vītasaddassa vigatapariyāyataṃ dasseti “vigatattā”ti iminā. Dhammesu cakkhūti catusaccadhammesu pavattaṃ tesāṃ dassanaṭṭhena cakkhūṃ. Dhammesūti vā heṭṭhimesu tīsu maggadhammesu. Cakkhūti sotāpattimaggasaṅkhātāṃ ekaṃ cakkhūṃ, samudāyekadesavasena ādhāratthasamāsoyaṃ, na tu niddhāraṇatthasamāso. So hi sāsana ganthesu, sakkataganthesu ca sabbattha paṭisiddhoti. Dhammamayanti samathavipassanā dhammena nibbattaṃ, iminā “dhammena nibbattaṃ cakkhu dhammacakkhū”ti atthamāha. Apica dhammamayanti silāditividhadhammakhandhoyeva maya-saddassa sakatthe pavattanato, anena “dhammoyeva cakkhu dhammacakkhū”ti atthamāha. Aññesu ṭhānesūti aññesu suttapadesesu, etena yathāpāṭhaṃ tividhatthataṃ dasseti. Idha pana sotāpattimaggassevetāṃ adhivacanaṃ, tasmimpi anadhigate aññesaṃ vattabbatāyeva abhāvatoti adhippāyo.

Idāni “khatāyaṃ bhikkhave rājā”tiādi pāṭhassa suviññeyyam adhippāyaṃ dassento “idaṃ vuttaṃ hotī”tiādimāha. Tattha nābhavissāti sace na abhavissatha, evaṃ satīti attho. Atīte hi idaṃ kālātipattivacanaṃ, na anāgateti daṭṭhabbaṃ. Esa nayo sotāpattimaggāṃ patto abhavissāti etthāpi. Nanu ca maggapāpuṇanavacanaṃ bhavissamānattā anāgata kālīkanti? Saccaṃ aniyamite, idha pana “idhevāsane nisinno”ti niyamitattā atītakālīkamevāti veditabbaṃ. Idañhi bhagavā rañño āsanā vuṭṭhāya acirapakkantasseva avocāti. Pāpamittasaṃsaggenāti devadattena, devadattaparisaṅkhātena ca pāpamittena saṃsaggato. Assāti sotāpattimaggassa. “Evaṃ santepī”tiādinā pāṭhānāruḷhaṃ vacanāvasesaṃ dasseti. Tasmāti saraṇaṃ gatattā muccissatīti sambandho. “Mama ca sāsana mahantatāyā”ti pāṭho yutto, katthaci pana ca-saddo na dissati, tattha so luttaniddiṭṭhoti daṭṭhabbaṃ. Na kevalaṃ saraṇaṃ gatattāyeva muccissati, atha kho yattha esa pasanno, pasannākāraṇa karoti, tassa ca tividhassapi sāsana uttamatāyāti hi saha samuccayena attho adhippetoti.

“Yathā nāmā”tiādi dukkarakammavipākato sukarena muccanena upamā dassanaṃ. Kocīti koci puriso. Kassacīti kassaci purisassa, “vadha”nti ettha bhāvayoge kammatthe sāmivacanaṃ. Pupphamuṭṭhimattena daṇḍenāti pupphamuṭṭhimattasaṅkhātena dhanadaṇḍena. Mucceyyāti vadhakammadaṇḍato mucceyya, daṇḍenāti vā nissakkatthe karaṇavacanaṃ “sumuttā mayaṃ tena mahāsamaṇena”tiādisu viya, pupphamuṭṭhimattena dhanadaṇḍato, vadhadaṇḍato ca mucceyyāti attho. Lohakumbhiyanti lohakumbhinarake. Tattha hi tadanubhavanakānaṃ sattānaṃ kammabalena lohamayā mahatī kumbhī nibbattā, tasmā taṃ “lohakumbhī”ti vuccati. Uparimatalato adho patanto, heṭṭhimatalato uddhaṃ gacchanto, ubhayathā pana saṭṭhivassasahassāni honti. Vuttañca -

“Saṭṭhivassasahassāni, paripuṇṇāni sabbaso;
Niraye paccamānānaṃ, kadā anto bhavissatī”ti.

“Heṭṭhimatalaṃ patvā, uparimatalaṃ pāpuṇitvā muccissatī”ti vadanto imamatthaṃ dīpeti - yathā aññe seṭṭhiputtādayo aparāparaṃ adho patantā, uddhaṃ gacchantā ca anekāni vassasatasahassāni tattha paccanti, na tathā ayaṃ, ayaṃ pana rājā yathāvuttakāraṇena ekavārameva adho patanto, uddhañca gacchanto saṭṭhivassasahassāniyeva paccitvā muccissatīti. Ayaṃ pana attho kuto laddhoti

anuyogaṃ pariharanto “idampi kira bhagavatā vuttamevā”ti āha. Kirasaddo cettha anussavanattho, tena bhagavatā vuttabhāvassa ācariyaparamparato suyyamānataṃ, imassa ca atthassa ācariyaparamparābhatabhāvaṃ dīpeti. Atha pāliyaṃ saṅgītaṃ siyāti codanamapaneti “pāliyaṃ pana na āruḷha”nti iminā, pakiṇṇakadesanābhāvena pāliyamanāruḷhattā pāṭhabhāvena na saṅgītanti adhippāyo. Pakiṇṇakadesanā hi pāliyamanāruḷhāti aṭṭhakathāsu vuttaṃ.

Yadi anantare attabhāve narake paccati, evaṃ sati imaṃ desanaṃ sutvā ko rañño ānisaṃso laddhoti kassaci āsaṅkā siyāti tadāsaṅkānivattanatthaṃ codanaṃ uddharitvā pariharitvaṃ “idaṃ panā”tiādi vuttaṃ. “Ayañhī”tiādinā niddālābhādikaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ anekavidhaṃ mahānisaṃsaṃ sarūpato niyamevā dasseti. Ettha hi “ayaṃ...pe... niddaṃ labhatī”ti iminā niddālābhaṃ dasseti, tadā kāyikacetasikadukkhāpagatabhāvañca niddālābhasīsenā, “tiṇṇaṃ...pe... akāsī”ti iminā tiṇṇaṃ ratanānaṃ mahāsakkārakiriyaṃ, “pothujjanikāya...pe... nāhosī”ti iminā sātisaṃsaṃ pothujjanikasaddhāpaṭilābhaṃ dasseti evamādi diṭṭhadhammiko, “anāgate...pe... parinibbāyissatī”ti iminā pana ukkaṃsato samparāyiko dassito, anavasesato pana aparāparesu bhavesu aparimāṇoyeva samparāyiko veditabbo.

Tattha madhurāyāti madhurarasabhūtāya. Ojavantiyāti madhurarasassāpi sārabhūtāya oajāya ojavatiyā. Puthujjane bhavā pothujjanikā. Pañca māre visesato jītavāti vijitāvī, parūpadesavirahatā cettha visesabhāvo. Paccekaṃ abhisambuddhoti paccekabuddho, anācariyako hutvā sāmāññeva sambodhiṃ abhisambuddhoti attho. Tathā hi “paccekabuddhā sayameva bujjhanti, na pare bodhenti, attharasameva paṭivijjhanti, na dhammarasaṃ. Na hi te lokuttaradhammaṃ paññattim āropetvā desetuṃ sakkonti, mūgena diṭṭhasupino viya, vanacarakena nagare sāyitabyañjanaraso viya ca nesaṃ dhammābhisamayo hoti, sabbaṃ iddhisamāpattiṃ paṭisambhidāpabhedāṃ pāpuṇantī”ti aṭṭhakathāsu vuttaṃ.

Etthāha - yadi rañño kammantarāyābhāve tasmimyeva āsane dhammacakkhu uppajjissatha, atha kathaṃ anāgate paccekabuddho hutvā parinibbāyissati. Yadi ca anāgate paccekabuddho hutvā parinibbāyissati, atha kathaṃ tasmimyeva āsane dhammacakkhu uppajjissatha, nanu ime sāvakabodhipaccekabodhiupanissayā bhinnanissayā dvinnaṃ bodhīnaṃ asādhāraṇabhāvato. Asādhāraṇā hi etā dve yathākkamaṃ pañcaṅgadvayaṅgasampattiya, abhinīhārasamiddhivasena, pāramīsambharaṇakālavasena, abhisambujjhanavasena cāti? Nāyaṃ virodho ito paratoyevassa paccekabodhisambhārānaṃ sambharaṇīyattā. Sāvakabodhiyā bujjhanakasattāpi hi asati tassā samavāye kālantare paccekabodhiyā bujjhissanti tathābhinihārassa sambhavatoti. Apare pana bhaṇanti - “paccekabodhiyāyevāyaṃ rājā katābhinihāro. Katābhinihārāpi hi tattha niyatimappattā tassa ñāṇassa paripākaṃ anupagatatā satthu sammukhībhāve sāvakabodhiṃ pāpuṇissantīti bhagavā ‘sacāyaṃ bhikkhave rājā’tiādimavoca, mahābodhisattānameva ca ānantariyaparimutti hoti, na itaresaṃ bodhisattānaṃ. Tathā hi paccekabodhiyaṃ niyato samāno devadatto cirakālasambhūtena lokanāthe āghātena garutarāni ānantariyakammāni pasavi, tasmā kammantarāyena ayaṃ idāni asamavetadassanābhisamayo rājā paccekabodhiniyāmena anāgate vijitāvī nāma paccekabuddho hutvā parinibbāyissatī”ti daṭṭhabbaṃ, yuttataramettha vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

Yathāvuttaṃ pālimeva saṃvaṇṇanāya nigamavasena dassento “idamavocā”tiādimāha. Tassattho hi heṭṭhā vuttoti. Apica pāliyamanāruḷhampi

atthaṃ saṅgahetuṃ “idaṃavocā”tiādinā nigamaṇaṃ karotīti daṭṭhabbaṃ.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya
paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya
suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya
ajjavamaddavasoraccasaddhāsatiḍḍhitibuddhikhantivīriyādidhammasamaṅginā
sāṭṭhakathe piṭakattaye asaṅgāsaṃhiravisāradaññācārīnā
anekappabhedasakasamayasaṃyantaṃ agāhaṇaṃ jhogāhinā mahāgaṇīnā
mahāveyyākaraṇena ñāṇābhivaṃsadhammasenāpatināmatherena
mahādharmarājādhirājagaruṇā katāya sādhuvilāsiniyā nāma līnatthappakāsaniyā
sāmaññaphalasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ.

Sāmaññaphalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 1.The Collection of the Long Discourses - Subcommentaries. 5. New subcommentary on the Chapter on the Aggregate of Morality-2. 2. Commentary on the Discourse on the Fruits of the Ascetic Life Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org